

SŪDUVIŲ KNYGELĖS ETNOMITOLOGINĖ FAKTOGRAFIJA: AUKOJIMO APEIGŲ GENEZĖ IR TIPOLOGINĖ LATRIJOS ATITIKTIS LINGVISTINIUI BEI IKONOGRAFINIUI ASPEKTUI¹

Rolandas KREGŽDYS
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

<...> *non vosmetipsos defendentes carissimi,
sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi vin-
dicta: ego retribuam, dicit Dominus* (Rom 12.19)

0. SK relevantinės latrijos — ožio garbinimo / aukojimo terminų apibrėžtis ir vartosenos ypatumai

Minėdami ar interpretuodami SK 1-ąją antraštę² *Der ungläubigen Sudauen ihrer bockheiligung mit sambt andern Ceremonien, so sie tzu brauchen gepflegeth* A(p [WMh 244]), kai kurie tyrėjai implikuoja šio XVI a. pradžios veikalo kontekstinę, vokiečių kalbai (įvairaus laikotarpio) **ne**būdingą, leksemų semantinę konotaciją, pvz., W. Mannhardtas (WMh 230) ar jo monografijos redaktorai³ teigia, kad v. *Bockheiligung*, daugelio SK nuorašų ir perspaudų korporatyvus pavadinimo dėmuo, suponuoja sememas ‘bžn. lo. / V. lo. *consecratio* / *immolatio hirci* resp. ožio pašventinimas; prakeikimas; perkeitimas; įvedimas į šventikų luomą (resp. kunigo šventimai) / **aukojimas** (↔ lo. ‘**papjovimas, nudūrimas**’ [OLD 837; Lewis, Short 1958: 894]), dovanojimas (bažnyčiai) (žr. Sleumer 1926: 235, 410; Du Cange Lat II: 547, III: 769; Niermeyer 1976: 253, 511; Blaise 1994: 235, 455), nors vokiečių kalbos (įvairaus laikotarpio) žodynuose semema ‘aukojimas ↔ papjovimas / nudūrimas’ **nėra** užfiksuota:

- (I) sub. s. v. a. *heiligunga, heilegunga* ‘pašventinimas, atsidėkojimas (dovana ↔ atsidėkojimo auka); šventovė’ ↔ sub. s. v. a. *heilichmahha* ‘pašventinimas’ (Schützeichel 2012: 145) / sub. s. v. a. *heilagmahha, heilagmacha* ‘pašventinimas resp. *sanctificatio*’ (Köbler 1993: 132) ↔ verb. s. v. a. *heiligen, heiligôn, hêligen, heilagôn* ‘pašventinti, daryti šventą resp. *sanctificare, sancire, sacrare*’ (Wackernagel 1878: 128; dar žr. Seebold 2008: 403) ↔ verb. s. v. ž. *hêlagon* ‘laiminti, pašventinti’ (Tiefenbach 2010: 155);
- (II) sub. v. v. a. *heiligunge* ‘pašventinimas resp. *sanctificatio*’ (MLex I: 1214) ↔ verb. v. v. ž. *hilligen* ‘pašventinti, tapti šventu, t. y. *sacrare, conficere* resp.

¹ Publikacija parengta, 2017–2020 m. vykdant nacionalinės reikšmės mokslo tiriamąjį projektą „Mokslo monografijų ciklo *Baltų mitologijos etimologijos žodynas II: Sūdavių knygelė 2-ojo tomo rengimas ir leidyba*“ (Nr. P-MIP-17-4), finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos pagal veiklos kryptį „Mokslininkų grupių projektai“.

² Apie SK struktūrinius ypatumus plačiau žr. Kregždys 2018:, 113–115.

³ Apie W. Mannhardto knygos rengimo ir leidybos ypatumus plačiau žr. Kregždys 2018:, 90–92.

(V. lo.) pašventinti (Komuniją, aliejų) ↔ atlikti mišių auką' (DW 657; LW 295; SchL II: 268; Niermeyer 1976: 243; Blaise 1994: 228);

(III) sub. a. v. a. *heiligenere* 'pašventinimas' (Götze 1920: 118), sub. a. v. a. *heiligung* 'garbinimas, šlovinimas; gyrimas; išaukštinimas, pakėlimas į šventųjų rangą' (FHNDWe);

(IV) sub. v. *Heiligung* 'pašventinimas; šventojo garbinimas, išaukštinimas; apsiavimas nuo nuodėmių ir gyvenimas Dievo palaimoje' (DWG IV²: 1293; dar žr. Heyne II: 100; DGWDS III: 1176).

Minėtina, kad Prūsijoje iš tiesų vartotas *tatpuruša* tipo kompozitas sub. a. v. a. *heiligungeopfer* 'auka, aukojamasis gyvūnas resp. sub. v. *Opfer(-tier)*', kurio signifikatas grindžiamas verb. a. v. a. *heiligen* 'atiduoti Dievui, jam aukoti atiduodant, atsisakant', o pastarojo aktualioji reikšmė ekspliciuojama, pasitelkus adj. a. v. a. *heilig* 'dieviškas, dangiškas, nežemiškas, būdingas Kristui', pabrėžiant jo išskirtinį designatą, įvardijamą sememomis 'pagarbus, pakylėtas, neįprastas' (FHNDWe). Šį dūrinį, versdamas ST Ez 46.4 fragmentą (plg. *dis ist das bruns-topphir, das der vurste opphirn sal dem herren an dem sunnobinde: sechs lemmir ane wandil und eynin ster ane wandil und heiligungeopphir* [Ziesemer 1930: 205]), jau XIV a. pavartojo pranciškonų vienuolis Clausas Crancas, kryžiuočių ordino didžiojo magistro Siegfriedo von Dahenfeldo, valdžiusio 1347–1359 m., paveldimu vertęs ST pranašų knygas į a. v. a. kalbą (ADB IV: 563). Vis dėlto akcentuotina, kad sub. a. v. a. *bockheiligung* A(p) [WMh 244]) zoomorfino referento sandas yra 1-asis, o C. Cranco vartotame — 2-asis ir tik **numanomas**. Vadinas, vertinti šias dvi **skirtingos** reikšminių sandų **dispozicijos** leksemas kaip identiškos semantinės vertės alternantus resp. ktinoferatinės konotacijos reprezentantus, matyt, **negalima**.

Spėtina, kad W. Mannhardtas sub. a. v. a. *bockheiligung* A(p) (↔ v. *Bockheiligung*) vartoja reikšme 'aukojimas / aukos papjovimas', remdamasis gretinamosiomis sememomis 'consecratio ↔ **immolatio** hirci', nurodomomis XVI a. Johannesio Funcko veikale *Chronologia ab urbe condita* 1–2 (Königsberg, 1545–1552), kuriame tokiu semantemų lyginimu apibrėžiamas semitų paprotys, plg. „<...> de facrando & **immolando** hircio <...>“ resp. ' <...> apie ožio garbinimą ir **aukojimą** <...>' (žr. Hartknoch 1679: 49), nors aukojamojo gyvūno nudūrimo reikšmę resp. ktinoferatinę sememą suponuoja visai kitos a. v. a. ir v. ž. leksemos: (1) sub. a. v. a. *opff(opp)-erunge* 'aukojimas, aukojamojo gyvūno paskerdimas, nudūrimas' (Diefenbach 1857: 287; DW 790) ↔ sub. v. ž. *offeringe* 'aukojimas, aukojamojo gyvūno paskerdimas, nudūrimas; auka šventikams' (DW ibd.; LW 503); (2) lotynizmas sub. a. v. a. **immolation** 'aukojimas, aukojamojo gyvūno paskerdimas' (FHNDWe).

Akcentuotina, kad 1526 m. liepos 6 d. Albrechto Branderburgiečio įsake labai aiškiai įvardytas Prūsijos pagonių atliekamas **ožio** (demonologinio simbolio resp. **velnio** [žr. 1 poskyrį]) **garbinimas** ir atliekamos kulto apeigos:

„<...> ehrerbietung vnnnd anbetung der Bockheyligen <...>“ resp. „<...> **garbindami** ir meldami šventąjį ožį <...>“ (BRMŠ II: 32).

Vadinasi, SK įvardytų sakralinių apeigų indikacinė leksema a. v. a. *boc-kheiligung* A(p [WMh 244]) yra **ne** ktinoferatinės (t. y. susijusios su aukos nudūrimu, papjovimu [žr. Młrżinskij 1895: 185; Okulicz-Kozaryn 1983: 179; Vėlius 1983: 60; Suchocki 1991: 134; Możdżeń 2013: 242]), bet **idolatrinės** (resp. religinio stabo **garbinimo**) konotacinės vertės, suponuojančios demonologinio simbolio (žr. Grimm 1835: 32; Grimm III: 995–996) sakralizavimą. Jacobo Ludwigo Karlo Grimmo (III: 196) spėjimu, tai Dievo antipodo resp. krikščioniškojo velnio šlovinimo apeigų refleksija, dar plg. „Als ‚Bockheiligung‘ schließlich ist die Praxis explizit anti-christliche ‚Abgöttereie‘“ (Brauer 2008: 163). Tokį teiginį galima argumentuoti Coelestino Mislentos (1626: [37]), besirėmusio (Mierzyński 1900: 77) ir savaip reinterpretavusio *Agenda Ecclesiastica* faktografiją (žr. SK12 išn.), teiginiu apie ožio **garbinimą** (resp. jo **stabo darymą**), o **ne** aukojimą, plg. „Eft adhuc in Bruthenis nostris Sambienlibus Sudorum quidam manipulus (ut reliquam abominationem ūperūtitionum, reliquias Gentilitatis taceamus) Hirco⁴ etiam num⁵ **furtim** nonnunquam **faciens**; ac instar olim Samaritanorum⁶, una cum vero DEO vana prīsci erroris Numina tremens, &c.“ (Mislenta 1626: [36–37]; dar žr. BRMŠ III: 30) resp. „Iki šiol yra tarp mūsų Sembos prūsų kažkokia sūduvių šutvė (jau nebeminėsiu prietarų bjaurasties, nutylėsime pagonybės liekanas), vis dar retkarčiais **slapta daranti ožio stabą**; panašiai ir samariečių (gentis) kitados kartu su tikruoju Dievu senojo paklydimo dievais gėrėjosi^{7,8}. Tiesa, *Agenda Ecclesiastica*⁹ suponuojama

⁴ Sintaksinė konstrukcija *Hirco num(en) faciens* (dar žr. 5 išn.) suponuoja *dativus commodi* darinį (plg. *dativus incommodi* sintaksinį alternantą: lo. *convicium deo* [dat. sg.] *facere* ‘Gotteslästerung ausstoßen resp. koneveikti dievą ↔ koneveikimą dievui daryti’ [Kirschius 1759: 187]), kurios semantinė vertė implikuoja sakralinio objekto technologiją, t. y. „(šutvė) gamino ožio stabą ↔ gamino ožiui stabą“.

⁵ Šios formos resp. sub. bžn. / V. lo. **numen** ‘dievas, dievybė; dievo stabas ir kt.’ (Sleumer 1926: 554; Blaise 1994: 622) **trumpinio** statusą liudija antroje sakinio dalyje minima lytis **Numina**.

⁶ C. Mislenta remiasi ST faktografija: „Et cum Dominum colerent, diis quoque suis serviebant juxta consuetudinem gentium, de quibus translati fuerant Samariam“ 2 Kar 17.33 (BSC 199) resp. „Taigi jie garbino VIEŠPATĮ, bet **tarnavo taip pat ir savo dievams** pagal įsakus tautų, iš kurių jie buvo ištremti“ (žr. Bbe), t. y. samariečiai priskiriami **pagonims**, o ne savųjų dievų ir senojo tikėjimo prisibijantiems žmonėms, kaip klaidingai interpretuoja BRMŠ vertėjai.

⁷ Plg. verb. bžn. lo. *tremo*, *-ere* ‘drebėti; stebėtis, **gėrėtis** (kuo)’ (Sleumer 1926: 791).

⁸ Klaidingą šio C. Mislentos veikalo sakinio vertimą pateikia BRMŠ (III: 34) vertėjai (žr. 6 išn.).

⁹ Tenka apgailėstauti, kad BRMŠ vertėjai, mėgindami versti *Agenda Ecclesiastica* (1530) teksto ištraukas, kai kurių, itin svarbių, sūduviams priskiriamų apeigų motyvų apskritai neišvertė, t. y. implikavo dirbtinas teksto kupiūras (**a**), sukūrė lotyniškame tekste neminimų faktų resp. pateikė ne vertimą, bet literatūrinę / beletristinę interpretaciją (**b**): „<...> est adhuc in Bruthenis nostris Sambiensibus Sudorum quidam manipulus, ut reliquam abominationem superstitionum, reliquias gentilitatum taceamus, **hirco** et non **furtim** nonnunquam **faciens**, ac instar olim Samaritanorum, una cum vero Deo vana prīsci erroris **nomina tremens** <...>“ (WMh 233; dar žr. BRMŠ II: 159)

Dievo antipodo, o ne animalistinės latrijos reminiscencija (plg. ožys ↔ velnias interferenciją [žr. 15 išn.]).

Pastaruoju metu kai kurie tyrėjai ima kvestionuoti W. Mannhardto pateiktą šio motyvo eksplikaciją kaip indigenaus latrijos motyvo, teigdami, kad nėra aiški šių apeigų kvintesencija, suponuodami jų kvazireligijos (resp. mistifikacijos) elementų statusą, plg. „Was aber die ‚Bockheiligung‘ sein soll, wer genau sie betreibt, bleibt offen“ (Brauer 2008: 148).

Dėl šių priežasčių, BRMŠ (II: 143) pateikiama SK 1-oji antraštė „Netikinčiųjų sūduvių ožio **aukojimas** su visomis kitomis apeigomis, kurias jie atlikinėjo“; matyt, turėtų būti keičiama į „Stabmeldžių sūduvių ožio **garbinimas**¹⁰ su visomis kitomis apeigomis, kurias jie atlikinėjo“; kaip tai XIX a. darė (1) J. Grimmas, rėmėsis G(p) SK nuorašu (žr. Grimm 1835: 32), plg. „In the goat-**hallowing** of the ancient Prussians the victim was lifted up high“ (Grimm III: 996) ↔ „<...> *die bocksheiligung* <...>“ (Grimm 1835: 32), t. y. „Senųjų prūsų ožio **garbinimo** apeigų metu auka buvo iškeliama aukštai“; (2) vienas SK vertėjų Vytautas Balaišis (žr. BRMŠ II: 156), kuris identiškos konotacijos religinės plotmės terminą „<...> das pockheyligenn <...>“ (BRMŠ II: 34), paminėtą 1525 m. gruodžio 10 dienos Krašto valdymo nuostatuose, verčia „<...> ožio **garbinimas** <...>“ (BRMŠ ibd.), nors kitas SK vertėjas Sigitas

resp. „<...> iki šiol yra tarp mūsų Sembos prūsų **kažkokia** sūduvių šutvė, — jau nebebiesniu prietarų bjaurasties, nutylėsime pagonybės liekanas —, vis dar atvirai **velniui besistengianti**; panašiai ir samariečių (gentis) kitados kartu su tikrojo Dievo senojo paklydimo (resp. pagonių dievų) **vardais gėrėjosi** <...>“ ↔ „<...> ligi šiol tarp mūsų prūsų sembų yra **vienas** sūduvių būrys. Nutylėdami apie kitas prietarų šlykštynes, kitas pagonybės apraiškas, pasakysime, jog jie, ne paslapčiomis tai darydami, bet — lyg kadaise samariečiai kartu su tikrojo Dievo [vardu] **bamba** ankstesnius klaidatikystės vardus <...>“ (BRMŠ II: 160), t. y. (a) iš teksto eliminuotas sintaksinis junginys *hirco faciens* (resp. *velniui besistengianti* ↔ *velnių garbinanti* [šutvė]), kurio prasmės vertėja, spėtina, neįminė, todėl ir nevertė; (b) pateikė inovacinius terminus **vienas būrys** (1b), **bamba vardus** (2b), kurių originalo tekste nėra.

Akcentuotina, kad *Agenda Ecclesiastica* autoriai, remdamiesi scholastine tokių veikalų rengimo tradicija, implikuoja ST pranašo Danieliaus kygos 8 dalyje pateiktą motyvą, kur Dievo antipodas (resp. **velnias**) vaizduojamas **ožio** pavidalo pabaisa (plačiau žr. Maurus 1467: 204; dar žr. BSC 581; 15 išn.).

¹⁰ Plg. Aldžio Pūtelio (2014: 62) pasitelktą sintagmą *āža pielūgsme* (resp. **ožio garbinimą**), verčiant SK 1-osios antraštės žodį *bockheiligung*.

Dar plg. Julijos Moždzeń (2011: 235) vartojamą apibrėžtį *ožio pašventinimas* (resp. „<...> pošwięcenia kozła <...>“) ir Pietro Umberto Dinio (2011: 49) pasirinktą terminą *šventinimas*, kurį šis tyrėjas vartoja, versdamas Jeronimo Maleckio SK **d** kompiliacijos (resp. 4-ojo perspaudo, saugomo VU bibliotekos Retų spaudinių skyriuje [reg. № II 5364]) pavadinimą, tiesa, pateiktą su korektūros klaidomis, mat nurašytą nuo Wilhelmo Mannhardto knygos, kur tokių netikslumų gausu (žr. Kregždys 2018a: 90), o ne originalaus leidinio: *Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen auff Samland sambt ihren Bockheyligen und Ceremonien* (turėtų būti — *Warhaffige be|schreybung der Sudawen auff || Samlandt |sambt ihren Bock hey||ligen vrrnd Ceremonien*), t. y. „Teisingas sūduvių Semboje aprašymas su jų ožio **šventinimu** ir apeigomis“.

Plaušinais visus šios lekšemos paminėjimus interpretuoja kaip „aukojimas“ (žr. BRMŠ II: 163).

1. SK ožio garbinimo / aukojimo apeigų ankstesnių tyrimų apžvalga, jų argumentacijos vertė

Vienas paskutiniųjų¹¹, aptarusių zoomorfiniams senosios baltų religijos simboliams priskiriamo (žr. LM III: 396; Balsys 2014: 87, 2017: 28) ožio prasminę savastį ir jam skirtas apeigas, Rimantas Balsys (2014: 39, 2017: 33) labai taikliai įvardija faktografijos, kuria turėtų būti grindžiamos aptariamo sakralinio objekto analitinės išvados, sisteminę gradaciją: „<...> tikėjimai, sakmės, frazeologizmai — tai vėlyvasis (XIX–XX a. pr.) laikotarpis <...> norint suprasti šio laikotarpio papročiuose, įvairių žanrų tautosakos tekstuose aptinkamų įvaizdžių kilmę ir prasmę, būtina iširti ankstyvuosius, t. y. XIII–XVII a. pab., rašytinius šaltinius, kurie teikia duomenų apie senąją baltų religiją“. Taigi autentiškos informacijos savasties paieškas jis apibrėžia detalio senųjų rašto paminklų, o ne tautosakos sfera, taip dar kartą paneigdamas J. Grimmo (1785–1863) suformuluotą mitologinę pasakų teoriją (apie ją plačiau žr. Tybjerg 1993: 28; dar žr. JBR II: 238–239).

Minėtina, kad R. Balsys (2014: 38, 2017: 29–31) šio zoomorfinio objekto sakralinę prasmę nutarė eksplikuoti, remdamasis deklaratyviuoju egzogeniniu tyrimo principu resp. lyginti ide. tautų mitologinės prasmės elementus, nepateikdamas etiologijos ryšio: įvardijami senųjų graikų, indų, germanų dievai¹²,

¹¹ Anksčiau šio, sūduviam priskiriamo, kulto parafrastinius aprašus yra pateikę: Maksas Töppenas (1846: 315–316, 1846_a: 213–214, 216–217, 221–228), Georgijus Trusmanas (Trusman¹ 1884: 52–53). Solidžią eksplikacinę tokių apeigų analizę atliko Michaelis Braueris (2008: 145–164). Fragmentiškai įtotvingių ožio aukojimą mini J. Grimmas (III: 996), Antonis Mierzyński (Mbržinskij 1895: 184–185, 1899: 62, 77), Aleksanderis Brückneris (1904: 48–49), Jonas Balys (JBR II: 74, 340), Gintaras Beresnevičius (2004: 183–184) ir kt.

Deja, pasitaiko ir visiškai neįtikėtinų, fantasmagorijai priskirtinų minėtų apeigų interpretavimo, pvz., teigiama, kad ožys buvo aukojamas todėl, kad jis buvo proliferatinis simbolis, plg. „Mat ožys padėdavęs gyvulių apvaisinimui“ (Bagdavičius 1994: 113).

¹² Minėtų koreliatyvių ide. mitologinių sąsajų paieška, remiantis R. Balsio (ibd.) įvardytų mitonimų nominacija, yra labai komplikauta dėl polidispersiškumo, plg., pvz., nurodytą graikų Dzeuso ir ožkos Amaltėjos siužetą, kuris yra kontradiškinis aptariamo baltų sakralinio kulto aspektu dėl 2-ų priežasčių: 1) baltai, remiantis rašto šaltinių duomenimis, aukodavo **ožį**, o **ne ožką** (išskyrus Paulio Einhorno sukurtą **fantasmagoriją** resp. **romėnų** mitologinio siužeto transpoziciją apie neva latvių kryžkelėse aukojamą ožką miško dievui, įsivaizduotam vilko pavidalu, kuris, atlikus šias apeigas, turėjo apsaugoti gyvulius nuo vilkų [Trusman¹ 1884: 55]; vėliau šį motyvą perpasakojo Gothardas Fridrihas Stenderis [1783: 266], paminėjęs mitonimą la. *Meřsha Deews* ‘miško dievas’; Pėteris Šmitas [1926: 37, 75] jį vadina miško tėvu [resp. la. *Meřa tėvs*] — italikų prastuomenė iš tiesų garbino žemdirbystės, **miškų**, laukų, galvijų, gausybės ir valstiečių dievą Silvaną [resp. lo. *Silvānus*], atsivestą **ožkos**, gyvenusį **kryžkelėse** prie namų [Preller 1858: 351; dar žr. Kregždys 2012: 303], tačiau šis kultas neturi nieko bendra su baltų

kurie, pasak jo, vienaip ar kitaip susiję su šiuo gyvūnu ar jo kūno dalimis, pvz.,

tautų senąja religija), kaip klaidingai teigia Marija Alseikaitė-Gimbutienė (1934: 70), mat šios tyrėjas įvardytas latrijos terminas v. *Bockheiligung* 'ožio garbinimas' (žr. Grimm III: 996; Grimm 1835: 32) suponuoja **ožio** (resp. v. *Bock* 'vyriškos lyties suaugęs raguotas gyvūlys — ožys resp. lo. *hircus* / *caper*; avinas ir kt.' [DWG II: 202–204]), o **ne** ožkos (resp. v. *Ziege* 'suaugęs moteriškos lyties gyvūlys — ožka resp. lo. *capra* ir kt.' [DWG XV: 900–903]) zoomorfinį objektą; generinė šių gyvūnų diferencija yra ypatingos svarbos, kontrastuota ne tik ide., bet ir semitų tautų, plg. τράγος ἀπομομπαῖος apeigų gyvūnų ožį (Kun 16.5–23), o ne ožką (Kun 4.28, 17.3) — gyvūno lytiškumas dažnai yra koreliatyvus dievybės, kuriai jis aukojamas ar paskiriamas, proliferatiniam tipui (žr. Glagolev¹ 1900: 584); 2) suponuojama keleriopa minėtos graikų mitologijos etiologijos eksplikacija resp. (2a) Amaltėja, Pseudo Eratosteno teigimu, buvo saulės dievo Helijo dukra, kuria rūpinosi Kretoje gyvenusi ožka, ilgainiui tapusi ir Dzeuso aukle; jos itin bijojo titaniai; (2b) ožkos ryšys su šia dievybe, kai kurių autorių teigimu, yra tik apotropėjinis, bet ne nutrialinis, t. y. ji nemaitino savo gienu dievų valdovo, bet ragino bites nešti jam dangiškąjį nektarą (plačiau žr. Cook II: 928; Gantz 1993: 41–42; Bianchi 1875: 19); (2c) Kretoje garbintas Požemio Dzeusas (resp. Ζεὺς καταχθόνιος) buvo vaizduojamas su jaučio, o ne ožio ragais, tarp kurių patalpintas galios simbolis labris (plačiau žr. Kregždys 2012: 318, 373, 495).

Mėginimas ožio simbolinę vertę eksplikuoti, pasitelkus šiaurės germanų griausmo dievo Toro vežimą tempiančių 2-ų ožių siužetą (Balsys 2017: 30), t. y. s. isl. *Tanngrjóstr* 'tarkšintis dantimis' ir s. isl. *Tanngrísir* 'griežiantis dantimis', kurių nuolat ataugančia mėsa maitinasi šis dievas (dar žr. Kregždys 2012: 329), ar senųjų indų dievo Pūšano (s. i. *pūšan*) nesunaikintamo vežimo, dangaus skliautu traukiamo ožių (beje, šiai dievybei buvo aukojamas būtent ožys [plačiau žr. Kregždys 2012: 134]), siužetais yra komplikuoti pirmiausiai dėl **porinio** gyvūnų skaičiaus, kuris **ne**minimas baltų mitologijos aprašuose. Akcentuotina, kad germanų (tarp jų išskiriami ir langobardai) ožio aukojimo apeigų autentiškumas yra visiškai pagrįstai kvestionuojamas (Grimm I: 52), tokį sprendimą argumentuojant ne visai aiškiu ktinoferotinio referento (? ožys / ožka ↔ avinas / avis) įvardijimu rašto paminkluose bei akivaizdžia apeigų siužeto sąsaja su scholastine dogmatika resp. ST faktografijos imitacine ir / ar pakaitine pateiktimi, taip pat krikščionių suponuota demonologine jo savastimi (dar žr. Grimm III: 995–996). Vadinas, ožio garbinimo / aukojimo — neva senųjų baltų religijos sakralinio objekto latrijos autentiškumą, kurį vieni tyrėjai yra linkę priskirti tik hipotetiniams kulto objektams (žr. LM III: 396), kiti priešingai — interpretuoja kaip neabejotiną relikštą (Balsys 2017: 31), pagrįsti, remiantis kaimyninių šiaurės germanų tautų apeigyne minima (?) ožio auka (plačiau žr. Grimm 1835: 31–32), **nėra** patikima, mat be minėto sakraliojo referento, senoji tikėjimo švedų aukotų šerno, jaučio ir arkljo apeigas viduramžių autoriai siejo su demonologija (Grimm III: 995–996), t. y. rašto paminklų faktografija, matyt, grindžiama pramanais, sukurtais pagal scholastinę metodologiją.

R. Balsio (2014: 38, 2017: 29) išsakytas argumentas apie ožio aukojimą Atėnei nėra minimas akademinuose graikų mitologijos veikaluose (plg. Preller I–II; Gruppe I–II; Cook I–II ir kt.). Spėtina, kad šis tyrėjas supainiojo Afroditei, o ne Atėnei aukotą ožį (Gruppe I: 602) su pastarajai deivei aukojama **ožka**, su kuria, anot Marko Terencijaus Varono (Varr. drr I.219), ji buvo identifikuojama (Preller I: 280, 303; Gruppe II: 823, 1146, 1351, 1354).

Lyginant Antikos mitologinių galimų atitikmenų aprašus su baltiškaisiais, juos reiktų vertinti labai preciziškai, atsižvelgiant į politipinę graikų mitologinių siužetų genezę, kuri labai dažnai yra inovatyvi resp. vėlyva, atsiradusi, pvz., dėl liaudies etimologijos — kai kuriems kabinetinės mitologijos kūrėjams susiejus partityvinius homofonus sub. gr. ὄς 'kiaulė' su verb. gr. ὕειν 'siusti lietų; lyti ir kt.', griausmo, lietaus valdovas Dzeusas imtas identifikuoti su kiaule resp. buvo traktuojamas kaip kiaulės sūnus (plačiau žr. Gruppe II: 822). Taigi tam, kad

ožio kailiu, kuris dengė Dzeuso ir Atėnės skydus¹³ ir pan. Taip suponuojamas neva baltų mitologemos ožys archajiškumas ir etnomitologinė įvairių ide. tautų sąsaja. Tokios pat metodologijos paisoma ir pateikiant kvazilingvistinius argumentus resp. su šiuo gyvūno įvardijimu siejamas lietuvių kalbos leksemas, reflektuojančias įvairių įrankių pavadinimus, kurie, pasak šio tyrimo autoriaus (Balsys *ibid.*), lemia analizuojamos mitologemos autentiškumą (dar žr. Balsys 2015: 61, 2017: 31). Deja, darbo įrankių pavadinimai, kurie labai dažnai tėra **vertiniai** iš slavų ar germanų kalbų, jokiū būdu negali būti pasitelkiami, argumentuojant senosios baltų kultūros paveldo relikтус, mat kai kurie jų nėra indigenūs, plg. sub. lie. *ožys* ‘dvi poros kryžmai sukaltų ir skersiniu sujungtų pagalių malkoms pjauti’ (LKŽe) ↔ sub. lie. *kazilai* ‘t. p.’ (< r. *козпи* ‘t. p.’ ← s. r. *козьпъ* ‘ožys; įtaisas malkoms pjauti’ [žr. DaI II: 132; SD]a IV: 236; Būga III: 764; LKA I: 123; LEEŽ 196]). Tokių pavyzdžių argumentacinė vertė, matyt, pirmiausiai turėtų būti įrodyta, pateikus kiekvieno šių žodžių etimologijos aprašą.

Anot šio tyrėjo (Balsys 2014: 39, 2017: 33), pirmasis rašto paminklas, kuriame minimas **baltų** tautų puoselėtas ožio aukojimas — XII–XIII a. vokiečių kronikininko bei Rygos vyskupui Albertui pavaldaus kunigo Henrico Latvio (*Henricus de Lettis*) veikalas *Chronicon Lyvoniae* (1225–1227). Iš tiesų, XIII a. pradžios pasakojime apie Livonijos tautų (resp. lybių, kuršių, latvių ir estų [žr. Dowden 2000: 181]) kovą su Ordino riteriais šis kronikininkas mini ožių papjovimą pagonių dievų garbei, plg. „<...> totam Lyvoniam ad ydolatria retrahere voluistis <...> hircos et cetera animalia diis paganorum immolantes <...>“ (Henricus de Lettis 1874: 103) resp. „<...> visą Livoniją trokštate pagonybėn sugražinti <...> ožius ir kitokius gyvūnus stambeldžių dievams aukodami <...>“, tačiau R. Balsio nurodoma citata, pateikiama BRMŠ (I: 289), **nėra** kaip nors susijusi su senųjų **baltų** religijos faktografija¹⁴, mat H. Latvis rašo apie **lybių**, t. y. vienos **finų** genties papročius: „Alii sagittis **Lyvones** a defensione

būtų išvengta galbūt klaidingų prielaidų, reiktų nurodyti graikų autorių, minintį aprašomos dievybės latrijos ypatumus.

Minėtina, kad yra žinomas Dzeuso epitetas Αἰγοράγος ‘**ožkų** rijikas’ (Kagarov¹⁵ 1913: 266). Vis dėlto šių gyvūnų ir graikų dievų valdovo sąsaja, spėtina, yra **antrinė** (resp. nemotyvuota funkcinė dievybės atributika), mat pirminiu epitetu Αἰγοράγος ‘ožkų rijikė’ (P. III 15.19 [dar žr. LS 33]) yra apibūdinama Hera, Dzeuso **žmona**, kuri tokiu vardu (resp. epitetu) buvo garbinama Spartoje. Vadinas, gali būti, kad Dzeusas buvo įvardytas sutuoktinės hiponiminiu epitetu resp. endogaminiu eponimu, t. y. labai vėlyvu resp. antriniu / asociatyviu vardu.

¹³ Tiesa, šių dievybių skydai buvo dengti ne ožio, bet ožkos Almalėtjos oda (plačiau žr. Glagolev¹⁶ 1909: 167; dar žr. 12 išn.). Atėnės egidos etiologija implikuoja **ne** ožkos, bet jos priešų, pvz., deivės nugalėto Tartaro ir Gajjos sūnaus titano Palanto (resp. gr. Παλλάς [Pape II: 1112]) odos panaudojimą (plačiau žr. Deacy 2008: 23, 51, 54, 143).

¹⁴ Georgijus Trusmanas (Trusman¹⁷ 1884: 37) XIX a. pabaigoje labai aiškiai įvardijo, kad H. Latvio kronikoje apie **latvių** senąją religiją yra nurodytas tik **1** faktas — pasakojimas apie tai, kaip burtų pagalba latgaliai ir žemgaliai sužinodavo dievų valią (XI.7, XII.2 [žr. Henricus de Lettis 1874: 49, 53]).

repellunt <...> canes et hircos immolantes ad illusionem christianorum in faciem episcopi et tocius exercitus de castro proiciunt“ (Henricus de Lettis 1874: 101) resp. „Kiti **lybius** strėlėmis atbaidė nuo gynybos <...> vyskupo ir visos kariuomenės akivaizdoje šunis ir ožius nudurtus, idant pasityčiotų iš krikščionių, mėtė iš pilies“. Beje, **ne** ide. kultūros priklausinio nuoroda (resp. etnonimas „<...> [lyviai] <...>“) yra pateikta ir BRMS (ibd.).

Kita vertus, galima pritarti R. Balsiui (2014: 39, 2017: 33), išreiškusiam nuostabą apie minėtoje kronikoje įvardytą paaukotų šunų ir ožių mėtymą iš pilies, mat tai būtų nepagarbus elgesys senųjų dievų aspektu. Deja, šio tyrimo autorius neatsižvelgė į ganėtinai svarbų H. Latvio kronikos faktografijos pateikimo ir kūrinio prasminio struktūravimo aplinkybę – veikalo naratyvas grindžiamas **scholastine dogmatika** (plg. Brundage 2011: 3). Ši teiginį galima pagrįsti ne tik (1) formaliais bibliografiniais veikalo struktūravimo kriterijais resp. kronikos redaktorių ir leidėjų pateikiamomis rankraščio nuorašų remarkomis, kuriose įvardytos NT nuorodos (žr. Henricus de Lettis 1874: 96), bet ir (2) ST bei NT egzegezės motyvais, kurie iš esmės suponuoja anksčiau įvardytą scholastinės tradicijos refleksiją – Apr 22.15 implikuojama **šuns** – Dievo antagonisto esmė, t. y. šis gyvūnas yra priskiriamas burtininkų, žudikų, stabmeldžių ir šmeižikų, nepateksiančių į rojų, būriui: „Foris **canes**, et venefici, et impudici, et homicidæ, et idolis servientes, et omnis qui amat et facit mendacium“ (BSC 797) resp. „O lauke lieka **šunys**, burtininkai, palaidūnai, žudikai, stabmeldžiai ir visi, kurie mėgsta melą ir jį daro“ (Bb.e). ST šis zoomorfinis personažas reflektuoja neigatyviąją konotaciją resp. yra siejamas su **blogio** jėgomis (žr. Kobielius 2002: 259, 262).

Simbolinis **ožio** – vienos pagrindinių Dievo antipodo (resp. **velnio**) demonofanijų¹⁵ (dar žr. 61 išn.) – vaizdinyz taip pat suponuoja pejoratyvinę sampratą: viduramžiais tikėta, kad šis gyvūnas ne tik labiausiai tinka būti **garbinamas** kaip velnio kratofaninis objektas (Behringer 2005: 168–169), bet ir **paaukotas** pragaro valdovo garbei (Trachtenberg 2001: 47). Papijauto ritualinio

¹⁵ Plg. „*Ecce hircus caprarum* (Dan VIII), id est, princeps peccatorum“ VII.8 (*De pecoribus et iumentis* [Rabanus Maurus 1467: 204; dar žr. BSC 581]) resp. „Štai ožkų ožys (minimas Danielaiaus knygos 8 dalyje), t. y. nusidėjėlių vadas“.

Velniai gali pasirodyti pilko (taip pat ir kitų koloristinių savybių, bet visuomet skirtingos spalvos, nei žmogus) ožio pavidalu ir tarnauja savo šeiminkui (resp. Liuciferiui) transporto priemone (Schulte 2009: 228); juo taip pat gali jodinėti įvairios dvasios, raganos, burtininkai ir velniai (Trachtenberg 2001: 47).

Pejoratyvinės ožio simbolikos etiologija sietina su semitų senąja tradicija (apie ją plačiau žr. Kregždys 2018: 72–73) ir krikščionių scholastinės doktrinos elementais, mat NT teigiama (Mt 25.32–33), kad **nedorėliai**, asocijuojami su **ožiais**, paskutiniojo teismo metu stovės Dievo kairėje pusėje resp. pasmerktųjų gretose (dar žr. Cohen 2008: 220), plg. šios scholastinės tiesos refleksiją, užfiksuotą lietuvių tautosakos etiologinių motyvų kataloge: „Dievas sutveria avį, velnias ožką“ (JBR III: 170 [Nr. 3081]; dar žr. Kregždys 2012: 139).

gyvūno mėsos valgymas, aprašytas SK (žr. WMh 250–251), žinoma, negali būti interpretuojamas kaip fiziologinių žmogaus poreikių patenkinimas (žr. Balsys 2014: 39, 2017: 33), bet kaip apeigų dalyvių noro identifikuoti save su dievybe, kurios garbei buvo atliekamas ritualas, būdas, t. y. visokeriopo sąlyčio ir tarnystės pragaro valdovui manifestacija¹⁶.

Vadinasi, remiantis H. Latvio kronikos pasakojimo (su ožio simboliniu vaizdiniu) ideologine motyvacija, grįsta krikščioniškojo mokymo tiesomis, galima daryti dvi išvadas: 1) šiame veikale nėra minimi baltų ožio latrijos motyvai (žr. 48 išn.); 2) pasitelkti zoomorfiniai vaizdiniai traktuotini kaip **scholastinės** prasminės **formulės** — **simboliai**, vartoti, norint apibrėžti **pagonių** ir **stambeldystės** sąvokas. Todėl šie reikšminiai kodai (resp. V. lo. *hircus* 'ožys' [Diefenbach 1857: 278] ↔ pagrindinė Dievo antipodo [resp. **velnio**] demonofanija / V. lo. *canis* 'šuo' [Du Cange Lat II: 93] ↔ Dievo antipodo [resp. **velnio**] tarno, t. y. **pagonio** epitetas) **nesietini** su senųjų baltų ir / ar finų genčių sakraline indigena atributika, mat etiologiniu aspektu jie yra ne tik diferentiški baltų, bet ir apskritai ide. tautų senojo kultūros paveldo reliktais, asocijuotini su **semitų** tikėjimais, užfiksuotais ST ir NT (plačiau žr. Kobielus 2002: 259–262).

Remiantis šiais argumentais, koreguotinas laikotarpis, kuomet ožio latrija pirmą kartą minima BRMŠ. Tai XVI a. pradžia, kuomet pasirodė Erazmo Steloso pirmoji spausdinta prūsų kultūrologinė studija *De Borussiae Antiquitatibus Libri Duo* (1518). Deja, bet būtent šiame veikale jos autorius nurodo motyvą, implikuojantį anksčiau įvardytą **scholastinės** dogmatikos pradą: „hirco in facrificijs uli funt, ob foecundam animalis iftius naturā: Nā ad **coniunctionem fexuum** maxime defertur, sine qua generatio est nulla in animantibus“ (Stela 1518: 28) resp. „Aukojami buvo ožiai — dėl šio gyvūno prigimtinio vislumo, mat labiausiai linkęs į **lytinę sueitį**, be kurios neįmanomas joks gyvūnų dauginimasis“ (Stela 2004: 58–59). Ožio vitalinė prigimtis resp. jo polinkis sueičiai buvo viena pagrindinių priežasčių priskirti jį **demonų** simbolikai (Cohen 2008: 220; dar žr. 61 išn.), kadangi ji implikavo *militia carnis* (resp. kūniškųjų geidulių [plačiau žr. Kregždys 2018: 67]) ydų sampratą (dar žr. Brixianus 1591: 281; Kobielus 2002: 158), plg. J. Funcko pateikiamą itin neigiamą sūduvių genties apibrėžtį, argumentuotą ožio garbinimo papročio, kuris siejamas su demonams skirtomis apeigomis: „Populus agreftis, inquit, & Dæmoniorum cultui deditus in ea terra habitabat. Quod reliquæ in hodiernum diem testantur“ (žr. Hartknoch 1679: 48–49) resp. „Tauta laukinė, pasakojo, puoselėjanti demonų garbinimą toje žemėje gyveno. Tikina, jos likučių šiuo metu esant“.

¹⁶ Ši tradicija, kai aukojamasis yra tapatinamas su sakraliniu objektu, itin archajiška, sietina su totemizmu (plačiau žr. Kregždys 2012: 328–329).

Kita aplinkybė, kurios nemini R. Balsys (2014: 40, 2017: 34) ir išverstos E. Stellos studijos įvado autorius Gintaras Beresnevičius (žr. Stela 2004: 14–15), šio veikalų sukūrimo aplinkybės — kūrinių **užsakė** Pamedės vyskupas Hiobas von Dobeneckis (1501–1521 [žr. Zonenberg 2010: 80–81; dar žr. Kregždys 2018b: 13]). Taigi galima spėti, kad šis užsakomasis veikalas, kaip ir SK (žr. Kregždys 2018b: 13), turėjo labai aiškiai suformuluotą potekstę — informuoti Prūsijos ordino klerą apie **netinkamą** autochtonų religiją, idant jų atžvilgiu būtų galima taikyti **represines sankcijas** (žr. Kregždys 2018b: 14).

Tos pačios priešastinės motyvacijos, arba ydingo tikėjimo simbolinės raiškos, demonologinis kodas — **ožys**, kurio etiologinė prasmė reflektuoja **tik** krikščioniškąją (ne etiologijos aspektu) dogmatiką (žr. anksčiau), yra aptariamam 1517¹⁷ m. Simono Grunau 2-ų redakcijų *Preußische Chronik*¹⁸ (1 — 1521 m.; 2 — 1526 m.), kuri buvo visiškai pabaigta 1529–1530 m. ir tapo itin populiaru ne tik Lenkijos Karalystėje, bet ir Prūsijos kunigaikštystėje¹⁹ (Dworzackowa 1958: 123–124, 143; dar žr. Töppen 1853: 230–232; Mbržinskij 1895: 185); šio gyvūno infernalinė savastis S. Grunau aiškiai deklaruojama 2 kartus, siejant ją su τράγος ἀποτομπαῖος resp. *caper emissarius*²⁰, arba atpirkimo ožio, kurio pirminis vaizdinys — demonų valdovas Azazelis (žr. toliau), funkcinė motyvacija, t. y. jo auka implikuoja **nuodėmių** atleidimą (žr. 28 išn.; dar žr. Mozdzeń 2011: 235, 2013: 243) resp. „<...> vor allir sunde willen <...>“ (Grunau I: 69) resp. „<...> už visų nuodėmes <...>“ (BRMŠ II: 97) ↔ „<...> beichten musten ire missethat <...>“ (Grunau I: 91) resp. „<...> turėjo <...> išpažinti

¹⁷ Julia Mozdzeń (2013: 226) pirmosios redakcijos variantą datuoja 1517 m.

¹⁸ Anksčiau kai kurie tyrėjai ją interpretavo kaip Elbingo vokiečių vienuolių (resp. „<...> eine deutsche Chronik, welche die Mönche von Elbing gemacht haben <...>“) vėlesnio nuorašo variantą, kiti — kaip nežinomo autoriaus veikalą, kurį S. Grunau redagavo ir pabaigė (Dworzackowa 1958: 125–127; dar žr. Tandecki 2011: 8), nors pastaruoju metu teigiama, kad neišlikusi Elbingo vienuolių kronika galėjo būti vienas S. Grunau kronikos variantų (Wenta 1992: 168; Tandecki 2011: 18).

¹⁹ Manoma, kad S. Grunau nebaigto varianto kopija po 1521 m. buvo atgabenta į Gdanską (Zonenberg 2009: 39; dar žr. Tandecki 2011: 19), iš kur, spėtina, antrinė kopija galėjo patekti ir į Rytų Prūsiją.

²⁰ Farmako (resp. gr. φαρμακός 'atpirkimo ožys; burtininkas; nedorėlis') funkcija (apie ją plačiau žr. Harrison 1913: 45; Barton 1918: 186) minima rabinistinėje literatūroje, Targume (resp. Tanache aramėjų kalba, plg. v. hebr. תַּרְגּוּם resp. *targgūm* 'interpretavimas, vertimas' [Jastrov II: 1695]) ir **tik** vieninteleje ST Kunigų knygoje (16.8–10, 21 [žr. Davidson 1971: 63; EJ II 763; Shea 2002: 1]).

Kolektyvinio apšalyimo nuo nuodėmių papročio būta ir ide. tautose, pvz., romėnai taip pat buvo linkę ieškoti atsakingų už patirtas nelaimes, pvz., Neronas apkaltino krikščionis (resp. lo. *mali homines*), neva padegusius Romos miestą 64 m. (plačiau žr. Kregždys 2017: 258). Minėtina, kad Rytų Prūsijoje taip pat būta antisemitinio judėjimo, lėmusio įvairių draudimų, paremtų teisiniais dokumentais, įgyvendinimą, pvz., 1309 m. didžiojo Ordino magistro Siegfriedo von Feuchtwangeno dekretu numatytas sankcijas (plačiau žr. Stern 1925: 6; dar žr. Hess 2017: 11–18, 154–157, 164–165).

savo nusižengimus <...>“ (BRMŠ II: 110), o **ne** dievų garbinimą, kaip įprasta teigti (žr. Töppen 1846: 315).

Taip pat minėtina, kad S. Grunau pateikiamo ožio aukojimo **pseudoinformacijos** statusą suponuoja pasakojimas apie paaukoto gyvūno **kraujo** uzualinę vertę: „<...> das blut sie fangen und is irem krancken vieh geben <...>“ (Grunau I: 91; dar žr. BRMŠ II: 73) resp. „<...> jie surinko kraują, kurį jie duoda kaip vaistą susirgusiems gyvuliams <...>“ (BRMŠ II: 110). Šią informaciją pakartojo Lukas Davidas (Dvd I: 101). Minėtas motyvas yra **judėjų**, viduramžiais Europoje praktikavusių tokį žmonių gydymo metodą, o ne prūsų demonizuotos etnokultūros refleksija (žr. 64 išn.).

Vadinasi, manyti, kad E. Stellos ir S. Grunau įvardyti ožio aukojimo apeigų motyvai yra sietini su autentiškais senųjų baltų religijos apeigomis (plg. Balsys 2014: 40, 2017: 35–36), matyt, **nevertėtų**.

Ši teiginį galima argumentuoti ambivalentišku SK ožio garbinimo ir aukojimo apeigų aprašu bei suduvių burtininko iliustracijos kvintesencija (žr. 3 poskyrį), reflektuojančia sintetinį naratyvą, t. y. **(I)** istoriniuose dokumentuose²¹ užfiksuotą vakarų baltų aukojamojo gyvūno — **jaučio** įvardijimą, plg., pvz., 1520 m. Sembos gyventojų jotvingių, siekusių atitolinti nelaimę — lenkų puolimą, kreipimąsi į Albrechtą Brandenburgietį leisti jiems paaukoti dievams juodą **jautį**²² (Górski 1982: 84), o **ne** ožį, **(II)** inferaliniu jo atitikmeniu (resp. **velniu**), sukurtu, remiantis scholastine dogmatika (žr. anksčiau), paties SK autoriaus. Minėtas spėjimas grįstinas SK pasakojimo **alogine moduliacija**, interpretuojant šį motyvą kaip senosios baltų kultūros reliką, t. y. 6-oje SK dalyje *Wie sie den Bock heiligen* A(p [WMh 250–251] įvardytas zoomorfinis sakralinis objektas **ožys**, baltų mitologijos tyrėjų interpretuojamas kaip esminis senojo kulto simbolis (Balsys 2017: 37), yra kontradikcinis aprašomo paralelinio aukojamojo gyvūno **jaučio** aspektu: „Item wan sie den Bock heiligen wollen <...> kauffen sie einen Bollen <...> Den bock oder Bollen bringen <...>“ (WMh 250) resp. „Kuomet jie nori garbinti ožį <...> jie perka jautį <...> Tuomet ožį arba jautį veda <...>“.

J. Funckas, jau minėtam veikalui *Chronologia ab urbe condita* (žr. O. poskyrį) pasakodamas apie suduvius ir remdamasis demonologine ožio simbolika, vienas pirmųjų labai aiškiai įvardijo analizuojamų apeigų genetinę sąsają su ST faktografija: „Religio fumma cum Mofis infititione de lacrando & immolando hirci in felto Propitiationis in multis conveniebat. Quem facrificandi hirci morem Sudavii (qui in Sembia ad mare habitant, ubi & fuccinum eorum opera hauritur ex mediis fluctibus) adhunc diem (licet manifeſte non

²¹ SK užsakovas, Sembos vyskupas Georgas von Polentzas, spėtina, suteikė šio veikalo autoriui visą reikalingą faktografinę medžiagą (plačiau žr. Kregždys 2018: 16, 54).

²² Galima spėti, kad šis motyvas sietinas su vakarų baltų **pagrindinės** dievybės **Kurvakas* (↔ *Curche*), minimo Kristburgo sutartyje (plačiau žr. Kregždys 2012: 59, 66, 95–130), latrija.

aufint, prohibente eorum nefas pro Principe Alberto obfervare dicuntur“ (žr. Hartknoch 1679: 49) resp. „Apeigomis daug kuo itin artima Mozės nustatytai tvarkai apie ožio garbinimą ir aukojimą per apvalomosios aukos šventę. Pasakojama, kad ši ožio garbinimo paprotį sūduviai (jie Semboje prie jūros gyvena, kur jų darbas — semti iš vandens gelmių gintarą) puoselėja iki šiol (viešai atlikti nedrįsta, jų netinkamą elgesį uždraudus kunigaikščiui Albrechtui)“: Remdamasis šiuo latrijos panašumu, J. Funckas kartoja ankstesnių tyrėjų mėginimą sūduvius kildinti iš semitų tautos, t. y. „<...> hujus Populi originem à Judais <...> esse <...>“ (Hartknoch *ibid.*) resp. „<...> šią tautą judėjų kilmės <...> esant“:

J. Grimmas (III: 996), nors ir nepaneigė SK minimų pagoniškųjų ožio **garbinimo** (dėl termino žr. O. poskyrį) papročių autentiškumo, tačiau jais labai abejodamas, taip pat nurodė itin archajiško semitų tautų tikėjimo atitikmenį (žr. Glagolev²³ 1900: 573), jo manymu, **prototipinę** minėtos vakarų baltų latrijos refleksiją resp. **tikrąjį** pradmenį (plačiau žr. Grimm I: 52), t. y. jis buvo linkęs kvestionuoti šių apeigų istoriškumą (dar žr. Kregždys 2018: 72):

per Jom Kipuro (plg. s. hebr. יוֹם הַכִּיפּוּרִים resp. *yôm ha-kippûrîm* ‘[kaltės] išpirkimo / atleidimo diena resp. tišrej mėnesio 10 d.’ [DCH IV: 168]) apotropėjinės kilmės šventę (žr. Hertz 1999: 660) į Jeruzalės šventyklą būdavo atvedami **du** ožiai²³ (Barton 1918: 171); vienas jų burtų keliu²⁴ (Kun 16.8–10 [DDD 128, 130]) būdavo išrenkamas ir paskerdžiamas, o po to sudeginamas²⁵ kaip 12-os Izraelio genčių nuodėmių atpirkimo auka Jahvės garbei (žr. Hertz 1999: 660)²⁶; o antrasis paskiriamas jo antipodui — demonų²⁷ valdovui Azazelui²⁸ (Hazazelui,

²³ Minėtina, kad ST, skirtingai nuo NT (žr. 15 išn.), ožys nėra demonologinis simbolis, mat šio gyvūno auka traktuota kaip leistina, t. y. švari (Dever 2005: 103), plg. s. hebr. *kāšēr* resp. קָשֶׁר ‘tinkamas; palankus, naudingas; tinkantis, atitinkamas’ (BDB 1224).

²⁴ Vyriausiajam žyniui patarnaujantys žemesnio rango šventikai atnešdavo urną, kurioje buvo 2 lentelės. Jų užrašai buvo dengti aukso plokštelėmis. Vyriausiasis žynys dešine ranka ištraukdavo vieną lentelę ir ją perskaitydavo. Palankiu ženklui buvo traktuojama, jei lentelėje buvo įrašas s. hebr. לַשֵּׁם resp. *lašēm* ‘vardo ↔ Dievo’, skelbiantis, kad tai apvalomoji auka, skirta Jahvei (Breithauptus 1710: 905). Tuomet buvo pasirenkamas ožys, stovėjęs žynio dešinėje pusėje. Jeigu lentelėje būdavo įrašas s. hebr. לְאָזֶל resp. *la-Āzāzēl* ‘Azazelio’, Jahvei aukodavo ožį, stovintį kairėje pusėje. Tai buvo nesėkmę lemiantis burtas (plačiau žr. Hertz 1999: 659–660).

²⁵ Ši auka vadinta degintine, plg. s. hebr. עֹלָה resp. ‘*olāh* ‘degintinė auka’ (DCH VI: 413).

²⁶ Plg. „Domino erit (hircus ilte) sacrificium pro peccato“ (Breithauptus 1710: 905) resp. „Viešpačiui bus (šis ožys) auka už nuodėmes“:

²⁷ Infernalinė ožio sąsajos etiologija grįstina itin archajišku judėjų tikėjimu, minimu jau ST, neva demonai yra labai panašūs į ožius (arba asilus), plg. s. hebr. עֲרִימִים resp. *‘erîm* ‘kailiniuoti demonai ↔ ožiai’ Iz 13.21, 34.14 (plačiau žr. Kregždys 2018: 72; Guiley 2009: 20), pasirodančius karšto dykumos dvelksmo pavidalu (žr. Gruppe II: 1391; Glagolev²³ 1900: 593). Šiems kailiniuotiems demonams ožiams ST uždrausta aukoti (Kun 17.7 [žr. Glagolev²³ 1900: 575]).

²⁸ Plg. s. / v. hebr. עֲזָזֵל resp. ‘*Āzāzēl* ‘Arabijos dykumoje gyvenęs demonas, asocijuotas su skardžia uola, nuo kurios buvo nusviedžiamas aukojamasis ožys; aštriabriaunė uola; atpirkimo ožys; visiškas kaltės / nuodėmės pašalinimas Pesacho šventės apeigų metu; Dievo kerštas’ (DCH VI: 326; Jastrow II: 1060; dar žr. Breithauptus 1710: 905; Štejnberg²⁷ 1878: 346; Witton

Azaeliui²⁹ ar Azozeliui³⁰, dykumoje³¹ (*Dudael* vietovėje [Mack, Mack 1999: 144; dar žr. Guiley 2009: 20]) iki paskutiniojo teismo dienos angelų įkalintai dievybei, buvo išvaromas į dykumą (Kun 16.8 [dar žr. Barton 1918: 186; Shea 2002: 1–4]) arba nustumiamas nuo uolos (Hertz 1999: 659; dar žr. 28 išn.). Azazelis ilgainiui virto egzistencinio **blogio** simboliu resp. buvo demonizuotas ir susietas su Jahvės antipodu, t. y. infernaline dievybe (Glagolev 1900: 586; Shea 2002: 1–2, 5, 8). Jo būtina šalintis apšalymo būdu (žr. Sk 29.31; dar žr. Crawford 2006: 141; Mack, Mack 1999: 144–145). Šias apeigas, kurių etiologija nebuvo aiški jau ST Kunigų knygos (žr. Kun 16.10) interpretatoriams (Breithauptus 1710: 905; Hertz 1999: 664; Rosen-Zvi 2011: 190; dar žr. Bonino 2016: 24), nors, spėjama, yra susijusios su asirų Naujųjų metų švente (plačiau žr. Hooke 1968: 125), remiantis Kumrano rankraščių ir Mišnos (Yōm 3.8, 4.2, 6.2) faktografija, atlikdavo vyriausiasis žynys, t. y. s. hebr. הכהן הגדול resp. *hakohen hag-gādōl* ‘aukščiausiasis šventikas’ (DCH II: 318), laikęs **dubenėlį** su **ožio krauju** (Feldman, Goldman 2014: 249, 290; Orlov 2016: 148).

1910: 96; Shea 2002: 1; Kregždys 2017: 257–258). Bažnyčios tėvai jį, kaip ir demonų valdovą *Ašm'dai* (žr. 59 išn.), asocijavo su gyvate, sugundžiusia levą (Or. Cels. 6.305 [dar žr. Glagolev 1900: 586]).

²⁹ Plg. v. hebr. אַזַּאֵל resp. ‘*Āzāēl* ‘Azazelis — puolęs angelas’ (Jastrov II: 1060).

³⁰ Apokrifinėje Enocho, arba Etiopijos, resp. deuterokanoninėje ST knygoje (8.1, 9.6, 10.4–6, 54.5), datuojamoje Antrosios šventyklos laikotarpiu resp. VI a. pr. m. e. (EJ VI: 442–443, XIX: 608–610), Azazelis minimas kaip vienas 200 puolusiųjų angelų vadų (plačiau žr. Kregždys 2017: 257–258; dar žr. Shea 2002: 2), gundęs merginas ir moteris santykiuoti (En 1.6) bei puošti (En 1.8), mokęs burtininkavimo, o vyrus — karybos amato (Shea 2002: 2), atskleisdavęs didžiausias paslaptis (Shea 2002: 3; Guiley 2009: 20).

³¹ Judėjai manė, kad dykuma — blogio poilsio vieta (Iz 13.21, 34.14; Bar 4.35; Mt 12.43; Lk 8.27; Apr 18.2 [žr. Glagolev 1900: 578]), mat joje blaškėsi demonai, išvaryti ar palikę žmonių kūnus (Mt 12.43 [žr. Bonino 2016: 24]). Apsėdimo iniciatoriaus buvo jų valdovas Azazelis (Guiley 2009: 20). Teigiama, kad būtent Azazelis, sangulavęs su *Na'māh* (resp. avd. v. hebr. נַמְחָה ‘*Tūḥalqaino* sesuo, Nojaus žmona’ [Jastrov II: 920; dar žr. Guiley 2009: 21]), vėliau buvo traktuojama, kaip archangelo Samaelio, vieno šedų [žr. toliau] meilužė, susargdindavusi vaikus epilepsija [Zoh 3.76b–77a]), susilaukė 5-ių asirų demonų šedų (resp. s. hebr. שְׂדִים resp. *šēdim* ‘pavojingi demonai, kuriems aukojami vaikai’ [Ist 32.17, Ps 106.37; dar žr. Suk 28a] ↔ s. hebr. שֵׁד resp. *šēd* ‘kenkiantis demonas, kuriam aukojami vaikai’ [DCH VIII: 266; Barton 1918: 184; dar žr. Kregždys 2018: 56]), apsedančių žmones (žr. Kohut 1866: 62): (1) s. hebr. שָׂטָן resp. *šāṭān* ‘priešininkas; velnias, διάβολος’ I Kr 21.1 (apie jį plačiau žr. Glagolev 1900: 370–371; Barton 1918: 186–187; dar žr. BDB 2349; DCH VIII: 122–123; LS 1376; Davidson 1971: 261; Kregždys 2018: 61); (2) *Sammāel* (resp. v. hebr. סַמְאֵל ‘kaltinimo ir mirties angelas’ [apie jį plačiau žr. Kohut 1866: 32, 55, 62, 65–67, 70, 80–81, 95–96; dar žr. Jastrov II: 998]), kurio vardas eksplikuojamas, rekonstruojant protosememą *‘aklasis dievas’ (DDD 246); (3) *Ašm'dai* (resp. v. hebr. אֲשַׁמְדַּי ‘demonų valdovas’ [apie jį plačiau žr. 59 išn.; dar žr. Jastrov I: 129; dar žr. DDD 106]); (4) s. hebr. לִילִי resp. לִילִי ‘naktį besivaidenantis moteriškos lyties demonas; pirmoji Adomo žmona’ Iz 34.14 (BDB 1291; DCH IV: 543; Barton 1918: 184; dar žr. Kohut 1866: 51, 61–62, 86–89, 95); (5) *Igrat bat Māhalat* resp. v. hebr. אִגְרַת בַּת מַחְלַת ‘demonų valdovė ↔ šokeja’ Pes 111a, 112b (Kohut 1866: 88; 59 išn.; dar žr. Jastrov I: 15, II: 762; EJ I: 470–471). *Ašm'dai*, kuris, būdamas ypatingai nuožmus šedas, yra jų valdovas (Kohut 1866: 79, 82).

Iš pradžių buvęs tik zoomorfinis judėjų tautos apsisvalymo nuo nuodėmių simbolis, išvaromas į dykumą — teigiama, kad ši tradicija itin archajiška (Barton 1918: 186; Glagolev 1900: 573; dar žr. EJ II: 763; Harrison 1913: 45), ilgainiui Azazelis imtas tapatinti su aukojamuoju ožiu, plg. s. hebr. אָזַז resp. *sā'ir* 'kailiniuotas **demonas** ↔ **ožys**' Iz 13.21, 34.14 (plačiau žr. Barton 1918: 183–184; Davidson 1971: 63; EJ II: 763; Kregždys 2017: 257–258, 2018: 72). Dėl šios priežasties kai kurie tyrėjai šio teonimo kilmę eksplikuoja (žr. 30 išn.), rekonstruodami protosemėną *'Dievas-ožys' (Štejnberg 1878: 346; dar žr. DCH I: 253–259, VI: 321–322; dar žr. Kregždys 2018: 73).

Vadinasi, J. Grimmo išvalga (žr. anksčiau) yra visiškai motyvuota, mat reflektuoja XVIII–XIX a. kultūrinės Vokietijos tendencijas³² ir visuomenės pažiūras, kurių tradicija, žinoma, siekia daug senesnę — krikščionybės įvedimo laikotarpį ir su šiuo procesu susijusios pažinimo faktografijos ypatumus bei stereotipus, būdingus ir kitų Vakarų Europos tautoms: ožio aukojimas čia asocijuotas su demonologija (žr. 3 pav.) bei judėjų *caper emissarius* apeigomis (žr. toliau).

M. Braueris (2008: 159–160) taip pat kvestionuoja SK ožio garbinimo resp. senosios latrijos faktą, manydamas, kad tai tėra krikščioniškosios pejoratyvinės konotacijos simbolinės raiškos manifestacija. Šį spėjimą jis argumentuotai grindžia 1531 m. *Patarimų ir sprendimų knygoje* (resp. *Rath und Abschiedbuch*) minimu kito gyvūno (ne ožio) garbinimo faktu — gegužės 15 d. įvykių apraše teigiama, sūduvį garbinus **kiaulę** (resp. „Eodem die hat der Sudaw der das **Schweyn** geheiliget bekant <...>“ [žr. WMh 273; BRMŠ II: 162])³³.

Šis M. Brauerio pastebėjimas, žinoma, būtų daug įtikinamesnis, jei jis būtų pasitelkęs įvardyto gyvūno pejoratyvinę, ilgainiui virtusia demonologine, konotaciją reflektuojančias iliustracines viduramžių teologų veikalų ištraukas. IX a. vokiečių teologas ir poligrafas Rabanas Mauras (780–856) enciklopedinio pobūdžio veikale *Apie kalbų artimumą arba Veikalas apie visumą*, remdamasis NT doktrina apie kiaulių ir blogio interferentinį santykį (plg. „**Dæmones** autem rogabant eum, dicentes: Si ejicis nos hinc, mitte nos in gregem **porcorum**“ [Mt 8.31 (BSC 657)] resp. „**Demonai** ėmė prašyti: „Jeigu mus išvarysi, tai siušk **kiaulių** kaimenėn““ [Bb.e]), teigia, kad **kiaulė** — nusidėjęliu, **velnio** garbintojų ir **stambeldžių** simbolis: „**Sues** peccatores significant, et **immundos** vel **haereticos** <...>“ VII.8 (De pecoribus et iumentis [Migne

³² Plg., pvz., konstatuojamojo pobūdžio pejoratyvinį Georgo Christopho Pisanskio SK faktografijos esmės vertinimą, apibrėžtą stambeldystės (resp. „<...> abgöttischen Gottesdienstes <...>“ [Pifanski 1791: 336]) terminu.

³³ Vėliau šią fantasmagoriją, paremtą scholastine doktrina (žr. Mt 8.31 [Migne 1832: 206]), kuria siekta demonizuoti senojo tikėjimo atstovus, perpasakojo Casparas Hennenbergeris (1595: 351; dar žr. Balsys 2017: 25). Deja, šis pseudomitologinis motyvas iki šiol tyrėjų vertinamas kaip autentiškas (žr. Alseikaitė-Gimbutienė 1934: 70; JBR II: 340; Vėlius 1983: 106; Balsys 2017: 74), plg. J. Balio formuluotę: „Sūduviams ožys buvo tipingas aukų gyvulys“ (JBR ibd.).

1832: 206]) resp. „**Kiaulės** simbolizuoja **velnio** garbintojus ir eretikus“ / „**Porcus** similiter **immundi** spiritus“ VII.8 resp. „Kiaulė kaip velnias“ (Migne ibd.; dar žr. Schouwink 1984: 520; Kobielus 2002: 321).

Be to, remiantis naujai atlikta SK pseudoteonimų sąrašo, kuris iš tiesų yra **demonologinė** konsekventinė mitonimų **seka** (žr. Kregždys 2018: 65), struktūravimo ir kodifikavimo principų analize (plačiau žr. Kregždys 2018: 64–71), galima teigti, kad garbinamo ir aukojamo gyvūno pasirinkimas yra koreliatyvus pirmojo šio mitonimų kodekso dievybės — jtv. *Swayxtix* ‘pirmasis dangaus ir didžiosios žvaigždės dievas’³⁴ A(p), α, B, G(p), *Swayxtix* C 1r / *Schwayxtix* †D, E 377r, †ε, †F, J(p) ir kt. latrijos aspektu, mat ožys yra **Veneros** (= [bžn. / V.] lo. **Lucifer** **tarnas** (žr. 34 išn), plg. „Cornibus ornatus hircus, veneri famulatur“ resp. „Raguotas **ožys Venerai** tarnauja“ (Chr. Camp. 1.91 [plačiau žr. Kregždys 2018: 72]).

Vadinasi, galima daryti preliminarią išvadą, kad vakarų baltams priskiriama zoomorfinio objekto — ožio latrija yra scholastika grįstas pramanas.

2. SK zoomorfinio objekto — ožio — garbinimo / aukojimo latrijos tipologinė genezė

Analizuojant sūduviams priskiriamo ožio garbinimo / aukojimo apeigų etiologiją ir nustatant jos autentiškumo faktorių arba jį paneigiant, pirmiausiai būtina atkreipti į dėmesį į kelis itin svarbius tekstologinius SK šios latrijos naratyvo aspektus:

- 1) **neva** sakralinio pagonių ritualo aprašo pradžia pateikiama ne 6-oje dalyje *Wie sie den Bock heiligen* A(p [WMh 250]) (*Kaip jie ožį garbina*), bet 5-oje resp. „mitonimų sąrašas ir jų funkcinės konotacijos eksplikacija“ A(p [WMh 247–248])³⁵;
- 2) akivaizdų semasiologinį ryšį su **krikščionių liturgija** — **mišiu**, arba pagrindinių kulto apeigų, **eigos** ir **atributikos** aprašu, t. y. SK pateikiamas imitacinis krikščioniškosios tradicijos modelis — 5-oje SK dalyje yra minimas (**2a**) sakralinis indas, plg. „<...> eine Schalen voll Biers <...>“ A(p [WMh 247]) resp. „<...> pilną alaus taurę (/ dubenį)³⁶ <...>“, kurią(/-i) (**2b**), SK autoriaus teigimu, sūduvių burtininkas **pašventina** (resp. palaimina) ranka, ją(/-i) pakeldamas ir rodydamas susirinkusiems, ir (**2c**) kreipiasi į **dievą**, prašydamas jo malonės, t. y. „<...> der Worschkaite **hebt** eine **Schalen** voll Biers **auff** mit der **hand** vnd **bittet**: du grosser mechtiger **Gott** <...>“

³⁴ Resp. V. lo. *militia coeli* = bžn. lo. **Lucifer** ‘planeta **Venera** / aušros **žvaigždė** ↔ puolusiųjų angelų vadas resp. bžn. lo. **satan**’ (Sleumer 1926: 481, 699) ↔ „<...> der Gott des Lichtes“ (plg. WMh 245; plačiau žr. Kregždys 2018: 66–67).

³⁵ Plačiau apie SK struktūrinę naratyvo sąrangą žr. Kregždys 2018: 113–115.

³⁶ Plg. sub. a. v. a. *schal* ‘taurė; dubuo’ (Götze 1920: 184).

resp „<...>Wourschkaite pašventina [išskeldamas ją (jį) ir rodydamas susirinkusiems] ranka taurę (dubenį) ir meldžia³⁷: didžiai galingasai **dieve** <...>“:

Visi šie **neva** pagonių latrijos motyvai labai panašūs į krikščionių vykdytas (ir dabar atliekamas) apeigas resp. sietini su vyno taure³⁸ bei šio tikėjimo atstovų mišiole apibrėžta procesine seka:

α. sakralinis **atributas** (indas) → **β.** jo **pašventinimas ranka**
(kryžiaus ženkle darymas ↔ peržegnojimas) →
γ. **kreipimasis** į dievą, prašant jo malonės

plg. „<...> accipit **calicem** (**α**) <...> et ponit vinum in calicem. Deinde, eodem modo tenens calicem, **producit signum crucis** super ampullam aquae (**β**), et dicit: **Deus**, qui humanae substantial, et infundens parum aquae in calicem prosequitur: Da nobis per huius aquae et vini mysterium, etc. (**γ**)“ (MS LVIII) resp. „<...> paima taurę <...> įpila į taurę vyno³⁹. Po to, tuo pat būdu laikydamas taurę, peržegnoja vandens indelį, ir taria: „Viešpatie, žmonijos lobi“, — ir įpildamas lygiomis dalimis vandens į taurę tęsia: „Suteik mums šiuo vandeniui ir vynu sakramentą, ir kt.“:

Neabejotina sąsaja su krikščioniškąja tradicija laiminti peržegnojant, liudija 6-osios *Wie sie den Bock heiligen* (resp. *Kaip jie ožį garbina*) bei 8-osios *Bardoayts der Schiffleut gott* (resp. *Jūrininkų dievas Bardoayts*) SK dalių faktografija, t. y. mitonimų *Segnoten* (acc. sg.) ↔ *Wourschkaiten* (acc. sg.) A(p [WMh 251]) paralelinė vartoseną kaip alternantų, kurių pirmasis suponuoja krikščioniškiosios latrijos refleksiją⁴⁰: (1) „Vnd thuen dancksagung Irem Segnoten, den sie heissen Wourschkaiten <...>“ A(p [WMh 251]) resp. „Palydi padėkos malda⁴¹ savo Segnoten, kurį vadina Wourschkaiten <...>“ (dar žr. 115 išn.); (2) „Da

³⁷ Plg. verb. a. v. a. *bitten* ‘prašyti; teirautis; maldauti; laiduoti; skaityti maldą, melstis; siųsti į konkrečią vietą, iškviesti; pareikšti norą’ (FHNDWe).

³⁸ Į ją dar įpilama ir vandens, taip suponuojant Kristaus dualistinę prigimtį — dieviškąją ir žmogiškąją (žr. Kajackas 1998: 207).

³⁹ Be to, krikščionių apeigų metu naudotą vyną SK kūrėjas sąmoningai pakeitė **alaus** referentu, mat viduramžiais vokiečių valstiečiai gėrė vandenį, pieną, obuolių vyną ir **alų**, o kilmingieji — vyną (Jones 1960: 79, 82).

⁴⁰ Plg. hieronimo *Segnoten* A(p) ir jo variantų *Signoten* †D, E, †F, I(p) / *Signoren* †H abcd kilmės raidą: pr. (jtv.) **zignutis* *‘tas, kuris laimina’ (← *‘tas, kuris žegnoja kaip kunigas ar vyskupas krikščionių bažnyčioje’) ← verb. pr. (jtv.) *signāt* ‘žegnotis’ III 77₂₃ + suff. pr. (jtv.) **-utis* (dėl kontaminacijos su pr. *waidlotten* ‘žyniai’ [plačiau žr. Kregždys 2012: 195, 223; dar žr. Bezenberger 1878: 140]) ← verb. V. lo. *signare* ‘ranka daryti kryžiaus ženklą, **žegnoti**, laiminti’ (PEZ IV: 106; dar žr. Blaise 1994: 846).

Neatmestina galimybė, kad jtv. *Segnoten* A(p) gali reflektuoti ir sub. a. v. a. *segen* ‘formulė, **burtai**; amuletas’ (Götze 1920: 199) perdirbinį.

⁴¹ Plg. a. v. a. *dancksagung* ‘padėka; padėkojimas (žodžiais); padėkos malda; ostija’ (FHNDWe). Kitoks šio sakinio vertimas pateikiamas BRMŠ (II: 148): „Padėjoja savo zegnotui (*Segnoten*), kurį vadina Viršaičiu (*Wourschkaiten*) <...>“:

stehet Ir Segnote oder Wourschkaite <...>“ A(p [WMh 253]) resp. „Ten stovi jų Segnote, arba Wourschkaite <...>“:

Minėtina, kad SK sakralaus kulto objekto — taurės (/ dubens) **ypatingas pakylėjimas** minimas 6 kartus⁴², šį procesą po 2-u kartus įvardijant verb. a. v. a. *auff(he)ben* (žr. 44 išn.), a. v. a. *anheben* (žr. 44 išn.) bei **nepriešdėliniu** verb. a. v. a. *heben*⁴³. Visų šių veiksmažodžių semantinė konotacija yra sakrali, nors BRMŠ pateikiamame SK vertime nėra atskleista⁴⁴;

3) NT **demonologinės** faktografijos (3a) ir germanų folkloro (3b) elementų, siejamų su žmogaus kūno organo — **dantų** ypatinga simbolika⁴⁵,

⁴² Dar plg. „Einer wartet darauff, der die schalle **auffhebet** <...>“ A(p [WMh 247]) resp. „Po to tas pats [jau minėtas *Wourschkaite*] palaukia, pašventina [iškeldamas ją (jį) ir rodydamas susirinkusiems] taurę (/ dubenį) <...>“. BRMŠ (II: 145) vertėjai pateikia visai kitos konotacijos teksto interpretaciją, t. y. „Vienas to laukia, pakelia kaušelį <...>“; taip suponuodami kito asmens paminėjimą, nors a. v. a. *einer* suponuoja sememas ‘pirmas(is); vienintelis; kažkas; **tas pats** resp. bžn. lo. *unus*’ (žr. DWG III: 165; dar žr. Sleumer 1926: 802).

⁴³ Plg. verb. a. v. a. *heben* ‘(su)laikyti; turėti; baigti; išlaikyti, iškęsti; taikyti į taikinį; kreiptis; pakelti aukštyn, iškelti, užkrauti; ištraukti; **aukštai iškelti indą, iš kurio bus geriama**; krikštijamojo pakėlimas krikštavėvių rankomis (sakralioji prasmė — įgyjami krikštavėviai); **M. Lutherio nustatytas mišių epizodas, kuomet šventikas kažką iškelia aukštyn**; pakelti aukštyn; perkelti; išvykti; išvykti; prasidėti, rasti (refl.); pradėti veikti, kalbėti; kelti mokesčius; atidėti; užprotestuoti; lyginti vertinant; ’ (FHNDWe; dar žr. Götze 1920: 117)

⁴⁴ BRMŠ (II: 145) vertėjų pasitelkta verb. a. v. a. *anheben* vienintelė semema ‘pakelti’ turinio aspektu yra pernelyg apibrėžta, mat šis veiksmažodis yra itin platus ekstensionalo, plg. ‘prasidėti, tęstis (laiko aspektu); (**pa**)šventinti; imti, griebti; imtis (ko), prasidėti; įsteigti, įkurti; sumanyti; kalbėti, aiškinti; teikti skundą teisman; reikalauti, primygtinai prašyti; prakeikti (prašant kitam ligos, pvz., maro ir pan.); (su)laukti, susilaikyti; laikyti’ (FHNDWe). Kai kurios jų gali būti itin svarbios, nusakant SK informacijos autentiškumo faktorių, t. y. atskiriant sūduvių indigenaus sakralinio etnokultūros paveldo faktografiją nuo **pseudoinformacijos**, kuriūs, remiantis BRMŠ vertimu, neįmanoma identifikuoti, mat jo autoriai pasirinko ne konkrečios, bet neutraliosios semantinės vertės reikšminius vienetus, t. y. ne aktualųjį, bet virtualųjį denotatą. Taip itin svarbi apeigų prasminė savastis — krikščionių mišių apeigų dalies imitacijos pateikimas — lieka neatskleistas. Daryti tokią išvadą galima, remiantis anksčiau esančiu sakiniu, kuriame pavartotas verb. a. v. a. *auffheben* (žr. 42 išn.), spėtina, reikšme ‘**pašventinti ostiją ir taurę su Kristaus krauju, juos pakeltus rodant susirinkusiems**’, nors be šios, dar vartojamas ir kitoms prasminėms aplinkybėms reikšti, plg. ‘pakelti; parengti; pakelti ranką balsuojant, duodant priesaiką, prieš maldą; išaukštinti, garbinti kokią dievybę; užaugti iš viršaus; kalbėti pakeltu balsu; pakilti, pašokti; atverti (pvz., vartus); nuleisti (pvz., vandenį), nupilti; pagriebti, sučiupti, išnešti; (iš- / pa-)kęsti; statyti, naudoti; pakelti, įvesti mokesť; turėti naudos; (baigti) kirsti javus (resp. nuimti derlių), nuolat kažką rinkti (pvz., medieną kurui); samdyti karius; surinkti įrodymus, įrodyti; laikytis moralės normų; saugoti, išlaikyti (pvz., nužudytųjų palaikus, kol vyks nusikaltimo tyrimas); pasiimti, perkelti į savo valdas; gaudyti bičių spiečių; sustabdyti atlyginimo mokejimą; atimti, pagrobti, pavogti; užgrobti teritoriją; konfiskuoti, suimti; sulaukyti, sulėtinti; vestuvių rytą išsivežti jaunąją (tai susiję su senuoju nuotakas išpirkimo papročiu); susilaikyti (pvz., nuo alkoholinių gėrimų); gintis, priešintis; priekaištauti; atimti, panaikinti, paskelbti negaliojančiu; pašalinti, nugriauti, sunaikinti; atsiskaityti, atskaičiuoti kieno dalį; pradėti ką daryti; pataikauti’ (FHNDWe).

⁴⁵ Infernalinė dantų sąsaja atsekama jau romėnų apeigyne: tikėta, kad naujagimė, gimusi su dantimis (resp. lo. *dentata* ‘dantytoji, dantinga’), yra blogio simbolis ir lemianti nesėkmę bet

inkorporaciją, plg. „So setzet er die schalen nieder vnd fasset die schalen mit dem maul, **hebt sie mit den zenen** <...>“ A(p [WMh 247]) resp. „Taigi jis iš lėto pastato taurę (/ dubenį) ir sukanda taurę (/ dubenį) burna, jis **dantimis** pakelia <...>“ — spėtina⁴⁶, šis latrijos motyvas, matyt, eksplikuotinas —

- (3a) Evangelijos pagal Morkų *Jaunojo epileptiko išgydymo* pasakojime minimu infernaliniu motyvu apie **blogio dvasios** apsėstą ir dėl šios priežasties nekalbantį bei nuomariu sergantį vaikina, kuris priepuolių metu griežia **dantimis** (žr. Lopuhin` IX: 60), t. y. būna juos sukandęs: „Einer aber aus dem Volk antwortete und sprach: Meister, ich habe meinen Sohn hergebracht zu dir, der hat einen sprachlosen Geist; und wo er ihn erwischet, so reißt er ihn und schäumet und knirschet **mit den Zähnen** und verdorret“ Mk 9.17–18 (BL 1184) ← „Magister, attuli filium meum ad te habentem spiritum mutum: qui ubicumque eum apprehenderit, allidit illum, et spumat, et stridet **dentibus**, et arescit“ Mk 9.16–17 (BSC 676) resp. „Mokytojau, aš atvedžiau pas tave sūnų, kuris yra nebylės dvasios apsėstas. Kur tik sugriebusi, dvasia jį tąso, iš burnos jam eina putas, jis griežia **dantimis** ir pasta yra“ (Bb.e);
- (3b) germanų tikėjimu, kad mirusysis **dantimis** gali nusitempti į nebūtį savo giminaičius, plg. „709. einem todten legt man wasen oder ein brettchen unters kinn, dass er nicht den sterbkittel **mit den zähnen** erhaschen und seine verwandten nach sich ziehen könne“ (Grimm 1835: XCVI) resp. „709. mirusiajam po smakru deda velėnos arba lentelę, kad jis negalėtų **dantimis** sukąsti įkapių ir nusitempti savo artimųjų“;

kuriai bendruomenei ir vietai, kur tik ši bebūtų (plačiau žr. McDaniel 1948: 47–48). Šiaurės germanai tokį vaiką priskirdavo burtininkų kastai, turėjusių galių gydyti mirtinas žaizdas, plg. „Ein erstgebornes, mit **zähnen** auf die welt gekommenes kind vermag den bösen biss zu heilen“ (Grimm 1835: 670) resp. „Pirmagimis, gimęs dantingas, galėdavo mirtinas žaizdas gydyti“. Tai bendroji ide. tautų etnokultūrinė tradicija, būdinga ir baltų tautoms, plg. lietuvių tikėjimą, kad „Su **dantimis** gimęs kūdikis būsiąs didelis **burtininkas**“ (JBR II: 129), „O **raganiai** gimsta jau turėdami **dantis**“ (JBR IV: 228), „Kas užgimsta su **dantimis**, tas vadinasi **čirtakryžninku**. Toks žmogus numiręs pareina namo, sėda su kitais kortų grajyti. Tokio žmogaus lavoną reikia, iškasus duobe po zomatais (pamatais), taip per zomatų apačią išnešti į kapus“ (JBR V: 170), „<...> **burtininkai**, gimę su **dantimis**, pardavę **velniui** sielą“ (JBR V: 196); „Jei kūdikis gimsta su **dantimis**, jis vadinasi „upiors“: Kunigas turi uždrausti jam duoti valgyti — jis turi numirti, nes užaugęs bus **negeras**“ (JBR V: 50) — le. *upior* ‘vampyras, negyvelis, naktimis geriantis žmonių kraują’ (SW VII: 324); „Kai vaikas užgimsta su **dantimis**, tai tokį mirušį reikia traukti per langą, kad negalėtų sugrįžti“, „Tokie žmonės vaidenasi, kurie gema su **dantimis**“ (JBR V: 50).

⁴⁶ Šis epizodas kai kurių tyrėjų, neatlikus jokios ide. tautų panašaus apeiginio motyvo lyginamosios analizės, yra priskiriamas lietuvių pagoniškajai latrijai (žr. Lipec 1969: 204), kiti vertina kaip jotvingių indigenios etnokultūros relikta (žr. Balsys 2017: 105, 119, 122), nors jos infernaline konotacija resp. SK autoriaus sukurta mistifikacija abejonių nekelia (žr. 45 išn.).

- 4) protogermanų ir Viduramžių vokiečių etnokultūros motyvą — **alau** gėrimą (žr. 39 išn.), kuris, tyrėjų teigimu, yra įvardytas Kornelijaus Tacito veikale *De origine et situ Germanorum liber*⁴⁷, patvirtintas ir archeologų, iki šiol yra vienas populiariausių šios tautos gėrimų (plačiau žr. MacGregor 2014: 128).

Remiantis 1-ame poskyryje išvardytais argumentais, galima teigti, kad SK autorius, spėtina, Prūsijos ordino dokumentuose (žr. Kregždys 2018b: 16) aptikęs aukojamojo gyvūno jaučio nuorodą (t. y. aliziją į ST Kun 16.6, 11), pateikia scholastine dogmatika grįstą **pramaną** apie neva suduvių paprotį aukoti ožį⁴⁸, kurio atnaša ST Kun 16.5, 7–11 minima paraleliai, **spekulytyviai** interpretuodamas **judėjų** ST Kun 16.10–29 naraciją, implikuodamas sakralinės ir infernalinės aukos permutaciją (t. y. ožio kraujo apotropėjinė auka Dievui [resp. Jahvei] → dovis pagonių dievams resp. velniams), nekeisdamas tik aukojamųjų objektų sekos, t. y. *ožys* → *jautis* (**α**) bei nuodėmių išpažinimo resp. atgailos apeigų ypatumų — veiksmo sakramentalijų resp. vyriausiojo šventiko atliekamo rankų uždėjimo⁴⁹ ant pašvęstosios aukos (**β** [dar žr. Brauer 2008: 156]), ritualinės atgailos formulės išsakymo (**β**₁)⁵⁰, kraujo šlakstymo⁵¹ motyvo (**β**₂ [žr. Brauer ibd.]), demonizuodamas latrijos dalyvius, valgiusius ST blogį simbolizavusią ir privalomai sunaikintą paaukoto gyvūno mėšą (**γ**): (**α**) „<...> wan sie den **Bock** heiligen wollen <...> kauffen sie einen **Bollen**“⁵² „<...>“ A(p [WMH 250]) resp. „<...> kai jie nori garbinti ožį <...>

⁴⁷ Plg. „Potui humor ex hordeo aut frumento, in quodam similitudinem vini corruptus; proximi ripae et vinum mercantur“ Tacit. Germ. 23.1 resp. „Buvo gėrimas iš miežių arba javų, fermentuotas panašiai kaip vynas“.

⁴⁸ Negalima pritari A. Mierzyńskiui (M̄rziński 1895: 185), kad šis apeiginis motyvas yra nurašytas nuo S. Grunau *Prūsijos kronikos*, mat nėra jokių patikimų šaltinių, kurie suponuotų SK autorių turėjusį šio metraštininko 1-osios redakcijos, datuojamos 1521 m. (Dworzaczkowa 1958: 123–124) veikalo kopiją. 2-oji S. Grunau kūrinio redakcija pasirodė 1526 m. (Dworzaczkowa ibd.), t. y. po SK sukūrimo (žr. Kregždys 2018a: 115).

⁴⁹ Jeruzalės šventyklos vyriausiasis rabinas uždėdavo ant ožio, skirto Azazeliiui, galvos **abi rankas**, išvardydavo visas nuodėmes, nusikaltimus ir piktadarybes, padarytus judėjų, ragus perjuosdavo raudonos vilnos juostele. Kuomet ši ožį išsiųsdavo kartu su vienu iš nusidėjęlių dykumon, vilnos juostelę perplėsdavo pusiau: vieną dalį pakabindavo virš šventyklos kiemo vartų, kitą — vėl užrišdavo ant ožio ragų; jei numetus ožį nuo olos, vilnos juostelė, buvusi virš vartų, pabalzdavo, buvo tikima, kad tauta nuoširdžiai atgailavo ir Viešpats priėmė jų auką (plačiau žr. Glagolev⁵² 1900: 574; Hertz 1999: 659).

⁵⁰ Plg. v. hebr. וִדְדוּ resp. *viddū* ‘nuodėmių išpažinimas; prašymas atleisti, atgaila’ (Jastrov I: 373).

⁵¹ Jahvei paaukoto ožio kraujas buvo supilamas į **dubėnėlį** ir įnešamas į šventyklos sakraliausią patalpą, kur buvo saugojama sandoros skrynja (resp. s. hebr. אֲרוֹן הַבְּרִית resp. *arōn hab’rit* ‘t. p.’ [DCH II: 266]). Vienu tyrėjų teigimu, vyriausiasis žynys, įmerkęs dešinės rankos pirštą į indą su krauju, šlakstė jį taip, kad skysčio lašai nepasiekdavo sandoros skrynios, bet nukrisdavo šalia jos (Hertz 1999: 661), kiti aiškina, šį apeigų atlikėjų 7 kartus šlakstėsių kraujo lašus virš šio sakralaus objekto, taip pat šalia jo (plačiau žr. Glagolev⁵² 1900: 574; Barton 1918: 171).

⁵² Plg. a. v. a. *bulle* ‘veislinis jautis’ (FHNDWe), v. dial. (RPr.) *bolle* ‘t. p.’ (Ziesemer I⁴: 864–865).

- perka veislinį jautį⁵³ <...>“ (plg. BRMŠ II: 147) ↔ „<...> cujus autem in **caprum emissarium**, statuet eum vivum coram Domino, ut fundat preces super eo, et emittat eum in solitudinem. His rite celebratis, offeret **vitulum**, et rogans pro se, et pro domo sua, immolabit eum“ (BSC 57) resp. „<...> o **ožys**, burtu paskirtas Azazeliui, bus paliktas gyvas stovėti VIEŠPATIES akivaizdoje, kad per jį atliktų permaldavimą ir išvarytų jį Azazeliui į dykumą. Aaronas atnašaus savo **jautį** kaip atnašą už nuodėmę, atlikdamas permaldavimą už save ir savo namus. Jis papjaus savo **jautį** kaip atnašą už nuodėmę“ (Bb.e). Akcentuotina, kad jo minimas ožys nėra tik ordinarinis latrijos elementas (plg. Balsys 2017: 38), bet infernalinis simbolis – Dievo antipodo įvardijimas, plg. ST fragmento vertimą, kuriame minimas demonų valdovas Azazelis (apie jį žr. 28 išn.);
- (β) „<...> der **leget beide hende** auff inen vnd spricht anruffende alle Götter <...>“ A(p [WMh 250]) resp. „<...> tas **uždeda** ant jo **abi rankas** ir kalba meldamas visus dievus <...>“ (BRMŠ II: 147) ↔ „<...> et **posita utraque manu** super caput ejus <...>“ (BSC 58) resp. „<...> **uždės** gyvajam ožiui ant galvos **abi rankas** <...>“ (Bb.e);
- (β₁) „<...> das ist das lobliche heilige gedechtnis vnserer Veter, auff das wir **versönen** den zorn vnserer Götter <...>“ A(p [WMh 250]) resp. „Tai yra girtinas šventas mūsų tėvų atminimas, kad **atpirktume** mūsų dievų rūstybę“ (BRMŠ II: 147–148) ↔ „<...> confiteatur omnes iniquitates filiorum Israël, et universa delicta atque **peccata** eorum: **quæ** imprecans capiti ejus <...>“ (BSC 58) resp. „<...> išpažins virš jo visas izraelitų kaltes ir visus jų **nusižengimus**, visas jų **nuodėmes** sudėdamas ožiui ant galvos <...>“ (Bb.e);
- (β₂) „Das **Blut** lassen sie nicht auff die Erden kommen, sie **sprenge**n darmit“ A(p [WMh 250]) resp. „**Kraujo** neleidžia ant žemės tekėti, bet visus juo **pašlaksto**“ (BRMŠ II: 148) ↔ „Cumque mactaverit hircum pro peccato populi, inferet **sanguinem** ejus intra velum, sicut præceptum est de sanguine vituli, ut **aspergat** e regione oraculi <...>“ (BSC 57–58) resp. „Tada jis papjaus žmonių aukos už nuodėmę ožį, nusineš jo **kraujo** už uždangos ir darys su ju krauju, kaip darė su jaučio krauju, **šlakstydamas** malonės sostą ir priešais malonės sostą“ (Bb.e);
- (γ) „Darnach schlachten sie vnd thuen das fleisch in einen Kessel <...> Darnach teilen sie das fleish aus. Wenns gar Ist, fressen <...>“ A(p [WMh 250–251]) resp. „Tada doruoja mėšą ir sudėda ją į katilą <...> Po to dali-ja mėšą. Kai ji išvirusi, ryja <...>“ (BRMŠ II: 148) ↔ „Vitulum autem, et hircum, qui pro peccato fuerant immolati, et quorum sanguis illatus

⁵³ Be reikšmės v. dial. (RPr.) *bolle* 'veislinis jautis' (žr. 52 išn.), ši leksema dar gali reikšti 'elnias, briedis, ožys resp. „Bezeichnung für den männlichen Hirsch, Elch, Ziegenbock“ (Ziesemer 194: 865). Sememos 'veislinis jautis' pasirinkimą galima argumentuoti juridinio dokumento, kuriame įvardytas jotvingių prašymas leisti jiems aukoti juodą jautį (Górski 1982:84), motyvu.

est in sanctuarium, ut expiatio compleretur, asportabunt foras castra, et comburent igni tam pelles quam **carnes** eorum, ac fimum: et quicumque **combusserit ea**, lavabit vestimenta sua et carnem aqua, et sic ingredietur in castra“ (BSC 58) resp. „Atnašos už nuodėmę jautis ir atnašos už nuodėmę **ožys**, kurių kraujo buvo atnešta permaldavimui šventykloje atlikti, bus išnešti už stovyklos. Jų oda, **mėsa** ir išmatos bus **sudėgintos ugnyje**“ (Bb.e).

Apibendrinant ožio garbinimo / aukojimo apeigų etiologijos analizę, galima teigti, kad (1) SK pateiktas, jotvingių senosios religijos reminiscencijoms priskiriamas, zoomorfinio objekto latrijos naratyvas yra sukonstruotas, remiantis ne autentiška šios vakarų baltų genties kultūrinio paveldo tradicija, bet SK autoriaus sukurta fantasmagorija, grindžiama ST minimomis τράγος ἀποπομπᾶος, t. y. *caper emissarius*, apeigomis ir ST demonologinio Azazelio kulto faktografija; (2) SK autorius pateikia iš esmės pejoratyvinės plotmės — infernalinių apeigų — informaciją.

3. SK α, B nuorašų ikonografinė eksplikacija

SK α (žr. 1 pav.) ir B (žr. 2 pav.) nuorašų piešiniai, kuriuose pavaizduotas jotvingių **burtininkas** resp. *Wourfchaitj α 725r*, *Wourfchkaity B 725r* (žr. 4.3 poskyrį), o **ne** žynys, kaip iki šiol buvo teigiama daugelio tyrėjų (žr. 4 poskyrį), išskyrus M. Strykowski, Aleksandrą Guagninį bei Ewarystą Estkowską (žr. 4.2 poskyrį), o šalia jo sakralinis objektas — **juodas ožys**⁵⁴, yra itin informatyvūs. Jų vaizdinės faktografijos elementai reflektuoja ne tik šio veikalo autoriaus baltų kultūros ir judaikos žinias, bet ir perspaudų graviūrų inovacines detales (dar žr. 57, 65 išn.), niekaip nesusijusias su analizuojamu rankraščiniu veikalu dėl jų abesijos. Deja, kabinetinės mitologijos atstovai, pvz., M. Strykowski (1582: 146; dar žr. BRMŠ II: 515, 548), A. Guagninis (BRMŠ II: 481, 493, 497), M. Pretorijus (MP III: 523–524, 549), spėtina, remdamiesi⁵⁵ ir SK perspauduose užfiksuota vėlyva inovacine (resp. Jer. Maleckio sugalvota⁵⁶) sūduvių žynio atributika (pvz., SK rankraščių iliustracijose **ne**užfiksuota, bet

⁵⁴ Minėtina, kad nepaisant šio gyvūno koloristinių ypatumų, vokiečiai jam iš seno yra priskyę pejoratyvinę konotaciją, plg. Laurentijaus Diefenbacho (1857: 278) nurodomą ožio sąsają su nešvara ir persifliazu, plg. V. lo. *hircus* 'ožys ↔ (žmogaus) **pažastis**'.

⁵⁵ Įprastai teigiama, kad A. Guagninis vakarų baltų faktografinę medžiagą perpasakojo, remdamasis P. Dusburgiečio, S. Grunau ir E. Stellos veikalų antrinėmis interpretacijomis resp. šiuos autorius cituojančiųjų vėlesniais šaltiniais (BRMŠ II: 467), o M. Pretorijus rėmėsi ne tik daugelio senųjų šaltinių publikacijomis, bet ir rankraščių informacija (BRMŠ III: 103).

⁵⁶ Jis galėjo remtis X a. veikalo *Vita S. Adalberti episcopi* (resp. šv. *Adalberto (Vaitiekaus) gyvenimo pirmasis aprašymas*) faktografija, plg. „<...> **fustes** capiti ejus apponunt <...>“ (BRMŠ I: 172) resp. „<...> **vėzdais** ėmė daužyti jam galvą <...>“ (BRMŠ I: 175), t. y. šv. Adalberto kankinimo aprašymu, kuomet prūsai jį daužė vėzdais.

1 pav. **α 725r: seniausia SK iliustracija – sūduvių woufchaitj, garbinantis ožį** (LMAGBR: Ms. 1277)

2 pav. **β 725r: 2-oji išlikusi SK iliustracija – sūduvių woufchaitj, garbinantis ožį** (LMAGBR: Ms. 1278)

d perspaudo graviūroje vaizduojama burtininko **lazda**⁵⁷ [žr. Kregždys 2012: 206]], sukūrė iki tol jokiam šaltinyje neminimą aukos nudobimo, mušant lazda, pramaną (žr. 56 išn.), kuri interpretuojama kaip autentišką etnomitologijos informaciją. Tenka apgailestauti, kad šis **pseudomitologinis** motyvas vis dar kritiškai nevertinamas, o M. Pretorijaus itin išplėtotą neva senosios latrijos fikcija priskiriama senosios baltų kultūros reliktais ir proliferuojama kaip autentiška faktografija (žr. Balsys 2006: 98, 175, 2017: 60).

Teigti, kad **α** manuskripto iliustracija ir jos antrinis **B** nuorašo piešinys suponuoja perkopijuoatą neišlikusio **A(p)** nuorašo originalo (apie jį žr. Kregždys 2018a: 95, 97, 99, 117) pirminį variantą pernelyg keblu, mat juose vaizduojamo burtininko gaunėtinai **jaunatviška**, arba juvenilinė, išvaizda yra **kontradikcinė**

⁵⁷ Galima atsargiai spėti, kad A. Guagninis, sukūręs šią fantasmagoriją, galėjo remtis būtent SK perspaudų **inovacine** graviūrų faktografija, mat iki tol jokiam rašto šaltinyje nebuvo minimas aukojamojo gyvūno nudobimas (žr. 56 išn.), daužant jį lazda, plg. „Tam ich ksiądz czarownik <...> **uderzy kijem** którekolwiek z onych bydłat <...> ofiarując <...>“ (BRMŠ II: 481) resp. „Tada jū kunigas burtininkas <...> kuriam nors iš tų gyvulių **smogia lazda** <...> aukodami <...>“ (BRMŠ II: 493).

SK pateikiamo šio, sakralines apeigas vykdžiusio, asmens habito — **senolio**⁵⁸ — aprašo aspektu: 2-ojoje SK dalyje (resp. *Der Sudauenn* || *wourfchaitj welcher Ihren Bock Heiligt α 725r* [Sūduvių burtininkas, kuris jų ožį garbina] ↔ *Der Sudauen wourfch* || *kaity welcher ihren bock heiligt B 725r*), t. y. abejuose α ir B piešiniuose vaizduojamas 30–40 metų šatenas vyras, rusvai juoda barzda ir tokios pat spalvos ūsais (t. y. **neraukšlėtas** ir **nepražilęs**), o 4-ojoje SK dalyje (resp. *Von den Zudewiten die itzund Sudauen heissen vnd genant werden, wie sie Ire Ceremonien halten A* [p (WMh 244)] [*Apie burtininkus, kurie dabar save vadina sūduviais ir yra vadinami, kaip jie atlieka apeigas*]) teigiama, kad sūduviai burtininko pareigoms atlikti renka itin senyvo amžiaus asmenis, plg. „Sie erwelen **alte** Menner <...>“ A(p [WMh 244]) resp. „Jie išrenka **senolius** <...>“ (dar žr. 92 išn.). Šis motyvas yra itin svarbus, mat vėlesnio laikotarpio SK perspauduose (pvz., d) šis mitologinis personažas vaizduojamas raukšlėtu veidu ir, spėtina, žilagalvis (Jer. Maleckio SK kompiliacijos perspaudų iliustracijos nespaltotos), šiek tiek sukumpęs, t. y. vaizduojamas truputį sulenktomis kojomis (d perspaudo titulinio lapo iliustraciją žr. Vyšniauskaitė 1994: 97; Kregždys 2009: 178).

Šiose spalvotose, skirtingų autorių perpieštose, iliustracijose užkoduoti **8** (↔ porinis⁵⁹ skaičius) **demonologiniai** simboliai, suponuojantys vaizduojamųjų objektų pejoratyvinę konotaciją:

⁵⁸ A. Brückneris (1904: 48), supainiojęs SK minimas kelias jotvingių žynių kategorijas, t. y. jtv. *Wourschkaite* A(p [WMh 247]) susiejęs su jtv. *Segnot* A(p [WMh 259; dar žr. BRMS II: 140, 154] — šio mitonimo kilmės aprašą žr. Kregždys 2012: 195), pirmajam jų priskiria 2-ojo habito ypatumus: luošumą ir aklumą.

⁵⁹ Judėjų numerologijoje **porinis** skaitmuo, išskyrus 4 (resp. tetragramos simbolis), suponuoja **demonišką** prasminį ženklą resp. porinį dalyką (Kohut 1866: 79–80), t. y. v. hebr. אָרָם resp. *zūgā* 'pora, dvejetas; sutuoktinių pora; komanda; žirklys ir kt.' (Jastrov I: 384 [dar plg. aram. אָרָם resp. *zōgā* 'pora; žmona, sutuoktinė; žirklys' (Sokoloff 1992: 173)]), kurio infernalinė savastis yra aprašyta Talmud Bavli (Pes 109b–112a). Jo demoniška etiologija sietina su 2-ų judėjų pragaro valdovų motyvu ir **unifikuotos** uranistinės sferos dievybės priešprieša: Jahvé valdė vienas resp. žmonos neturėjęs, remiantis ortodoksų doktrina (Dever 2005: 209–210, 214), o demonų valdovas *Ašm'dai* (resp. v. hebr. אֲשֶׁמְדַי 'demonų valdovas' [Jastrov I: 129; dar žr. DDD 106]), tapatinamas su gyvate, sugundžiusia Ievą (Davidson 1971: 56), buvo karaliaus Dovydo meilužės ir 180 000 blogio dvasių valdovės *Ig'rat bat Māh'lat* resp. v. hebr. אִגְרַת בַּת מַחְלַל 'demonų valdovė ↔ šokėja' Pes 111a, 112b (Kohut 1866: 88; dar žr. Jastrov I: 15, II: 762; EJ I: 470–471) sanguliuavimo vaisius (Dennis 2016: 126), požemio karaliai vadovavę kartu su savo motina, t. y. suponuojama **neporinio** (resp. Jahvės [↔ sakralumo (1)] ↔ **porinio** (resp. *Ašm'dai* + *Ig'rat bat Māh'lat* [↔ demoniškumo (2)])) objekto prasminė opozicija.

Tokią pozityviosios (resp. **neporinės** ↔ *dievas*) ir pejoratyvinės (resp. **porinės** ↔ *demonas*) sistemos opoziciją savo darbuose postulavo ir Helados filosofai bei istorikai, pvz., Aristoklas, arba Platonas, ir Mestrijus Plutarchas, taip pat italikų literatūros kūrėjai, pvz., Publijus Vergilijus Maronas (plačiau žr. Kohut 1866: 80).

- 1) XV a. Vokietijoje tikėta, kad **juodas ožys** — **velnio** reinkarnacija⁶⁰ (dar žr. 61 išn.), simbolizavusi (α) paleistuvystę⁶¹, taip pat sietą su (β) burtininkavimu ir raganavimu (žr. Po-Chia Hsia 1988: 213; dar žr. Mack, Mack 1999: 255), mat, remiantis Martino Lutherio tvirtinimu, ant šio gyvūno jodinėja (žr. 15 išn.) blogio valdovui tarnavusios burtininkės (Schulte 2009: 12, 101; dar žr. Trachtenberg 2001: 208; Tatai 2006: 57, 62–63; Behringer 2005: 176; Mack, Mack 1999: 96);
- 2) juodas ožys vaizduojamas **besituštinantis**, mat šio gyvūno **išmatos** yra labai svarbus infernalinis žymuo, suponuojantis negatyviąją vaizduojamojo objekto sampratą resp. sąsają su **velniu**, grindžiamą: **(2.a.)** pseudomitologiniu tikėjimu — jį eskalavo M. Lutheris, teigęs, kad fekalijos yra **velnio maistas** (Po-Chia Hsia 1988: 213–214); **(2.b.)** lingvistine motyvacija, mat NT (Mt 12.24, Mk 3.22, Lk 11.15) visų demonų valdovų įvardijamas Baal-Zebubas ↔ lo. *Baal-Sebubum*, *Behal-zebub* (2Kar 1.2–3, 1.16 [BSQ I: 953; BSV 499–500; Easton 1997: 122], dar plg. lo. *Beelzebub* [BSC 189, 659, 672, 690]), kurio vardas, dėl paralelinių lyčių resp. lo. *Beelzebub* ↔ v. gr. Βεελζεβοούλ (Mt 10.25, 12.24, 12.27, Mk 3.22, Lk 11.15, 11.18–19 [AG 1022–1024, 1046, 1079; dar žr. DDD 154]), eksplikuojamas ne tik kaip *‘musių valdovas’ (resp. lo. *Dominus muscarum* < s. hebr. *Ba’al Z’bīb* resp. *בַּעַל זְבוּב* ‘mūsų valdovas / saugantis nuo kenkėjų’ ← s. hebr. *Ba’al* resp. *בַּעַל* ‘ponas, valdovas, savininkas, sutuoktinis, gyventojas; semitų dievybės vardas’ + s. hebr. *z’bīb* resp. *זְבוּב* ‘musė; uodas’ [Mather 1705: 367; Ford 2006: 377–378; Feyerabend 1905: 44, 81; plačiau žr. Kregždys 2012: 23–24]), bet ir *‘nešvaros dievybė’, mat rabinų laikotarpio literatūroje (žr. Winer 1833: 139), dėl liaudies etimologijos resp. įžvelgiamos sąsajos su v. hebr. *zebel* resp. *זֵבֵל* ‘išmatos, mėšlas; trąšos’ (Jastrow I: 379), šio vardo ne visiškai aiški kilmė (žr. EB I: 407–408; EJ III: 10; Štejnberg’ 1878: 120; Klein 1987: 193; DDD 154–155) buvo siejama su **ekskrementų** įvardijimu (Smith 1880: 78). Taip buvo modeliuotas naujasis šios dievybės asociatyvinis vaizdinys resp. jos archetipas — **išmatos**;
- 3) sūduvių „žynys“ (↔ burtininkas⁶² [žr. 4 poskyrį]) vaizduojamas **barzdotas** (resp. atitinka religingų judėjų habito ypatumą, t. y. vokiečių itin niekintą semitų kilmės žmonių barzdos nešiojimą, aprašytą Jacobo ir Wilhelmo Grimmų [žr. Ehret 2015: 210], dar plg. a. v. a. *geisbart* ‘ožio barzda; tas

⁶⁰ Vakarų germanai šį mitologinį siužetą transformavo, susiedami jį su krikščionių Dievo antipodu — **velniu**, priskirdami jam juodos spalvos ožio referentą (Grimm III: 995–996; dar žr. Töppen 1846.: 227; Kregždys 2018: 72).

⁶¹ Remiantis vokiečių folkloro tradicija, teigiama, kad ožį, paleistuvystės simbolį (Cohen 2008: 220), sukūrė velnias (Trachtenberg 2001: 47, 207), plg. v. v. a. *helle-boc* ‘pragaro ožys ↔ velnias’ (MLex I: 1232), kaip ir šis gyvūnas, turėjęs kailį, kanopas, ožio kojas (Russell 1986: 212).

⁶² Rytų Prūsijos gyventojai burtininkų veiklą siejo su raganavimu ir velnio kerais, plg. „<...> Hexerei und ʒauberei und Kunft des Teufels <...>“ (Frifchbier 1870: 121).

- kuris nešioja barzdą, panašią į ožio' (FHNDWe) ↔ v. *Ziegenbart* 'judėjas' [Trachtenberg 2001: 46–47, 215; dar žr. 3 pav.]). Šis vaizdinys implikuoja sąsają su Prūsijoje itin niekintais judėjų kongregacijos atstovais (žr. 68, 70 išn.), plg. 1309 m. kryžiuočių ordino didžiojo magistro Siegfriedo von Feuchtwangeno dekretu įvardytą šios semitų tautos atstovų lyginimą su **burtininkais**, juodosios magijos propaguotojais, minimais greta **pagonių** (plačiau žr. Hess 2017: 164–165; dar žr. Hartknoch 1684: 567);
- 4) javų **varpų vainikas** ant šventiko galvos, spėtina, simbolizuoja nekanoniniame Barnabo laiške (apie jį žr. Shea 2002: 6) minimą **prakeiktosios aukos** (resp. **ožio**, skirto Azazeliui resp. **velniui** [žr. toliau]) objektą, plg. „Τὸν μὲν ἕνα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, τὸν δὲ ἕνα ἐπικατάρατον, καὶ ὅτι τὸν ἐπικατάρατον ἐστεφανωμένον <...>“ Brnbl 7.9–11 (Snyder, Dornan 2010: 41) resp. „Vienas (ožys) yra skirtas altoriui (resp. aukai [Jahvei]), o vienas — prakeiktasis, ir kad **prakeiktasis** yra **vainikuotas** <...>“ (dar žr. Orlov 2016: 73–74, 78, 108), t. y. transponuodamas pejoratyvinės konotacijos aukojamojo gyvūno atributą apeigas atliekančiam asmeniui, SK autorius suponuoja konvergentinę aukojančiojo ir aukos sąsają⁶³, kurios pagrindinis motyvas — demonologinio (žr. 3 pav.) abiejų sakralinių objektų ryšio akcentavimas (jie abu kontaktuoja — žynys ranka liečia ožio ragus [žr. 1, 2 pav.]) bei aliuzija į krikščionių garbinamą Jėzų Kristų, vainikuotą erškėčių vainiku, kuris tam tikru periodu Bažnyčios tėvų ir mokytojų (pvz., Tertuliano [AdvM 1.191]) buvo asocijuojamas su bžn. lo. *caper emissarius* (resp. atpirkimo ožio) simboliumi (plačiau žr. Brixianus 1591: 136; Kobielus 2002: 156–157; EB III: 3982; dar žr. Kregždys 2018: 72));
- 5) žynys, laikantis **dubenėlių**, XVI a. skaitytojo realiųjų suvokimo ir lingvistinės sakralinio subjekto motyvacijos aspektu (žr. 2 poskyrį) galėjo suponuoti kelias hieromantines funkcijas: (5.1) lekonomantijos (resp. būrimo iš skysčio⁶⁴, esančio dubenyje, kviečiant demonus pagalbon [plačiau žr. CMH

⁶³ Plg. a. v. a. *bilwez-schnitt* 'burtininko papjovimas' = a. v. a. *bock-schnitt* 'ožio paskerdimas' (Grimm III: 995).

⁶⁴ Nors SK teigiama, kad žynio dubenėlis buvo pripildomas alaus (žr. WMh 247; dar žr. BRMŠ II: 144–145), tačiau piešinyje vaizduojamas **ne**putotas rusvai raudonos spalvos skystis gali implikuoti ir užkoduotą ožio kraujo sakralinį objektą (žr. 58 išn.), minimą ST Kun 16.15 resp. aukotą per Jom Kipuro šventę (dar žr. Hertz 1999: 660).

Be to, viduramžiais judėjų gydytojai įvairioms ligoms įveikti naudojo ožio džiovinto kraujo miltelius, kuriuos skiedavo vandeniui (Zimmels 1952: 125; dar žr. Po-Chia Hsia 1988: 9). Tokia terapija buvo traktuojama kaip **infernalinė** ir vertinama kaip antagonistinė krikščionių prigimčiai resp. siejama su sielos pardavimu velniui, plg. 1657 m. Saksonijos-Anhalto žemės Halės miesto archyvo įrašą: „Es sei besser mit Christo gestorben, als per Juden-Dr. mit dem Teufel gesund worden!“; t. y. „Geriau su Kristumi pasitikti mirtį, nei judėjo daktaro padedamam su velniu sveikatą pelnyti“ (Trachtenberg 1939: 4; dar žr. Kregždys 2016b: 101). Judėjo ir kraujo, nesvarbu ar gyvūno, ar žmogaus, sąsaja viduramžiais Europoje buvo traktuojama kaip priešiškos jėgos, nukreiptos prieš krikščionis, simbolis (plačiau žr. Trachtenberg 2001: 147).

3 pav. **Demonų valdovas Azazelis** (Plancy 1863: 68)

299; Maguire 1997: 1045]); (5.2) latrijos esmę — aukojimą, kuris diachroniniu aspektu lygintinas su itin senu judėjų apotropėjumi — burtų dubenimi, dažnai vartotu V–VIII a. Mažosios Azijos, Sirijos, Palestinos teritorijose (Hunter 1996: 220), reflektuojančiu prototipinį (žr. Witton 1910: 130; Orlov 2016: 47–48), sakralinį objektą, sietiną su auka Jahvei (žr. O. poskyrį), o SK autoriaus transformuotą į aukos įrankį jo antagonistui Azazeliui, mat burtininkas laiko dubenėlį su viduramžiais demoniškomis substancijoms priskiriamu ožio krauju (žr. 64 išn.);

- 6) **nuplyšęs** sūduvių burtininko **apavas**⁶⁵ — pusbačių antkurpiai (t. y. getrai [resp. bžn. / V. lo. *ocrea, ocreae* ‘pusbačiai su antkurpiais; getrai’ (Sleumer 1926: 561; Erzepki 1900: 69)]), kurių jokiū būdu negalima sieti su mizerijos⁶⁶ simbolika, mat burtininkas (α) avi batus⁶⁷, o ne vyžas (žr. 69 išn.), (β) mūvi puošnią **baltą**⁶⁸ milinę⁶⁹, kaip ir Mažojoje Lietuvoje, pagražintą

⁶⁵ Pabrėžtina, kad ši žynio habito ypatybė nėra užfiksuota perspaudų graviūrose (žr. Sch 701).

⁶⁶ Labai aukštą vaizduojamojo asmens (žr. 1 ir 2 pav.) socialinę padėtį implikuoja ir itin ilgos **kojinės-kelnės** (baltos spalvos, besiskiriančios nuo apnuogintų pėdų paviršiaus rusvo atspalvio), mat viduramžiais Europos šalyse kojinių ilgumu buvo suponuojama žmogaus žema arba aukšta kilmė: a) ilgas kojines-kelnes mūvejo tik karališkosios giminės nariai, aristokratai; b) pasiturintys miestelėnai — kojines iki girnelių; c) riteriai — kojines iki vidurio blauzdos; d) prastuomenė — kojines iki kulkšnių (plačiau žr. Engensperger 1965: 201; dar žr. Turska 1984: 141).

⁶⁷ Plačiau apie XIII–XVI a. avalynės gamybos ypatumus žr. Turska 1984: 94–95, 140–147, 212–216.

⁶⁸ Spėtina, balta spalva — alizija į tokios pat koloristinės dermės vyriausiojo Jeruzalės šventiko lininius drabužius, kuriais jis, nusivilkęs visus puošnius atributus, galėjo patekti į patalpą, kur buvo saugojama Sandoros skrynija ir atliekamas ožio kraujo aukojimas (plačiau žr. Hertz 1999: 658).

⁶⁹ Ji kainavo daugiau, nei pirktinis apsiaustas, plg. *Sermėgoj pinigas (tas turi pinigų, kuris sermėgą, o ne pirktą paltą nešioja)* Dglš (LKŽe [žr. s. v. *sermėgą*]). Be to, labai skiriasi ir prūsų, vaizduotų

mėlynais⁷⁰ apvadais, perjuostą diržu (plačiau apie šį drabužį žr. LEEŽ 249; Lepner 1744: 63). Basos ar pusiau apautos kojos XVI a. ir ankstesnio laikotarpio skaitytojams buvo labai aiškus **apsėdimą** ar sąsają su demoniškuoju pradu suponuojantis požymis⁷¹, mat viduramžiais tikėta, kad:

XVI a. graviūrose, drabužiai: jie vilkėdavo ilgus marškinius, perjuostus virve, mūvėjo ties kulکشnimis surištas kelnes bei avėjo vyžas (žr. 4 pav.).

4 pav. Pagonio prūso atvaizdas (XVI a. graviūra [Ws IV])

⁷⁰ Minėtina, kad būtent mėlynos spalvos išaustą vilnonį arnotą, arba efodą (žr. toliau), ir kitus, šia koloristine savybe pasižyminčius, drabužius religinių apeigų metu privalėjo vilkėti vyriausiasis Jeruzalės šventyklos rabinas (Iš 39.22): (1) žydąjį mylą (resp. s. hebr. מַעֲיֵל 'mantija, platus drabužis; toks sakralinis drabužis ir kt.' [DCH V: 396–397; plačiau žr. Iš 28.31–35]), vilkimą po (2) efodu (resp. s. hebr. אֶפֶד 'šventiko drabužis; gausiai puošta Aarono palaidinė' [DCH I: 354; plačiau žr. Iš 28.4–6, 29.5, 39.2–4, Kun 8.7]); (3) chošeną (resp. s. hebr. חֹשֶׁן 'krūtininis papuošalas, kuriame, be 12 brangakmenių, simbolizavusių judėjų genčių skaičių, viduje dar buvo *urim* ir *tummim* [resp. s. hebr. אֲרִיִם 'šventasis orakulas, esantis chošene' / s. hebr. תִּמְיִם 't. p.' (DCH I: 165, VIII: 644–645; dar žr. Iš 28.15–30, Kun 8.8)] [DCH III: 333]), ant kaklo rišamą mėlynos spalvos virvele (Iš 28.13–29, 39.13–30); (4) šios spalvos juostele buvo pritvirtinta aukso plokštelė cīcas (resp. s. hebr. צִיץ 'gėlė; gėlės formos papuošimas; rozetė — gėlės formos auksinis papuošalas ant vyriausiojo žynio galvos apdangalo' [DCH VII: 118]) ant šventiko tiaros (Iš 28.37); (5) mėlyni šio šventiko diržo siūlai (Iš 39.29); (6) melsvos ir kt. spalvų siuvinėti obuolio formos papuošimai (Iš 28.33; dar žr. בורשטין 1988: 20–21).

Mėlyna spalva (s. hebr. תְּכֵלֶת resp. *təkēlet* 'mėlynas, purpurinis; mėlynas siūlas; mėlyna, purpurinė medžiaga, nudažyta medžiaga, pagaminta iš jūros moliuskų *Murex brandaris* ir *Murex trunculus* bei tam tikrų priedų' [DCH VIII: 632–633]), remiantis Tanacho (Iš 25.4, Sk 15.38–39), Talmudo (Men 9.6; 38A–44A, 42B) faktografija, judėjams simbolizuoja sakralinės sferos atributą (plačiau žr. בורשטין 1988: 25–27, 49–57).

⁷¹ Jo etiologija, spėtina, grįstina viduramžių scholastų, koneveikusių Antikos tradiciją, demonišku romėnų papročiu, kuomet Lemūrijų (resp. lo. *Lemūria*) mirusiųjų pagerbimo šventės metu

(6.1) raganos netenka savo infernalinių galių, jei yra nuaunamos ir stovi basos pašventintoje vietoje; inkvizitoriai jas teisdavo tik basas (Memminger 1904: 137); (6.2) burtininkės užkrečia žmogų blogio dvasia, šaudamos į jį strėlę⁷², pvz., taikydamos į koją (žr. 5 pav.)⁷³, nuplėšdamos nelaimingojo apavą ir pažymėdamos velnio ženklų (žr. Guiley 2008: 157) — taip jis tapdavo blogio tarnu resp. velnio pasekėju (Treu 1998: 71), **neturiniu sielos** (žr. 72 išn.) ir sveikatos⁷⁴;

- 7) puošni balta milinė, mėlynais apvais (žr. anksčiau), suponuoja judėjų religinių apeigų drabužio — didžiojo talito (resp. v. hebr. *tallit gadol*)⁷⁵ imitaciją (dar žr. 70 išn.), mat žynio apsiausto apačioje yra pavaizduoti talitui būdingi **kutai** — **ciceliai**⁷⁶, visiškai svetimi ir baltų segutėms (plačiau žr. LEEŽ 148–149; Dmochowski 1860: 36–37), ir netoliese gyvenusių vakarų

(gegužės 9 d.) šeimos tėvas (resp. lo. *pater familiae*) pagal *mundus patet* (resp. pasaulis [mirusiųjų] atviras yra) ritualą, atsikėlęs naktį ir stovėdamas **basas**, 9 kartus spjaudavo juodas pupas per petį, ir, sukalbėjęs **užkeikimą** bei mušdamas varines lėkštes, iš namų išvarydavo mirusiųjų vėles (plačiau žr. Kregždys 2012: 495).

⁷² Iš pradžių šaudymo demono strėlėmis, skirtomis sunaikinti mirtingojo sielą, motyvas buvo priskiriamas Liuciferiui, t. y. burtininkų valdovui (plačiau žr. Russell 1986: 212).

⁷³

5 pav. Raganos užkeri vyrą, šaudama strėlę į jo koją (Molitor 1561 [14 graviūra])

⁷⁴ Šio introdukuotojo motyvo paplitimą germanų užimtose baltų kraštuose liudija latvių frazeologizmas la. *raganu bulta* 'radikulitas; apopleksija' (ME I: 349; EH I: 251) ← (germanizmas) sub. la. *bulta* 'strėlė ir kt.' (plačiau žr. Kregždys 2018;: 40–41).

⁷⁵ Plg. jdš. *tales* resp. טלית 'vilnonė skraistė, judėjų naudojama religinių apeigų metu (meldžiant Viešpaties atgailos); judėjų vyrų įkapių dalis' ← v. hebr. *tallit* resp. טלית 'talitas; marška, drobulė' (plačiau žr. Kregždys 2016: 92).

⁷⁶ Plg. monogeninį polonizmą sub. lie. *ciceliai* 1 (pl.) 'tokie žydų apeiginių drabužių kutai ir kt.' (LKŽe [$<$ le. (dial.) *cycele*, *cycele* (*cyces*) (pl.) 'spurgai, kutai; judėjų apeiginių drabužių kutai' $<$ jdš. *cices* resp. ציצית 'siūlių sruogelės talito kraštuose' ← s. hebr. *cicit* resp. ציצית / ציצית 'kutas, spurgas (jų religinė prasmė apibrėžta Mozės); garbana, plaukų sruoga'] [plačiau žr. Kregždys 2016;: 40).

- slavų župonomams (resp. [v.] le. [dial.] *župan* ‘lenkų drabužis, velkamas po kontušu [ilgu apsiaustu su angomis rankoms]; toks moterų apsiaustas’ [žr. Gloger IV: 1003–1005; Brückner II: 1024–1025; dar žr. Kregždys 2016_a: 698]) bei kuntušams / kontušams (resp. le. dial. *kuntusz* / [v.] le. *kontusz* ‘tautinis lenkų drabužis — ilgas durtinys’ [žr. Gloger III: 173–176; Brückner I: 646–647; dar žr. Kregždys 2016_a: 402]), taip pat vokiečių aukštuomenės ir klero apdarams — Vokietijoje vyrų (taip pat ir kunigų apeiginiai) drabužiai kutais imti puošti ne anksčiau 1534 m. ar šiek tiek vėlesniu laikotarpiu (Braun 1907: 277; Burde 2005: 10, 73, 108), t. y. po SK sukūrimo;
- 8) žynio poza — ožio ragų **lietimas** (dar žr. 3 pav.) yra labai aiški aliuzija į ST (Pr. 24.2, 9; 47.29) minimą **priesaikos** davimą ↔ ištikimybės saitų patvirtinimą (žr. Green 2013: 259), šiuo atveju — blogiui (žr. 49 išn.), kuri SK iliustracijose galimai simbolizuoja sandorį su velniu.

Reziumuojant SK iliustracijų ikonografinę analizę, galima atsargiai spėti, kad šio veikalo autorius, remdamasis jo paties sukurta sūduvių kultūrine **pseudofaktografija**, sąmoningai sugretino du, tuo laikotarpiu itin populiarius, religinės konotacijos objektus — **judėją** ir **ožį** (Trachtenberg 2001: 47–48, 206, 208), suponuojančius demonologinius alternantus **burtininką** ir **velnią** (t. y. jo zoomorfinį reprezentantą [žr. 63 išn.]), kurių konvergentinė grandis (žr. 77 išn.) viduramžiais ir vėlesniuoju laikotarpiu simbolizavo **blogį** (Wiedl 2010: 344), o Prūsijoje sieta su **magija**⁷⁷. Pasitelkęs tokią iliustracijos siužeto moduliaciją, SK autorius implikavo demonologinę vaizdinio konotaciją, kurios priežastinė esmė, spėtina, buvo sarkazmas ir patiriamų judėjų tautos niekinimo ir nuolatinio persekiojimo nuoskaudų, simboliškai gretintinų su bžn. lo. *caper emissarius* (žr. anksčiau) krikščioniškąja esme ir prasme, išraiška.

SK iliustracijas šio šaltinio rankraščiais ir Jer. Maleckio a kompiliacijos ir jos perspaudais besinaudoję tyrėjai vertino įvairiai, tačiau visi ką nors keitė, pvz., Christophoras Hartknochas (1684: 173), matyt, išvelgdamas teksto ir šio vaizdinio relevantiškumą (resp. latentinę jo prasmę), savo veikale *Alt und neues Preuffen...*, nors ir pateikė iš dalies tikslią SK α ar B (o gal ir neišlikusio originalo) nuorašų piešinių graviūrą, tačiau ją šiek tiek stilizavo — nepavaizdavo ožio išmatų.

⁷⁷ Plg. didžiojo magistro Siegfriedo von Feuchtwangeno († 1311 05 03) potvarkį, skirtą **burtininkams** ir **judėjams** kaip tapačiai socialinei grupei (žr. MP I: 378–379). Vakarų Europoje tikėta, kad judėjai gali dieną paversti naktimi, naktį — diena, patys moka tapti nematomais, sugeba pajudinti žemę ir net **pavirsti žvėrimis** (Trachtenberg 2001: 77).

Minėtina, kad net XIX a. Galicijoje tikėta, jog esama 2-ų šiltinės tipų, kurių pirmasis gydomas maldomis, kreipiantis į Dievą, o 2-asis — „judėjų“, kuris tegali būti įveiktas, prie kūno pridėjus šios tautos mirusiųjų likučius, pvz., kaulus. Dėl šios priežasties, iš judėjų kapų buvo vagiami palaikai (žr. Trachtenberg 2001: 229).

6 pav. Sūduvių burtininko, liečiančio ožio ragus, XVII a. graviūra
(Hartknoch 1684: 173)

Kiti manuskriptų faktografijos interpretatoriai arba visai graviūrų nepublikavo (plg., pvz., L. Davido [Dvd I: 86–98] parengto G[p] varianto tik tekstinę SK pateikimo kompoziciją), arba šiuos piešinius traktavo kaip paprastą teksto dekoraciją, kurią galima keisti, koreguoti, plg. Jer. Maleckio a kompiliacijos pakaitinę iliustraciją (identiška publikuojama e perspaude [Sch 701]), kurioje modifikuota ne tik žynio atributikos dispozicija (pakeista dubenėlio vieta [α ir B nuorašų piešiniuose burtininkas jį laiko kaire ranka, o a kompiliacijoje ir e perspaude — dešine]), bet ir jo apdaras (demonologinę konotaciją suponavę nudraskyti batai pakeisti vyžomis [matyt, remiantis J(p) nuoraše pateikiamo prūsų valstiečio piešinio aprangos ypatumais (žr. 4 pav.)]), o ožio išmatos, kaip ir Chr. Hartknocho knygoje, apskritai eliminuotos. W. Mannhardtas (WMh 242–243) konstatuoja, kad SK d perspaude⁷⁸ *Warhafftige Be||schreibung der*

⁷⁸ Vienas šio Jer. Maleckio kompiliacijos perspaudų egzempliorius yra saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje (reg. № II 5364). Tai mažo formato (14,5 x 19 cm) knygelė, išleista, remiantis inkunabulams būdinga rengimo tvarka: nenurodyta leidimo vieta ir metai, puslapiai nėra numeruoti. Minėto egzemplioriaus buvę savininkai ar ankstesni bibliotekos skaitytojai pieštuku pažymėjo paginaciją — jos esama dvejopos: 1) nuo 2-ojo psl. resp. 21 psl.; 2) nuo 4 psl. Taigi iš viso leidinių sudaro 22 psl.

Minėtina, kad Pietras Umbertas Dinis (2011: 49) nurodo abstrahuotus šio perspaudo leidimo metus — 1562 m., nors anksčiau minėjo 1561 m., tiesa, abejodamas (Dini 2000: 247). Deja, jis nepateikia abiejų šių datų nustatymo kriterijų, jokios bibliografinės nuorodos tokiam teiginiui pagrįsti, nors BRMS (II: 125) įvardyta hipotetinė 1561–1562 m. data, implikuota tik J. K. Sembrzyckio (1888: 640) argumentų. Pastaruoju metu P. U. Dinis (2014: 333) apsiriboja neutralia XVI a. nuoroda.

Sudawen auff || Samland jambt ihren Bock hey||ligen und Ceremonien pateikiama naujoviška iliustracija: žynys vainikuotas laurų vainiku, ūsuotas, vilkintis odinę liemenę, papuoštą apvadais; ties kaire krūtinės puse persmauktas kelioninis krepšys; lazda laiko kairėje rankoje, o dešinė šiek tiek kilstelėta. Jis mūvi ilgas lenkiškas kelnes. Įdomu, kad visai nevaizduojamas ožys. Taip pat minėtina, kad šio perspaudo leidėjas ilgą prūso lazda pakeitė trumpa (žr. Kregždys 2009: 178).

Nesuprasdami šių piešinių latentinės kognityvinės informacijos, SK nuorašų perrašinėtojai ir perspaudų leidėjai juos ėmė transponuoti iš vieno veikalo į kitą, net nepaisydami skirtingos autorystės, pvz., Matthejus Waisselijus (Ws IV) pateikia neva pagonio prūso atvaizdą (žr. 4 pav.), kuris iš tiesų yra stilizuotas Jano Maleckio 2-ojo (resp. 1563 m.) *Libellus de sacrificiis et idolatria veterum Borussorum...* leidinio (apie jį plačiau žr. Kregždys 2018a: 93) piešinio kopija.

4. Mitonimų pr. *Wurschayto* (S. Grunau), jtv. *Wourschkaite A(p)* ir kt. SK jų variantų ligšiolinė etnokultūrinės savasties eksplikacija

Pastaruju metu socialinio rango terminas *viršaitis*⁷⁹ įprastai vartojamas kaip sakralinio referento *senojo baltų tikėjimo* žynys alternantas. Šis žodis įvairaus laikotarpio baltų mitologijos tyrėjų, filologų, istorikų bei kultūrologų veikaluose rašomas didžiąja ar mažąja raidėmis implikuoja sąsają su Simono Grunau kronikoje užfiksuotu teonimu pr. *Wurschayto*, SK hieroforiniu mitonimu jtv. *Wourschkaite A(p)* arba su šių veikalų faktografiją savo rašto darbuose minėjusių vėlesniojo laikotarpio autorių mitologijos epizodais (žr. Mžržinskij 1895: 188, 1899: 77; Greimas 1990: 458–459, 2005: 458; BRMŠ II: 46, 105, 113, 116, 125, 143–149, 208, 287, 312–313, 345, 475, 491, 493, 543, 549–550, 599, III: 32, 56–57, 286; Vyšniauskaitė 1994: 22; Beresnevičius 2004: 176, 183–186; Balsys 2006: 56, 171, 239, 242, 256, 279, 361, 2015: 42, 110–112, 115, 2017: 37–38, 46, 104–106, 119, 121, 155). Gintaras Beresnevičius (2004: 172) abu šiuos terminus (resp. *viršaitis* ir *žynys*) vartoja kaip koherentinę prasminę sintagmą, arba pasirenka vieną jų (pvz., tik žynio funkcinę apibrėžtį [Beresnevičius 2004: 186]).

Tiesa, kai kurie etnologai linkę nurodyti autentiškas⁸⁰ mitologemų formas, kiti — adaptuotas⁸¹ rašto paminklų autentiškas lytis, keisdami tik jų grafinę raišką, remdamiesi transliteracijos principais, o dar kiti prideda lietuvių kalbai

⁷⁹ Plg. sub. lie. *viršaitis* ‘valsčiaus valdybos viršininkas; mažiausio administracinio vieneto (apylinkės) viršininkas’ (LKŽe).

⁸⁰ Plg. A. Brücknerio (1904: 48) ir Łucjos Okulicz-Kozaryn (1983: 179) pateikiamą lytį *wurszajtis* pagal Motiejaus Strykowskiio įvardytą formą *Wurfchait* (Strykowski 1582: 147; dar plg. Witczak 1989); Norberto Vėliaus (1977: 207) cituojamą Mato Pretorijaus veikalė minimą vaidilučio vardą *Wurskaiete* (dar žr. MP III: 390–391) arba S. Grunau teonimą *Wurschayto* (Vėlius 1983: 60).

⁸¹ Pvz., *Vurškaitis* (žr. Lukšaitė 1999: 186; Kregždys 2009: 176, 178–179); dar plg. M. Pretorijaus veikalo vertėjų pakeistą originalo lytį *Wurszkaitis* ir *Vurškaitis* (MP III: 148–149, 250–251, 266–271, 438–439, 466–467).

būdingus deklinacinius baigmenis⁸². Taip išvengiama minėtos skirtingos prasmės terminų ekvivokacijos⁸³.

Vieni tyrėjai abiejų šių šaltinių įvardytų mitologemų autentiškumu linkę abejoti (BRMŠ II: 126; dar žr. Kregždys 2018; 13), pvz., J. Balys (JBR II: 181) S. Grunau pateiktą teonimą pr. *Wurschayto* priskiria pramanams, nenurodęs jokių tokio sprendimo argumentų. Kiti konstatuoja jų istoriškumą (žr. Beresnevičius 1995: 121, 2004: 196).

4.1. Mitonimų pr. *Wurschayto*, jtv. *Worschkaite* ir jų variantų formalioji raiška

SK nėra ankstyviausias šaltinis, kuriame minimas šis mitonimas. Pirmą kartą jis užfiksuotas Simono Grunau kronikoje (apie ją plačiau žr. 18 išn.) keliais fonomorfologiniais variantais: pr. *Worskaito*, *Wurschayto*, *Wursskaito* ↔ *Borsskayto*, *Borsskaito*, *Borszakayto* ‘galvijų⁸⁴ dievo vardas ← senesnių laikų žynys Brutenis [pr. *Brutenos*]), prašęs dievų malonės bendruomenei; karalius’ (Grunau I: 79, 95–96; dar žr. BRMŠ II: 76, 113; Ws 18). Įžvelgti konsekventinę šių šaltinių informacijos pateikimo interferencijos seką (resp. S. Grunau kronikos faktografija → SK mitografijos realijos negalima (žr. 19 išn.), mat Johannesso Voigto (I: 619) teigimu, S. Grunau kroniką kunigaikštis Albrechtas gavo tik 1541 m., o kiti mano, kad tai buvo Elbingo vokiečių vienuolių rankraštis (Dworzaczkowa 1958: 123).

Tokios prielaidos nesuponuoja ir šio mitonimo diferentinė funkcijų konotacija, įvardyta minėtuose šaltiniuose. Ji vėlesnių autorių būdavo pasirenkama eklektiškai, pvz., deifikuotą referentą, remdamasis S. Grunau nurodoma lytimi *Worskaito*, mini Coelestinas Mislenta (1626: [31]), plg. „Quartus Deafter⁸⁵ Prutenorum erat nuncupatus VVorskaite, isq₃ primus Prutenorum Rex ante lui combustionem VVidivvuto dictus: post verò sic cognominis in Deorum cenfum relatus“ resp „Ketvirtasis prūsų stabas buvo vadinamas VVorskaite, be to, pirmasis prūsų valdovas, iki jo kremacijos, vadintas VVidivvuto: po to iš tiesų šiuo vardu su dievais susietas“.

Dėl itin proliferos analizuojamo SK mitonimo pateikties, jo grafinės raiškos variantus prasmingiausia registruoti, remiantis formaliuoju gramatiniu — deklinacinių formų sisteminės gradacijos (resp. *nom. sg.*, *gen. sg.*... → *nom. pl.*, *gen. pl.*...) — principu, kuris itin svarbus, įvardijant kai kuriuos sūduvių sakralinių apeigų niuansus, klaidingai interpretuotus BRMŠ vertėjų (žr. 87 išn.):

⁸² Plg. Jono Balio vartotą formą *Vuršaitas* (žr. JBR II: 181).

⁸³ Plg. Angelės Vyšniauskaitės (1994: 22) teiginį: „<...> viršaičio (*Wurskait*) vardu vadinamo aukotojo <...>“.

⁸⁴ Remdamasis šiuo referentu ir liaudies etimologijos sąsaja (žr. 4.3 poskyrį), M. Pretorijus sukūrė naują mitonimo funkciją, plg. †„Des Wurtzkaitis Inspection / über die Milch-Speise“ resp. „Wurckaitis globoja pieniškus patiekalus“ (MP III: 266–267; dar žr. MP III: 268).

⁸⁵ Plg. V. lo. *deastrum* ‘netikro dievo atvaizdas, stabas’ (Bartal 1901: 197).

nom. sg.:

Wourschkaite A(p [WMh 247, 253]), *Wourschkaiti*⁸⁶ A(p [WMh 248, 249, 250]);

7 pav. **α 728v: α nuorašo fragmentas, parašytas vokiškąja fraktūra – mitonimas *Wourfchaiti* (nom. sg.)** (LMAGBR: Ms. 1277)

Wourfchaiti α 728v (žr. 7 pav.), *Wourfchaitenn*⁸⁷ α 729r, *wourfchait* α 725r (žr. 88 išn.), *Wourfchait*⁸⁸ α 729v, *Wourfch||aiti*⁸⁹ α 730r, *Wourfchaiti* α 730v, *Wourfchaite* α 732r

⁸⁶ Dėl fleksinių *n. propria* nom. sg. formantų a. v. a. / v. -e (↔ vak. bl. [pr.; jtv.] *-is, *-as) ↔ a. v. a. / v. -i variavimo plačiau žr. Kregždys 2012: 100.

⁸⁷ Ši lytis reflektuoja taisyklingą gramatinę a. v. a. **dat. pl.** formą (apie ją plačiau žr. FrG 166, 174), užfiksuotą A(p) ir C nuorašuose, t. y. „<...> vor **denen** Wourschaiten“ A(p [WMh 247]) ↔ „<...> vor **denen** || Wourfchayten“ C 2v – žr. 102 išn.). Ją α kopijos autorius **transponavo** į naują (toliau einantį) sakinį kaip jo **pradinį** elementą (t. y. „Wourfchaitenn fo hebt <...>“ α 729r), šią mitonimo lytį **klaidingai** pateikdamas kaip **nom. sg.** formą. Pabrėžtina, kad A(p) nuoraše buvusią sintaksinę konstrukciją „<...> vor denen Wourschaiten“ A(p [WMh 247]) – apie ją plačiau žr. 102 išn.) α kopijos autorius **pakeitė** į „<...> vor denn Wourfchaiti“ α 729r, t. y. implikavo dat. pl. → acc. sg. kaitą. Tokią inovacinę sintaksinę teksto struktūrą ir jos klaidas įžvelgė B nuorašo autorius, pakeitęs ydingą α kopijos „Wourfchaitenn fo hebt wider ahn <...>“ α 729r į gramatiškai taisyklingą „Der Wourfkyti hebet wider ahn <...>“ B 729r, visiškai eliminuodamas netaisyklingą nom. sg. lytį su fleksiniu formantu *-en(n)*, kuri jokiame kitame SK rankraštyje **nėra** vartojama. Deja, SK α nuorašo informaciją klaidingai suprato ir eksplikavo W. Mannhardtas ar jo knygos leidėjai.

Ši sintaksinė kaita yra ypatingos svarbos, mat remianti ją, galima nustatyti SK rankraščių alternacinę seką, t. y. pirminio manuskripto ir jo proliferatinių variantų genetinę sąsają, pvz., C nuorašo atitinkamas fragmentas, lyginant A(p), α ir B kopijas, yra artimiausias A(p), o ne B manuskripto faktografijai. Vadinas, galima atsargiai teigti, kad W. Mannhardto nustatytas SK variantų etiologijos eiliškumas (A → B → C... [žr. Kregždys 2018,: 96]) yra problemiškas resp. koreguotinas iš esmės, mat B → C genetinis ryšys, remiantis minėtu teksto fragmentu, yra neįmanomas. Vadinas, formuluotina hipotezė, kad pirminis C nuorašo variantas buvo A(p), o ne B manuskriptas. Vis dėlto esama B ir C nuorašų neabejotino bendrumo įrodymų (plačiau žr. 4.4. poskyrį), suponuojančių C manuskripto prototipą buvus iki šiol neišlikusių, hibridinių SK variantą.

⁸⁸ Šios lyties baigmenį W. Mannhardtas nurodo *-j*, t. y. *Wourfchaitj* A (WMh 248), tačiau nepaaiškina grafemos *-j* fonologinės vertės. Pabrėžtina, kad tai nėra etimologinis šio mitonimo baigmuo, mat to paties nuorašo (resp. α 725r) šios deklinacinės vertės forma užbaigiama galūne *-i* (resp. *Wourfchaiti* α 730v). Iš tiesų, analizuojamo mitonimo nom. sg., taip pat *wourfchaitj* α 725r lyčių baigmuo *-j* yra fleksinio formanto *-i* vienas grafinių alternantų, vartotų a. v. a. raštuose (FrG 43; dar žr. 89 išn.).

⁸⁹ Grafamų *i, j, y* (ir su diakritiniais žymenimis) variavimas XVI a. a. v. a. raštuose buvo ganėtinai įprastas (FrG 43–44). Minėtina, kad šio rašmens *y* nereiktų sieti su a. v. a. *i-longa* grafine raiška, mat SK nuorašuose nėra užfiksuota lytis su baigmeniu **-ij*, suponuojančiu ilgąjį *i*. Be to, akcentuotina, kad vietoj baigmens *-i* fleksinis formantas *-y* dažniau vartotas perteikiant ne germaniškos, bet kitų kalbų leksikos pavyzdžius (žr. FrG 44).

wourfch||*kaity* B 725r (žr. 89 išn.), *wourf kayte* B 728v, *Woürf kaytt*⁹⁰ B 729r, *Woürfch kayti* B 730r (x 2), *Woürfch ayti* B 731r, *Woürfch kaytj* B 732v
wourfch ayte C 2r, *wourfch aythj* C 3v (x 2), *wourfch aythj* C 4v, C 7r
würfch||*kaytt* E 377v (žr. 105 išn.), *würfch kaytt* E 378r (dar žr. 90 išn.),
würfch kaytt E 379r (x2), E 381v, *würfch*||*kaytt* E 380r
Wursch kaytte †F (WMh 249)
wourfch ayte G 3r, *wourfch aythi* G 4r, *wourfch aythy* G 4r, *wourfch aytj* G 5r,
wourfch aythi G 6v
Wurf kayte G(p [Dvd I:88, 89 (x 2), 90])⁹¹, *Wurf kayte* G(p [Dvd I:89]), *Wurf kayto*
G(p [Dvd I:90]), *Wurskayto* G(p [Dvd I:91 (x2)])
Wurfch kayt J(p [Ws 20]) (x 4), *Wurfch keyt* J(p [Ws 21])
*warfowothei*⁹² K 166r, *Wurfcheithi*⁹³ K 166r

⁹⁰ Tik B ir E nuorašuose, vietoj kituose SK variantuose užfiksuoto sub. a. v. a. *er* '(galingas) ponas, valdovas; dievas' (Götze 1920:66; dar žr. Heyne II: 134–136), sakinio pradžioje dar nurodoma ir mitonimo lytis *Woürf kayti* B 729r ir *Woürfch kaytt* E 378r, t. y. „Der Woürf kayti hebet wider ahn vnd byttet <...>“ B 729r resp. „Burtininkas vėl pakelia (kaušelj) ir meldžia <...>“ ↔ „Der woürfch kaytt hebt widder ann zū||bittenn <...>“ E 378r resp. „Burtininkas toliau tęsė, prašydamas <...>“. Panaši teksto inovacija užfiksuota ir SK perspauduose, t. y. „Item der Wurf kayt hebt wider an vnd bittet <...>“ c (Dtm [133]), „Item, der Wurfch kayt hebt wieder an, und bittet <...>“ e (Sch 708).

BRMŠ vertėjai pasirinko ne substantvyvo, o pron. pers. a. v. a. *er* 'jis' vertimą, t. y. „Tada jis vėl pradeda ir prašo <...>“ (BRMŠ II: 145). Remiantis šia išskirtine ypatybe, galima išskelti atsargią hipotezę, kad E nuorašo autorius galėjo naudotis B kopija.

⁹¹ Ši L. Davido (Dvd ibd) vartojama lytis su dusliuoju pučiamuoju *s-fortis* (resp. **B**) kaip s alternacija (apie ją plačiau žr. FrG 110–115) yra labai svarbi, suponuojanti šio autoriaus užfiksuotos formos /s/, o ne /ʃ/ fonologinį statusą, mat a. v. a. raštuose trigrafas *sch* resp. /ʃ/ raide β, t. y. *s-fortis* pakaitine grafema **nežymimas** (žr. FrG 115–117).

⁹² Ši lytis reflektuoja keletą iki tol SK rankraščiuose neužfiksuotų fonomorfologinių kitimų:

1) šaknies balsio **-a-** kilmę (pagal skiemens struktūrą – trumpojo *ā*) formaliai galima būtų sieti su –

α. *ā* ↔ *ō* grafinė alternacija, pasitaikančia a. v. a. raštuose (žr. FrG 38, 45–46), plg. a. v. a. *warzel* 'karpa' ↔ a. v. a. *worzel* 't. p.' (DW 894), mat būtent a. v. a. *ō* būdavo užrašomas ir kaip **ou** (diftongoidas [FrG 60]), vartotas ir Prūsijos šnektose, plg. adv. v. *bold* /bālt/ 'greitai, lengvai' (KSHA 350) ↔ v. dial. (RPr.) *bōul* 't. p.' (žr. Ziesemer 1924: 130; dar žr. Bethge 1970: 17; Kregždys 2018: 49);

β. *ā* ↔ *ō* (↔ v. dial. [RPr.] *ōu*) variavimu, plg. a. v. a. *warsager* 'aiškiaregys, orakulas, būrėjas resp. V. lo. *veridicus*' (DW 892) ↔ jtv. *warfowothei* K 166r, *warfkeyten* K 165r / a. v. a. *worseger* 'aiškiariagyis' (Götze 1920:232) ↔ pr. *Worskayto* (Grunau I: 79; dar žr. 134 išn.) / *Wourschkayte* A(p [WMh 247, 253]), plg. verb. v. dial. (RPr.) *plōgō* ↔ *plōgū* 'trukdyti' ↔ verb. v. *plagen* /pla:gn/ 't. p.' (plačiau žr. 4.3 poskyrį).

Šiuo atveju, spėtina, pirmasis šios lyties sandas suponuoja etimologinę formą **wārs-* resp. **korekcine** lytį (senųjų SK rankraščių šios formos pavyzdžių aspektu), kurios grafinę kaitą galėjo implikuoti K autoriaus mitonimo semantinės vertės įžvalga (žr. 137 išn.), t. y. jis koregavo Prūsijos šnektoms būdingos sekos a. v. a. *ā* → v. dial. (RPr.) *ō* → *ōu* kitimą, pasirinkdamas aiškia mitologemos reikšmę suponuojantį grafinį variantą (plačiau žr. 4.3 poskyrį), nors rankraščio pradžioje taip pat mini senosios grafinės raiškos lytį su **-ou-**, t. y. *wourfch aythj* K 165r (dar žr. 136 išn.);

würfchai||ti X 763, *Würfchkaiti* X 764, 765, *würfchkaiti* X 764, *Würfch*||*aite* X 767⁹⁴

Wurfkayt c x3 (Dtm [133, 134, 135]), *Wurfchkeyt* c (Dtm [133])

Wurfchkayt e x3 (Sch 708, 713), *Wurfch*||*kayte* e (Sch 709), *Wufchkayte*⁹⁵ e (Sch 710), *Wurfchkayte* e (Sch 711) / a (WMh 247)

gen. sg.

*Wurfkaiten*⁹⁶ G(p [Dvd I: 90])

dat. sg.:

*Woürfkayti*⁹⁷ B 729r

*Wurfkayto*⁹⁸ G(p [Dvd I: 88])

Wurfchkayten e (Sch 708 — dar žr. 99 išn.)

acc. sg.:

Wourschkaiti A(p [WMh 250]), *Wourschkaiten*⁹⁹ A(p [WMh 251])

Wourschkaiti α 729r, *Woürfchkaithÿ* α 730v, *Woürschaitj* α 731r (dar žr. 88 išn.)

Woürf||*kayti* B 730v, *Woürfkaÿten* B 731v,

woürfchaÿthÿ C 4v, *woürfchaÿthenn* C 5v

2) 2-ojo sando *-wothei* etiologiją, matyt, reiktų sieti su kontaminacijos procesu resp. K nuorašo autoriaus pasitelktu v. v. ž. *voit* 'teismo pirmininkas; laiduotojas; gynėjas, advokatas; miesto meras; apskrities vadovas; dvaro ūkvedys; **kaimo seniūnas**' (LW 975), kurio struktūrinį elementą *-i-* transponavo į formos finalę. Daryti tokią prielaidą galima dėl, spėtina, K rankraščio autoriaus neteisingai interpretuotos SK 4-osios dalies (resp. 2-osios antraštės) 2-ojo sakinio pradžios informacijos, t. y. „Sie erwelen **alte Menner** <...>“ A(p [WMh 244]) resp. „Jie išrenka **senolius** <...>“ (~ a. v. a. *altman* 'senolis, senis' [Götze 1920: 8; FHNDWe]) jis susiejo su a. v. a. *alterman* 'bažnyčios, cecho, **bendruomenės**, bendrijos **vadovas**, viršininkas; cecho vienas vadovų' (FHNDWe). Šio dūrinio, žinoma, nereiktų painioti su sintagma a. v. a. *alter mensch* 'nusidėjėlis' (FHNDWe).

⁹³ Šios formos šaknies *-e-* nėra etimologinis, bet grafinis alternantas, pasitaikantis a. v. a. raštuose (žr. FrG 38–39), plg. a. v. a. *wartz* 'karpa' ↔ a. v. a. *wercz* 't. p.' (DW 894).

⁹⁴ Minėtina, kad visos X nuorašo šio mitonimo lytys, kaip ir E bei G(p), J(p) kopijų alternantai, manifestuoja **unifikuotą** struktūrinį elementą *-u-* vietoj senuosiuose SK kopijose užfiksuoto *-ou-* (žr. 105 išn.). Tai vėčia daryti prielaidą apie E ir J(p) nuorašų pirmumą, o X manuskripto vėlyvą kilmę (dar žr. Kregždys 2018: 111–113).

⁹⁵ Ši forma reflektuoja *lapsus calami*, t. y. praleistą raidę *-r-*.

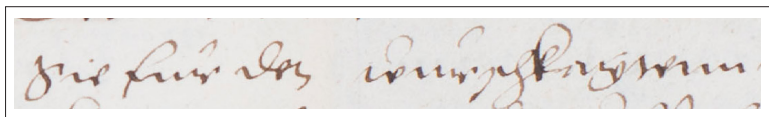
⁹⁶ Šios lyties fleksinis formantas *-en* suponuoja įprastą gen. sg. formantą v. v. ž. *-en*, mat *n. propria* formos, besibaigusios *-e*, buvo linksniuojamos silpnąja linksniuote (plačiau žr. Lasch 1914: 201, 203).

⁹⁷ B nuorašo autorius vartoja nom. sg. fleksiją *-i* (žr. 86 išn.) kaip unifikuotą deklinaciją lytį.

⁹⁸ L. Davidas (Dvd ibd.) pasitelkia lotynų deklinacinę sistemą (t. y. vartoja dat. sg. fleksiją *-o*), įprastą linksniuojant ne indigenios kilmės leksemas (žr. Whitney 1888: 42).

⁹⁹ Galūnė *-(e)n* įprastai buvo pridedama prie dat. / acc. sg. ankstyvosios vokiečių aukščiaučių ir vidurio vokiečių žemaičių *n. propria* lyčių (Whitney 1888: 42; Lasch 1914: 203).

würfchkaýtenn E 378r (žr. 87, 100 išn.), *würfchkaýtenn*¹⁰⁰ E 379v
wourfchkaythen G 3v (žr. 87 išn.), *wourfchaythÿ* G 5r, *wourfchaythen* G 5v
Wurfkaiten G(p [Dvd I: 88])
Wurfchkayten J(p [Ws 19, 21 (x2)] — dar žr. 100 išn.),
warfkeyten K 165r (dėl šaknies *-a-* žr. 92 išn.)
würfchkayti X 763 (žr. 102 išn.), *Würfchayti* X 765, *Würfchkayti* X 765
Wurfchkayten c (Dtm [133]), *Wurfkayten* c (Dtm [135] — dar žr. 100 išn.),
*Wurfckayten*¹⁰¹ c (Dtm [135])
Wurfchkayten e x2 (Sch 710, 711 [dar žr. 100 išn.]

8 pav. E 379v: E nuorašo fragmentas — paprastuoju vokiškuoju kursyvu pateikta sintagma „<...> für den || *würfchkaýtenn* <...>“ (VKKSTVB: Rps 95)

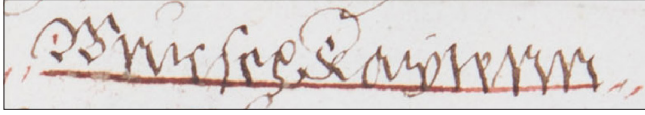
dat. pl.¹⁰²:

Wourschkaiten A(p [WMh 247])
Wourfchayten C 2v (dar žr. 87 išn.)

¹⁰⁰ Minėtina, kad, pradėdant E nuorašą, vietoj sintaksinio junginio „<...> vor den Wourschkaiti <...>“ A(p [WMh 250]) yra užfiksuotas „<...> für den || *würfchkaýtenn* <...>“ E 379v (žr. 8 pav.), pakartotas ir J(p) nuoraše, t. y. „<...> für den *Wurfchkayten* <...>“ (Ws [21]) bei perspauduose, plg. „<...> für den *Wurfkayten* <...>“ c (Dtm [135]) / „<...> für den *Wurfchayten* <...>“ e (Sch 710). Vadinas, galima pritarti išskeltai hipotezei (žr. SRP VI: 600–601; dar žr. Kregždys 2018: 110), kad J(p) nuorašo leidėjas Matthejus Weisselis iš tiesų naudojosi E kopija.

¹⁰¹ Minėtina, kad v. v. a. ir v. v. ž. XIV a. raštuose dažnesnė digrafo *sc*, o ne trigrafo *sch* /f/ vartoseną (plačiau žr. Penzl 1968: 341; Lasch 1914: 21), t. y. c perspauodo autorius, Elbingo miesto tipografas Wolfgangas Dietmaras (apie jį žr. Sekulski 1988: 29; Freise 2012: 490), pasirašinęs Wolff Ditmar (žr. Dtm [17]), matyt, mėgdžiojo senąją grafinę tradiciją (dar žr. Kregždys 2018: 18).

¹⁰² Deja, BRMŠ (II: 145) vertėjai kažkodėl nutarė A(p) nuoraše pateikiamą dat. pl. konstrukciją su parodomuoju įvardžiu „<...> vor **denen** Wourschkaiten“ A(p [WMh 247]) resp. „<...> priešais **šiuos** burtininkus“ (tokia vartosena būdinga a. v. a. kalbai [žr. FHNDWe (s. v. *der Artikel*)], mat praep. v. *vor* vietai nusakyti suponuoja datyvo vartosena) interpretuoti kaip sintaksinę silpnosios linksniuotės dat. sg. konstrukciją (matyt, dėl fleksinio formanto *-en*), t. y. pateikiama: „<...> prieš Viršaitį <...>“ (BRMŠ II: 145). Toks vertimas gramatiškai ydingas, mat a. v. a. *denen* nesuponuoja dat. sg. formos (žr. FrG 166). Be to, taip iškreipama SK pateikiamos informacijos esmė — apeigose galėjo dalyvauti **ne** vienas, bet **keli** burtininkai. Beje, apie tai užsimenama ir SK pradžioje: „Jie išsirenka senus **vyrus** <...> juos vadina Viršaičiai <...>“ (BRMŠ II: 143). Be to, M. Strykowski Jer. Maleckio tekste taip pat įžvelgė **kelių** burtininkų dalyvavimą apeigose, plg. „<...> przed Wurfchaita, albo onego Czarownika, który wziąłży

9 pav. E 377r: E nuorašo fragmentas – paprastuoju vokiškuoju kursyvu pateiktas mitonimas *Würfchaytenn*, reflektuojantis šaknies balsį *-u-* (VKKSTVB: Rps 95)

acc. pl.¹⁰³:

Wourschkaity A(p [WMh 244])

Wourfchkaitÿ a 727v

Wouïrchaity B 728r

*Wairfchkaitytÿ*¹⁰⁴ C 1r (žr. 10 pav.)

*Würfchkaytenn*¹⁰⁵ E 377r / †ε, †F (WMh 245)

kufel <...>“ (Strykowski 1582: 147) resp. „<...> priešais Wurfchaita arba tą burtininką, kuris paėmė taurę <...>“.

BRMŠ pasirinkta teksto interpretacija būtų galima, tik vertinant B nuorašo pateikiamą informaciją, t. y. „<...> vor denen Woürfkayti“ B 729r, t. y. „<...> priešais **šių** burtininką“; arba X inovacinį variantą „<...> vür **denn** würfchkayti“ X 763 resp. „<...> burtininkui“ (suponuojamas stipriosios deklinacijos acc. sg. refleksas), tačiau šio manuskripto duomenų BRMŠ apskritai nepateikiama (žr. Kregždys 2018.: 91).

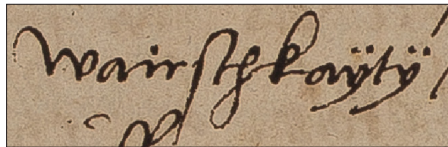
¹⁰³ Plg. „<...> alte Menner <...> groswirdig vnd heilig wie <...> die Bischoffe“ resp. „<...> senolius <...> ypatingai puikius ir dievotus <...> kaip vyskupas“ ↔ a. v. a. *bischof* ‘religinės bendruomenės vadovas ankstyvuoju krikščionybės laikotarpiu; aukščiausias tam tikros Bažnyčios struktūros atstovas, vyskupas’ (FHNDWe).

¹⁰⁴ Šios lyties struktūrinio elemento *-ai-* etiologija, matyt, sietina su analogijos veiksniu (resp. *-ai-* ← *-ou-*) dėl diftongo *-aÿ-* poveikio (regresyvinės asimiliacijos poveikis: **-ou-...-aÿ-* → *-ai-...-aÿ-*), t. y. šio *-ai-* kilmė vėlyva resp. neetimologinė. Dėl šios priežastis minėta forma priskirtina okazionalizmams, plg. identiško kitimo lytį: *Baidonaiths* X 762 ↔ *Bardonayths* a 728r.

W. Mannhardto knygos sudarytojai, aptardami šią lytį, apsiriboja teiginiu apie inovacinį jos statusą, t. y. tokios formos stoką kituose SK nuorašuose, plg. „Wairschkaity C, „durch“ Zusatz des Herausgebers, fehlt allen Hss. u. Drucken“ (WMh 244).

¹⁰⁵ Pabrėžtina, kad tai pirmoji lytis su struktūriniu šaknies elementu *-u-*, kuri (unifikuota, t. y. tik su *Wur-* [žr. 9 pav.]) vėliau kartojama J(p) nuoraše, o šio duomenis itin dažnai cituoja W. Mannhardto knygos redaktoriai (žr. WMh 247–251). Tokia grafinė pateiktis, matyt, neturėtų būti priskirta neetimologinėms resp. inovacinėms, bet E nuorašo autoriaus vartotos rašmenų sistemos refleksijoms, t. y. jis ankstesniuose SK variantuose užfiksuoję diftongoidą a. v. a. / *ou/*, kuris jau XV a. ankstyvosios vokiečių aukštaičių kalbos rašto paminkluose buvo žymimas grafema *ū* (plačiau žr. FrG 47), pažymėjo paprastu *u* (be jokio diakritinio ženklų). Vadinasi, E nuoraše pateiktos šios lyties šaknies *-u-* ir ankstesniuose SK nuorašuose užfiksuočių lyčių su *-ou-* neatitikimas grįstinas morfologinės (vėlyvesnio periodo [resp. *u*]) ir fonetinės (ankstesnio laikotarpio [resp. *ou*]) garsų fiksacijos **alternacija**. Šio kitimo negalima sieti su v. dial. (RPr.) *qu* < *q̄* ↔ a. v. a. (**ilgasis**) *u* /u:/, plg. sub. v. dial. (RPr.) *štōw* ‘kambarys’ ↔ sub. v. *Stube* ‘t. p.’ (Ziesemer 1924: 126 [žr. 4.3 poskyrį]), mat formaliai (pagal grafinę pateiktį resp. skiemenis

Wourfchkaithi G 2r
Wurfch kayten J(p [Ws 19])
wourfchaythÿ K 165r (dar žr. 92 išn.)
Wurfchaiti X 762
Wurfch kayten c (Dtm [132])
Wurfch kaiten e (Sch 707)

10 pav. C 1r: C nuorašo fragmentas – vokiškuoju kursyvu užrašytas mitonimas *Wairfchkaity* (acc. pl.) (WHAB: Cod. Guelf. 14.11 Aug. 4°)

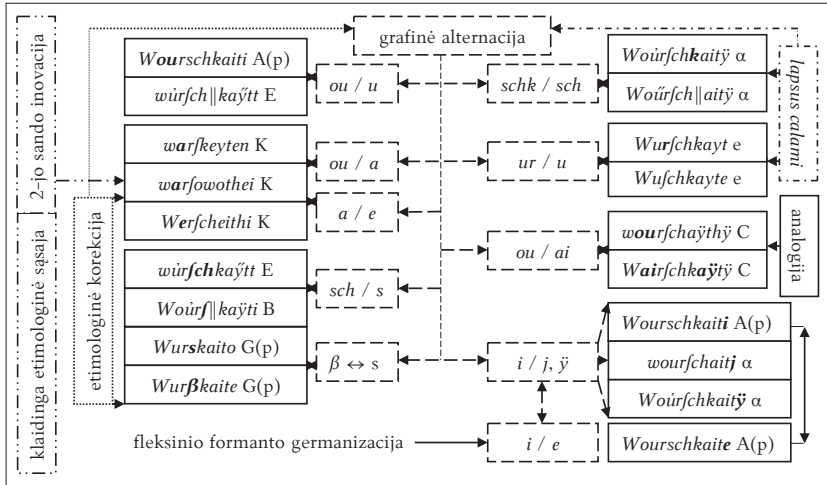
Remiantis pateiktų SK mitonimo *Wourschkaite* A(p) ir kt. jo formų grafine alternacija, galima daryti tokias išvadas:

- 1) išskirtini 6 grafemų alternacijos požymiai (žr. 1 schemą) —
 - 1.1) struktūrinio elemento *-ou-* ↔ *-u-* ↔ *-a-* (*-e-*) variavimas;
 - 1.2) trigrafo *sch* ir raidės *s* bei *s-fortis* (resp. β) paralelinė vartoseną;
 - 1.3) struktūrinių elementų *-k-* ir *-r-* abesija;
 - 1.4) 2-ojo kompozito sando inovacinė kaita;
 - 1.5) diftongoido *ou* → *ai* kaita;
 - 1.6) fleksinių formantų *-i* (↔ *-j*, *-ÿ*) ↔ *-e* pakaitinis žymėjimas.
- 2) klaidingą α nuorašo dat. pl. lyties *Wourfchaitenn a* 729r vartoseną vietoj nom. sg. koregavo B kopijos perrašinėtojas — pastaruoju sekė E rankraščio autorius;
- 3) veikale minimas ne vienas, bet keli sakralinių apeigų atlikėjai (resp. burtininkai) — *Wourschkaity* A(p).

struktūrą) šis *-u-* yra **trumpas**, t. y. pirminės resp. substratinės šio mitonimo lyties E nuorašo autorius, spėtina, nesuaponavo, skirtingai nuo K manuskripto perrašinėtojo, aiškiai implikavusio etimologinės žodžio paieškos nuorodas (žr. 92 išn.).

Be to, minėtina, kad šios lyties fleksinis formantas *-enn* yra inovacinis resp. suponuojantis gramatiškai dėsninę (resp. sisteminių) ankstyvosios vokiečių aukštaičių kalbos acc. pl. lyčių baigmenį (žr. Whitney 1888: 42).

SK mitonimo Worschkaite A(p) ir jo variantų grafinės alternacijos distribucija

4.2. Semantinis mitonimų pr. Wurschayto, jtv. Worschkaite A(p) ir jų variantų ekstensionalas

S. Grunau kronikoje mitonimai pr. *Wurschayto*, *Wursskaito*, *Worskaito* / *Borsskayto*, *Borsskaito*, *Borszakayto* suponuoja funkcinę mitologemos gradaciją, t. y. šventiko pareigas atlikusio asmens apoteozę, implikavusią hieronimo virtimą teonimu: 'gyvulių dievo¹⁰⁶ vardas ← senesnių laikų žynys¹⁰⁷ Brutenis (*Bruteno*¹⁰⁸), prašęs dievų malonės bendruomenei; karalius' (Grunau I: 79, 95–96; dar žr. BRMŠ II: 76, 113; Ws 18).

Christianas Knauthė (1767: 21), interpretuodamas S. Grunau kronikos pasakojimą apie 'galvijų dievą ← senesnių laikų žynį Brutenį' (žr. 4.3 poskyrį), nurodo teonimo formą *Worskaitus* (su lotynizuotu fleksiniu formantu *-us*, kaip ir M. Pretorijaus paminėta lytis *Wurszkaitus*¹⁰⁹ [MP I: 230], vietoj S. Grunau

¹⁰⁶ Ši funkcija nustatoma, remiantis S. Grunau (I:96) animalistinės latrijos aprašu, kuriame įvardyta gyvulių globos ir proliferacijos savastis (dar žr. BRMŠ II: 46).

¹⁰⁷ Plg. „<...> krivaitis – luominis vyriausiojo žynio vardas <...>“ (Batūra 2005: 82; dar žr. Kregždys 2016: 19).

¹⁰⁸ Plg. „<...> wen is war ihr kirwait gewesen Bruteno <...>“ (Grunau I: 96) resp. „<...> jis kitados buvo krivaitis (*kirwait*), vardu Brutenis (*Bruteno*) <...>“ (BRMŠ II: 113).

¹⁰⁹ Hermannas Usener (1896: 104) teigia, kad šią lytį M. Pretorijus pateikia, remdamasis J. Bretkūnu, nors šio veikaluose tokios fleksijos reprezentantas nenurodomas (žr. BRMŠ II: 306–307).

vartojamo baigmens -o), nurodymas reikšmę 'prijaukintų (resp. naminių) gyvūnų dievas' (dar žr. Mikhailov 1998: 97).

Janas Maleckis, liuteronų teologas ir kultūros veikėjas (apie jį plačiau žr. BRMŠ II: 199–200; dar žr. Kregždys 2018_a: 92–93), naudojėsis SK faktografija kaip pagrindiniu veikalu, apibūdinančiu jotvingių etnokultūrą (BRMŠ II: 200; dar žr. Kregždys 2018_a: 92), pateikia **satyrinę**¹¹⁰ senojo tikėjimo puoselėtojų sūduvių mitonimo *Vurschaytes* (nom. sg.) / *Vurschayten* (acc. sg.) funkcinę apibrėžtį, žinoma, norėdamas pašiepti katalikus, t. y. jys lygino jų atliekamas apeigas su pagoniškąja latrija: „Sacrificulus¹¹¹, quem Vurschayten appelant <...>“, „<...> Vurschaytes, illorum sacrificulus <...>“, „Tum sacrificulus admonet populum <...>“ (WMh 294–295; dar žr. BRMŠ II: 203–204) resp. „**Kunigas** (katalikų), kurį vadina Vurschayten <...>“, „<...> Vurschaytes, jų **kunigas** <...>“, „Tuomet **kunigas** ragina žmones <...>“. Identiškos konotacijos funkcinės apibrėžties terminą vartojo Motiejus Strykowski: „<...> Wurfchaitos ich **Pop**¹¹² <...>“ (Strykowski 1582: 148) resp. „<...> Wurfchaitos jų **kunigas** <...>“, taip pat Jonas Bretkūnas, plg. „<...> Wurſkaytten¹¹³ <...> als ein Bischoff oder Priester <...>“ resp. „<...> Wurſkaytten <...> kaip vyskupas ar **kunigas** <...>“ (BRMŠ II: 307). Christophoras Manlijus (1719: 185) labai aiškiai apibrėžia Jano Maleckio vartotos leksemos V. lo. *sacrificulus* semantinį referentą 'kunigas', siedamas jį su s. hebr. קֹהֵן resp. *kōhēn* 'kunigas, šventikas' (DCH IV: 364–370) resp. jo veikale neįžvelgia konotato 'žynys' (žr. 111 išn.).

Kazimieras Būga (I: 172, 180) šio mitonimo kilmės nedetalizuoja, bet jį taip pat priskiria **kunigu** luomo vardams. Minėtina, kad XIX–XX a. kultūros

¹¹⁰ Tenka apgailestauti, kad BRMŠ vertėjai, interpretavę XVI a. tekstą, remdamiesi klasikinės, o ne viduramžių lotynų kalbos leksikos reikšmine savastimi (dar žr. 129 išn.), šio itin svarbaus niuanso nesugebėjo įžvelgti, plg. jų pateikiamą vertimą: „<...> **žynys**, kurį vadina Viršaičiu (*Vurschayten*) <...>“ (BRMŠ II: 208). Deja, šio vertimo ydingumą galima argumentuoti vėlesnių šaltinių faktografija, suponuojančia sememos 'kunigas', o ne 'žynys' proliferatinę sklaidą, spėtina, tiesiogiai susijusia su Jeronimo Maleckio SK kompiliacijos citavimu, plg., pvz., M. Strykovskio teiginį: „<...> Wurfchait ich, to ieft **ofiarnik** <...>“ (Strykowski 1582: 147) resp. „<...> jų Wurfchait, tai yra atnašaujantis **kunigas** <...>“ (žr. SPW XXI: 21), plg. sub. v. le. *ofiarnik*, *ofiarnik* '**kunigas**, šventikas, vyskupas resp. bžn. lo. *sacerdos*' (SPW ibd.; dar žr. Sleumer 1926: 686). Vėliau šią reikšmę nurodė Teodoras Narbutas: „<...> Wurszajt, czyli ofiarnik <...>“ (Narbutt 1835: 301).

¹¹¹ Plg. V. lo. *sacrificuli* 'Melanchtono vadinti **katalikų kunigai**, laikantys mišias' (Blaise 1994: 811) ≠ lo. *sacrificulus* 'atliekantis aukojimo apeigas; atnašaujantis žynys' (Lewis, Short 1958: 1612). Minėtina, kad tą pačią funkcinę apibrėžtį nurodo ir Janas Łasickis, radikalsios reformacijos atstovas bei **katalikybės kritikas** (Barycz 1973: 27–28), pasakodamas apie žemaičių *Wurschaiten* 'sacrificulus' (acc. sg. [žr. Lasicus 1868: 19]).

¹¹² Plg. v. le. *pop* '(atnašaujantis) kunigas, (stačiatikių, katalikų; pagonių) šventikas resp. bžn. lo. *sacerdos*, *cultrarius*' (SPW XXVII: 239; dar žr. 110 išn.).

¹¹³ Šios formos rašmuo *escet*, matyt, reflektuoja pirminį trigrafą *sch*, mat J. Bretkūno rankraščiuose pasitaiko paralelinių šių grafinių žymenų vartosenos atvejų, plg. „<...> «erfke → erfch=keczjų <...>“ Bbk Jer 4.3; „<...> ir «Bakeles → fchakeles «io → auga io Szardije“ Bbk Job 8.16 ir kt.

veikėjų ir tyrėjų veikaluose ši mitologemos traktuotė buvo dominuojanti (Narbutt 1835: 282; Kraszewski 1847: 163; Grienberger 1896: 75; Okulicz-Kozaryn 1983: 179) — ją buvo linkstama papildomai eksplikuoti, nurodant socialinės ar klero hierarchinės padėties¹¹⁴ bei amžiaus cenzo¹¹⁵ įvardijimą, pvz., žemesniojo rango atnašaujancio kunigo¹¹⁶ ir bendruomenės vyresniojo¹¹⁷ ar net vyskupo¹¹⁸ pareigas, kurios kaip lyginamasis krikščionių alternantas pagoniškosioms įvardytos SK (žr. 103 išn.), atliekantį asmenį. Tokia ji išlieka iki šiol, plg. „<...> ‘ksiądz wurszajt’: Wurfchaitos ich Pop <...>“ (SPW XI: 368; dar žr. 112 išn.) resp. „<...> ‘**kunigas** wurszajt’ <...> Wurfchaitos jų **kunigas** <...>“ (dar žr. Witczak 1989, 2015: 274–275)¹¹⁹.

M. Pretorijus, be jo paties sukurto „maisto dievybės“ referento (žr. 84 išn.), dar mini hieronimą *Wurszkaitis*, priskiriamą vaidilučių luomui (MP III: 398–399, 438–439, 466–467, 494–495). Vėlesniu laikotarpiu ši mitonimą tyrėjai įprastai asocijuoja su įvairaus rango **žynių**¹²⁰ įvardijimais (žr. Mhržinskij 1895: 188, 1899: 32; Brückner 1922: 168; Mališauskas 2009: 188; Kregždys 2009: 176, 178–179, 2012: 206). Tiesa, kai kurie jų šiuo sakraliniu terminu pavadindavo herojų ar sudieivintą žmogų (Kraszewski 1847: 137), o kiti de-sakralizuotą asmenį — vadovą ar viršininką, turto valdytoją (Lelewel 1863: 481). Minėtina, kad analizuojamo mitonimo funkcinė apibrėžtis nebuvo aiški ją minintiems (plg. MP III: 266–267), mat remtasi skirtingais šaltiniais (t. y. S. Grunau, Jer. Maleckio, M. Pretorijaus, M. Strykowskio ir kt. veikalais),

¹¹⁴ Plg. „<...> „wurszajtis“, czyli główny ofiarnik“ (Okulicz-Kozaryn 1983: 179) resp. „<...> „wurszajtis“, arba aukščiausio rango aukojantis kunigas“.

¹¹⁵ Plg. „*Wurszajtossy*, byli to **starcy** znający modlitwy <...>“ (Juciewicz 1846: 300) resp. „*Wurszajtossy*, buvo **senoliai**, mokėję melstis <...>“; „jačw. wurszajtis ‘**starzec**—kapłan ofiarujący kozł’“ resp. „jotv. wurszajtis ‘**senolis** — kunigas, atnašaujantis ožį“ (Witczak 2015: 274). Minėtina, kad ši mitonimo ypatybė yra nurodyta SK (žr. 92 išn.).

¹¹⁶ Apie prūsų hieroniminės terminijos vartoseną plačiau žr. Kregždys 2012: 190–191.

¹¹⁷ Plg. „Wurszajtis, u pogańskiej **Lotwy**, Ofiarnik niższego stopnia i razem starszyzna“ (Bujnicki 1852: 64, 65, 70–72, 74, 76, 78) resp. „Wurszajtis — pagoniškosios **Latvijos** žemesniojo rango atnašaujantis kunigas ir bendruomenės vyresnysis“: Latvijos paminėjimas, matyt, implikuoja Gotthardo Friedricho Stenderio (1783: 271) veikalo informacijos apie neva latvių stabo *Pergruhb* žynį *Wurfcheiti* nuorodą.

¹¹⁸ Plg. „Ein alter Mann ift **Bifchof** oder Wurfchkaitis“ (Bink 1935: 484) resp. „Senolis yra vyskupas, arba Wurfchkaitis“: Marija Gimbutienė taip pat pabrėžia panašumą į krikščionių vyskupus, plg. „<...> similar to the Christian bishops“ (Gimbutas 1963: 183).

¹¹⁹ Plg. „Wurszajtis — jačwięski kapłan—ofiarnik“ resp. „Wurszajtis — jotvingių atnašaujantis kunigas“ (Witczak 1989).

¹²⁰ Enciklopediniuose sąvaduose įprastai apibrėžiamas semema ‘žynys’: „Das preußische Volk der Sudinen beging das Feft Ozinek auf diefe Weife <...> Der Wurfchayt, ihr **Opferprieſter** <...>“ (Wachter 1836: 235) resp. „Prūsų tauta sūduviai pradėdavo Ožinek šventę taip <...> Wurfchayt, jų **žynys** <...>“. Georgas Ernstas Sigismundas Hennigas (1785: 306) nurodo reikšmę ‘**Oberprieſter** resp. **vyriausiasis žynys**’.

todėl pasitaiko ambivalentiškų apibrėžčių, plg. uzemas 'dievybė, dievas'¹²¹ ↔ 'herojus' ↔ 'atnašaujantis kunigas' (Kraszewski 1847: 137, 163), o kai kurie tyrėjai, susieję į vieną mitologinį lizdą kelių rašto paminklų faktografiją, apsiriboja tik vieno jų mitologemų funkcinio eksplikacinio aprašo pateikimu, pvz., nurodomas Videučio epitetas „<...> *Worskaito* [*Wurskait*, *Wurschait*] <...>“ (žr. Běťáková, Blažek 2012: 48), remiantis S. Grunau (I: 79) kronikos motyvais (jo kronikoje minima mitologema *Worskaito*), nors kita lytis (resp. *Wurskait*) reflektuoja SK informaciją, plg. *Wurfkayt* c (Dtm [133, 134, 135]). Šią dilemą bene pirmasis mėgino išspręsti Christophoras Hartknochas (1679: 140), griežtai neigdamas teoforinę mitonimo sąvastį ir siūlydamas pasirinkti sakralųjį referentą 'atnašaujantis kunigas', kurią argumentuoja, remdamasis Jano Maleckio veikalo faktografija: „Notandum est, Joannem Meletium, quem alii sequuntur, in hoc capite Ducem, Vorskaitum non referre inter Deos, sed statuere, nomen hoc fuisse Waidelottarum, id est, Prufflicorum Sacerdotum“ resp. „Pažymėtina, kad Janas Maleckis, kuris kitų yra perpasakojamas, šioje dalyje vadą Vorskaitą nepriskiria dievams, bet teigia, kad jo vardas buvo vaidilučių, t. y. prūsų atnašaujančių kunigų“ (dar žr. Manlius 1719: 185). Tokios pat nuomonės buvo ir A. Mierzyński (Młrżinskij 1899: 32), neigęs S. Grunau įvardyto mitonimo pr. *Worskayto* dievybės statusą.

Atskirai minėtina, kad pirmasis ši mitonimą reikšme 'burtininkas' pavartojo M. Strykowski: „<...> Wurfchait ich, to jest ofiarnik, albo raczey **Czarownik** <...>“, „<...> przed Wurfchaita, albo onego **Czarownika** <...>“ (Strykowski 1582: 147) resp. „<...> jų Wurfchait yra atnašaujantis kunigas, o tiksliau — **burtininkas** <...>“ (dar žr. 110 išn.), „<...> priešais Wurfchaitą, arba tą **burtininką** <...>“. Vėliau šią informaciją pakartojo A. Guagninis — „<...> Wurschait **czarownik** <...>“ (žr. BRMŠ II: 468) resp. „<...> burtininkas Wurschait <...>“ (BRMŠ II: 482) ir E. Estkowski (1859: 186): „<...> tam ich Wurszajt **czarownik** <...>“ resp. „<...> ten jų burtininkas Wurszajt <...>“, dar vartodamas ir lytis *Wurszajtos* bei *wurszalt* (Estkowski 1859: 187), nors, nekyla jokių abejonių, tokios konotacijos funkcinę mitologemos apibrėžtį nurodė Janas Maleckis (žr. 129 išn.).

4.3. Mitonimų pr. *Wurschayto*, jtv. *Wourschkaite* A(p) etimologinė analizė

Ankstyviausi (taip pat ir vėlyvojo periodo) mitonimo pr. *Wurschayto*, jtv. *Wourschkaite* A(p) ir jų variantų etimologijos svarstymai visuomet grindžiami liaudies etimologijai būdingais argumentais, t. y. panašiai skambančių žodžių paieška ir jų lyginimu, taip nustatant neva genetinius homofonų ir

¹²¹ M. Pretorijaus raštų sudarytojai teigia šią funkcinę reikšmę esant istorinę, todėl vartoja terminą *teonimas* (plačiau žr. MP III: 719).

homonimų ryšius. Bandymų atskleisti šios sakralinės plotmės įvardijimų kilmę būta įvairiausių:

- 1) S. Grunau (I: 95–96), matyt, buvo pirmasis, susiejęs mitonimą pr. *Wurschayto* su sub. pr. *werstian* ‘veršiukas’ E 674 (pagal homofonų paieškos principą [žr. anksčiau]) arba su vėliau M. Pretorijaus minimomis pr. *Wurszke* / *Warszke* ‘varškė’ (žr. 3 punktą), nurodęs **gyvulių** dievybės funkciją (žr. 106 išn.);
- 2a) išskirtinį šios mitologemos kilmės nustatymo bandymą pateikė K nuorašo autorius. Mėgindamas ieškoti analizuojamo žodžio autentiškos reikšmės ir neteisingai supratęs 4-osios SK dalies resp. 2-osios antraštės (↔ įvadinio sakinio) informaciją, jis pakeitė leksemos morfologinę struktūrą — sukūrė dūrinį *warfowothei* K 166r, kurio antrasis sandas, spėtina, reflekuoja v. v. ž. *voit* ‘**kaimo seniūnas**’ (LW 975) (plačiau žr. 92 išn.);
- 2b) SK K nuorašo autorius buvo vienas pirmųjų, spėtina, visiškai teisingai išvelgusių jtv. *warfowothei* (nom. sg.) K 166r ↔ *warfkeyten* (acc. sg.) K 165r (žr. 3.2. poskyrį) kilmę, mat jis pirmą kartą užfiksavo pastarąsias lytis su šaknies **-a-**, vietoj senųjų nuorašų atitikmenų su **-ou-**, nors pamini ir formą *wouřschaythÿ* K 165r (acc. pl.);
- 3) M. Pretorijus, matyt, remdamasis S. Grunau pateikta informacija (žr. 1 punktą), mini neva nadruvių tarmės lytį †*Warszkaitis* (MP III: 266), kurios kilmę aiškina, ją grįsdamas išvelgta etiologine sąsaja su lytimis „<...> Wurszke oder Warszke <...>“ (MP III: 268), t. y. sieja su patiekalo pavadinimu (dar žr. Usener 1896: 104; Brückner 1922: 169). Dėl šios priežasties nurodo jo paties sugalvotą patiekalų dievybės funkciją (žr. 84 išn.). Tokį šios mitologemos kilmės aprašą T. von Grienbergeris (1896: 76) vadina kvailyste (plg. „<...> ist sicher ein Unsinn“)¹²²;

¹²² Nors M. Pretorijaus spėjimas iš tiesų negali būti priskirtas teisingiems dėl semantinės lyginamų referentų *sakralinių apeigų atlikėjas* ≠ *maisto produktas* (resp. *varškė*) kontradikcijos, tačiau jo minima faktografija yra svarbi menkai paliudyto prūsų leksikono tyrėjams. Tikėtina, kad jo minima lytis pr. *Warszke*, reikšme ‘varškė’, iš tiesų galėjo būti indigeni šios vakarų baltų grupės kalbų leksema, deja nepaliudyta kituose prūsų kultūros paveldo šaltiniuose (žr. Fr II: 456), o forma †*Wurszke*, matyt, sugalvota hipotezės autoriaus, norint pagrįsti etimologinę sąsają su jo minimos formaliai panašios fonomorfologinės struktūros mitonimu *Wurszkaitis* ‘gyvulių dievas’ (MP III: 148–149, 250–251, 266–267 ir kt.). Daryti tokią prielaidą galima, remiantis XIV–XV a. vokiečių ordino rankraščių faktografija, plg. Varmėje esančios Prūsų Ylavos (*Preußisch Eylau*) top. pr. *Warskaythe* 1340, *Warschayten* 1419 (Gerullis 1922: 197), kurių pirmasis dėl fonomorfologinės struktūros tapatumo visiškai atliepia SK lytį *warfkeyten* K 165r. Šių prūsų vietovardžių kilmę Georgas Gerullis (ibid.) ir jį cituojantys tyrėjai (žr. Przybytek 1993: 319–320) aiškina, siedami ją sub. lie. sub. lie. *varškė* ‘sutraukinto ir nusunkto pieno produktas; saldaus pieno sūris; sutrauktas grūstų kanapių pienas, žildinys; pagedęs kūno audinys; žindomų kūdikių, sergančių šerpėmis, burnos ertmės išbėrimas’ (LKŽe), t. y. priskiria suff. pr. **-ait-* vediniams, šiam leksiniam semantiniam lizdui priskirdami ir avd. lie. *Varškys* Trg (žr. LPŽe). Pirmasis leksemų gretinimas abejonių nekelia, plg. galimą morfologinę minėtų

- 4) Christophoras Manlius (1719: 186) teigia, kad galvijų dievo vardas *Vorskaito* yra pasiskolintas iš lenkų kalbos — *Wrożek*, t. y. v. le. *wrózek* ‘būrėjas, pranašautojas’ (Linde VI: 511);
- 5) Gotfrydas Ostermejeris, remdamasis S. Grunau kronikos motyvais, nurodo dvi teonimo lytis *Worfzkátis* / *Werfzukátis* ‘raguočių prieauglio dievas’, kurių etiologiją sieja su sub. lie. *Werfzis* ‘veršiukas’ (žr. Ostermeyer 1775: 18; dar žr. Kregždys 2016_b: 95);
- 6) G. E. S. Hennigas (1785: 306), šiek tiek grafiškai modifikavęs M. Pretorijaus užfiksuotą formą *Wurszkaitus* (MP I: 230), t. y. įvardijęs mitonimą *Wurfchkaitus* ir jo paties sukurtą lytį †*Woruszkaiten*, kildina jas iš adj. pr. *Woras* ‘alt resp. **senas**’. Ilgainiui ši spėjimą pakartojo Wilhelmas Gaerte’as (1959: 637);

toponimų **antroponimo** substrato raidą: avd. pr. *Warske* 1540, *Warszkin* 1421, *Worskyn* (Prūsų Ylava [Trautmann 1974: 116]), plg. avd. lie. *Varškė* ‘tas, kuris dirba pieninėje, namuose turi varškės; tas, kuris mėgsta varškę; hipokoristikas iš avd. lie. *Varškevičius*’ (Butkus 1995: 438) + suff. pr. *-ait- → top. pr. *Warskaythe*, *Warschayten* (*n. collectiva*), mat istoriškai šiuo darybos formantu buvo sudaromi būtent **kuopiniai** pavadinimai (plačiau žr. Mažiulis 2004: 33), o ilgainiui patronimai (Trautmann 1974: 180–181), juos reflektuojantys toponimai (Gerullis 1922: 255–256) ir kt. darybos tipų onimai, t. y. suponuotina reikšmė *‘Varškiai (visuma) — vietovė (kaimas), kur gyvena Varškių giminės žmonės’.

Sąsaja su avd. lie. *Varškys* ar avd. lie. *Varškis* Šl, Žgč (LPŽe) taip pat visiškai tikėtina, t. y. suponuotina *n. agentis* darybos tipo forma resp. suff. lie. *-jō- vedinys (žr. Skardžius I: 66): sub. lie. *varškė* + suff. lie. *-jō- → avd. lie. *Varškys*. Remiantis šiuo spėjimu, galima teigti, kad miško pavadinimas top. lie. *Várškai*, matyt, suponuoja posesyvinę (↔ patroniminę) ar lokalizaciją įvardijančią sememą *‘Varšk(i)ų miškas’ ← ‘Varškių šeimos miškas’ / ‘miškas, esantis šalia Varškių sodybos / kaimo ir pan.’. Panašiai grįstina ir hidr. lie. *Varškinė* b. Antz bei top. lie. *Várškių kálnas* I. Pnd kilmė, kuri, anot Laimučio Bilkiu (2008: 187), yra neiški.

Spėtina, visai **kitos kilmės** yra hidr. lie. *Varškelis* up. Šl (Vanagas 1970: 122, 1981: 366), top. lie. *Varškiupys* pv. Vb, top. lie. *Várškos* mš. Šr (Vanagas 1981: 366 [iš tiesų top. lie. *Várškai* mš. Šr (žr. LMV 248)]), kuriuos etimologiniais top. pr. *Warskaythe*, *Warschayten* nurodo Rozalija Przybytek (ibd.). Aleksandras Vanagas (ibd.) iš tiesų hidr. lie. *Varškelis* up. kilmę sieja su sub. lie. *varškė*, tačiau toks aiškinimas neįmanomas semantiškai, kaip ir M. Pretorijaus aptariamų mitonimų ir šio maisto produkto gretinimas.

Galima atsargiai spėti, kad hidr. lie. *Varškelis*, jei šis vandenvardis nereflektuoja polonizmo resp. avd. s. le. *warszek*, *warszka* (← s. le. *wierszka* ‘nedidelis tinklas žuvims gaudyti’ [SEMSO I: 343, 350; SSt X: 186]), yra *tatpuruša* tipo kompozitas resp. *varš-kelis*, apie kurį anksčiau yra užsiminęs ir pats A. Vanagas (1970: 122), o pirmasis jo sandas kildintinas iš sub. lie. *várža* ‘(1) iš vytelių pintas ar iš medžio skalų padarytas prietaisas su įgerkliu **žuvims gaudyti**, bučius, bukis; pailgos dėžutės pavidalo prietaisas iš skalelių **vėžiams gaudyti**; iš skalų ar vytelių pintas uždaras krepšys sugautoms **žuvims vandenyje laikyti**; iš plonų kartelių padaryta dėžė mėsai, žuvims laikyti; spąstai; (2) apie storą, stambų žmogų, gyvulį ar paukštį; (3) kartelė šiaudams prispausti dengiant stogą, klostis ir kt.’ (LKŽe), t. y. suponuotina semema *‘bučių kelias ↔ upė, kurioje žuvis gaudomos bučiais’, plg. top. lie. *Varškiupys* pv., matyt, asociatyvo kilmę resp. reikšmę *‘pieva, esanti prie upės, kurioje žuvis gaudomos bučiais’. Šių onimų šaknies *varš-* ← *varž-* resp. skardžiojo pučiamojo *-ž-* devokalizacijos kaita turėtų būti eksplikuojama **fonetine**, o **ne** morfologine **kodifikacija**, suponuota konsonantinio sinharmonizmo (resp. skardusis ↔ duslusis → duslusis ↔ duslusis: *-ž-k-* → *-š-k-*). Todėl hidr. lie. *Varškelis* ir top. lie. *Varškiupys* niekaip nesusiję su maisto produktų pavadinimu.

- 7) Joachim Lelewelis (1863: 481) buvo vienas pirmųjų, kuris ėmėsi koreguoti fonomorfologinę mitonimo lyties struktūrą, teigdamas autentišką šaknies balsį esant *-i-*, o ne *-u-*: „Nie *wurszajto*, ale *wirszajtis*, *wirszutis*, po prostu zwierzchnik, rządca majątku“ resp. „Ne *wurszajto*, bet *wirszajtis*, *wirszutis*, arba tiesiog wiršininkas, turto valdytojas“ –
- 7a. Liudvikas Adomas Jucevičius, matyt, sekdamas J. Lelewelio aiškinimu, pakartojo nom. sg. formą *Wirszajt* (be fleksinio formanto) ir sukūrė nom. pl. lytį *Wirszajtosy* (Juciewicz 1846: 300);
- 7b. Juzefas Ignacas Kraszewskis (1847: 163), spėtina, remdamasis tuo pačiu spėjimu, rekonstruoja lytį **Wirszucziáusias* reikšme ‘najwyższy resp. aukščiausias’;
- 8) Adalbertas Bezenbergeris (1878: 136), remdamasis minėtu J. Lelewelio spėjimu (žr. 7 punktą), acc. pl. lyties *Wourfchkaithi* G 2r kilmę aiškina, pasitelkęs jo paties rekonstruotą dūrinį, neva sudarytą iš sub. lie. *viršus* ir sub. pr. *quaitis* ‘valia, noras’ III 51₅ (žr. PEŽ II: 324–325), jo manymu, suponuojantį reikšmę \ddot{z} dangaus ar dievų prašytojas resp. der den Himmel oder die Oberen bittende, θεοπρόπος’ (dar žr. Brückner 1922: 168);
- 9) G. E. S. Hennigo ir J. Lelewelio (žr. anksčiau) hipotezes į vieną etiologijos sistemą apjungė Theodoras von Grienbergeris. Analizuodamas Jano Łasickio, besinaudojusio Jano Maleckio veikalo faktografija (BRMS II: 573), paminėtų formų *Wurschaiten* (acc. sg.), *Vvurschaites* (nom. sg.) ‘sacrificulus’ (Lasicius 1868: 19; dar žr. 111 išn.) etiologiją, jis pateikia mitonimo lotyniškosios reikšmės vokiškąjį alternantą ‘sacrificulus, priester’ ir dvi rekonstruotas lytis: (**a**) **wuriβkis* ‘senis, senolis’, (**b**) **wuriβkáitis* (→ **wurβkáitis*)¹²³, kurių šaknies kilmę taip pat aiškina dvejopai — sieja su adj. pr. *urs* ‘senas’, inicialės *w-* istoriškumą grįsdamas adj. lie. *wóras* ‘labai senas’, arba sub. lie. *wirβūs* ‘viršutinė dalis’, sub. lie. *wirβúnė* ‘viršūnė’ (Grienberger 1922: 189: 75; dar žr. Nesselmann 1873: 196; LKŽe; dar žr. Brückner 1922: 166).
- Aiškinti šio mitonimo kilmę, pasitelkus J. Lelewelio hipotezę¹²⁴, t. y. ją argumentuoti spėjamu genetiniu ryšiu su sub. lie. *viršūs* ‘viršutinė, aukštutinė dalis; viršutinė, aukštutinė riba, kraštas; (ppr. smailėjanti) aukštutinė dalis, viršūnė; ugliis; smaigalys; kraštinė, apvalaina (ppr. siaurėjanti) dalis, galas; vieta ant ko nors, aukščiau ko nors; erdvė virš ko nors; aukščiau veikėjo, daikto esanti erdvė; daikto, asmens išorė, esimo bruožai; valdžia ir kt.’ (LKŽe), remiantis

¹²³ Raide *escet* spėjimo autorius žymi v. /j/ resp. vartoja kaip trigrafo *sch* alternantą (dar žr. 113 išn.).

¹²⁴ Šiuo J. Lelewelio, liaudies etimologija grįstu, aiškinimu suabejota tik pastaruoju metu (žr. Kregždys 2012: 347). Vis dėlto iki šiol referentas ‘viršaitis’, kuris buvo kodifikuotas kaip mitonimo *Wourschkaite* A(p) etiologiją suponuojanti substrato forma, lyg S. Grunau bei SK minimų hieronimų genetinis atitikmuo (žr. 4 poskyrį), postuluojamas net akademinuose veikaluose, plg. „<...> »ksiądz wurszajt« [z litew. viršaitis ‘zwierzchnik’] <...>“ (SPW XI: 368) resp. „<...> »kunigas wurszajt« [iš lie. viršaitis ‘viršininkas’] <...>“.

Jano Otrębskio (1963: 161) įvardyta **neva** jotvingiams būdinga kontrastine rytų baltams adj. jtv. **dulga-* ‘ilgas’ (↔ adj. r. bl. **ilga-* ‘t. p.’ < adj. bl. **ilga* ‘t. p.’ [PEŽ II: 23]) resp. **sonanto** bl. **l* > **ul raida* (apie ją plačiau žr. Petit 2010: 21) ir nurodomu hidr. lie. *Dūlgas* (ež.; Leipalingis), **negalima**, mat šio vandenvardžio kilmę Bronys Savukynas sieja **ne** su adv. pr. *ilga* ‘ilgai’ III 95₃ ir kt. (apie jį plačiau žr. PEŽ II: 23), bet hidr. pr. *Dulgen* 1331 (Gerullis 1922: 32), t. y. **nėra** pavyzdžių, suponuojančių kodifikuotų jotvingių lyčių su *-u-* ir rytų baltų su *-i-* variavimo (Савукинас 1966: 167; dar žr. PEŽ ibd.; Petit ibd.). Deja, šių argumentų kai kurie tyrėjai nėra linkę paisyti (žr. Witczak 1989: 342, 2015: 274–275).

Akcentuotina, kad T. Grienbergerio hipotezė nėra pagrįsta vakarų baltų morfologinių atitikmenų analize, t. y. nepateikiami sufikso struktūrinio elemento **-i-* absorbcijos pavyzdžiai¹²⁵. Šis tyrėjas negalėjo to padaryti, mat prūsų kalbos *n. agentia* su suff. **-isk-* jos **nes**uponuoja (žr. 125 išn.), o dupletinio suff. **-isk-ait-* veikėjų pavadinimai apskritai neminimi jokiam šios kalbų grupės šaltinyje¹²⁶. Deja, šią fantasmagoriją pastaruoju metu proliferuoja Letas Palmaitis, padedamas akelai juo sekančio Paweł Kawińskiego (2011: 53–54, 2018: 156); **10**) Viačeslavas Ivanovas ir Vladimiras Toporovas, remdamiesi G. E. S. Hennigo ir T. Grienbergerio hipotezėmis apie mitonimo genetinę sąsają su su adj. pr. *urs* ‘senas’ III 63₁₄ (< adj. pr. **vāra-* ‘t. p.’ [PEŽ IV: 211]), nors to ir nenurodo, S. Grunau paminėtą lytį pr. *Worskaito* interpretuoja kaip sememos ‘vyresnysis’ reprezentantą, nepateikdami jokios etimologinės analizės (Ivanov, Toporov 1983: 172; Ivanov II: 385; dar žr. PJa II: 91; Kregždys 2012: 88);

11) mėginimas S. Grunau nurodytos dievybės pr. *Wurschayto* / *Wursskaito* ‘**galvijų** dievo vardas’ (Grunau I: 95–96 [dar žr. 4.1. poskyrį]) interpretuoti kaip struktūrinių elementų metatezės suponuotą pr. **Kurvaitas* ‘tas, kuriam priklauso jautis (resp. jaučiai)’ refleksiją (plačiau žr. Kregždys 2012: 347, 2016_b: 95) nėra prasminga, remiantis naujausios SK mitonimų sąrašo analizės duomenimis bei suformuluotu scholastine dogmatika grįsto užsakomojo pobūdžio veikalo statusu (Kregždys 2018: 55, 73–74, 2018_b: 13), mat pirmasis sandas pr. *Wursch-* / *Wurs-* reflektuoja ne indigenią baltų, o germanų prolytę (žr. toliau).

Analizuojant mitonimų pr. *Wurschayto*, jtv. *Wourschkaite* A(p) ir jų variančių kilmę, pirmiausiai akcentuotini pagrindiniai, minėtų mitologemų etiologijai nustatyti itin svarbūs, metodologiniai tyrimo niuansai — (**I**) šaltinio kalbos tikslus identifikavimas, suponuojantis jame užfiksuotų leksemų formaliosios

¹²⁵ Minėtina, kad prūsų vardino sąvaduose paliudyti suff. pr. **-isk-* vediniai — avd. pr. *Biriske* 1299 (Lewy 1904: 18, 44, 67; Trautmann 1974: 19, 174), avd. pr. *Matiske* (Lewy 1904: 35, 53, 67) sufikso elemento **-i-* nykimo **ne**reflektuoja, t. y. lytys **Biriske*, **Matske* nėra užfiksuotos. Vadinas, T. Grienbergerio rekonstruotos prolytės **wur-i-βkis*, **wur-i-βkāitis* niekuomet nebuvo vartojamos.

¹²⁶ Plg. G. E. S. Hennigo (1785: 306) sukurtą lytį †*Woruszkaiten*.

genezės pirminę apibrėžtį, (II) preliminariai indigenių mitonimų formų atribucija, (III) mitologemų lyčių variacijos determinacija:

- I. Lyginant S. Grunau kroniką ir SK, etimologiniu aspektu daug informatyvesnis yra pirmasis, mat jame pateikiamos **paralelinės** šaknų *Wur-* / *Bor-* aptariamo mitonimo formos. S. Grunau, vienuolio iš Tolkiemyčio Pagudėje (žr. Mažiulis 1966: 31), galbūt gyvenusio Gdansko ar Elbingo vienuolynuose (LE VII: 528), veikalo kalba — hibridinis skirtingų dialektų darinys, susidaręs Prūsijoje vartotą a. v. a. ir v. v. ž. kalbų pagrindu (plačiau žr. Kregždys 2018a: 116), nors iki šiol teigiama, kad ji parašyta v. v. ž. kalba (Baldi 1999: 35), plg., pvz., jo vartotą lytį a. v. a. *abgot(t)* ‘pagonių stabas; pagonių dievas, svetima dievybė; Antikos dievybė, gamtos galių dievas; nuostabus vyras, dieviškos pagarbos vertas žmogus; kopija’ (Grunau I: 53, 78–79, 94–95; FHNDWe), o **ne** v. v. ž. *afgod* / *affgod* ‘stabas’ (DW 8; SchL I: 24; dar žr. Buurman I: 66). SK formalioji apibrėžtis identiška (žr. Kregždys ibd.), t. y. etimologizuojant mitologemas, pasitelktini a. v. a. ir v. v. ž. leksikono medžiaga bei gramatiniai šių kalbų ypatumai.
- II. S. Grunau (I: 79, 95–96) šias lytis pateikia kaip **alternatyvias** (žr. 3 poskyrį):

pr. *Wurschayto* / *Wursskayto* / *Worskayto* ↔ pr. *Borsskayto* /
Borsskayto / *Borszayto*

Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad vienos jų — bent iš dalies (dūrinio pirmojo sando aspektu [žr. toliau]) yra interpretacinės, t. y. vartotos atvykėlių vokiečių resp. **germanizuotos**¹²⁷, o antrosios — paveldėtos leksikos reprezentantai, bet **ne** indigenios morfologinės struktūros resp. vertiniai (žr. toliau). Daryti tokią prielaidą galima, remiantis šių, akivaizdžiai dvejopos kilmės, formų germanų ir vakarų baltų leksikono alternacinių lyčių (apeliatyvų ir onimų) refleksijomis: (α) germanų — a. v. a. *worseger* ‘**aiškiaregys**’ (Götze 1920: 232), (β) vakarų baltų — avd. pr. *Burthe*, *Burtin*, *Burtims*, *Burtim* (Trautmann 1974: 21; dar žr. PJa I: 266–267)¹²⁸, suponuojančių pirminį hieronimą ***bur-tininkas**, plg. Jano Maleckio teiginį „<...> eędem gentes habent inter se sortilegos¹²⁹, qui lingua Rutenica **Burty** uocantur <...>“ (WMh 296; dar žr. BRMŠ II: 205) resp. „<...> šie žmonės išlaikė burtininkus, kurie rutėnų kalba Burty vadinami <...>“¹³⁰;

¹²⁷ A. Mierzyński (Mbržinskij 1895: 188), aptardamas Jer. Maleckio kompiliacijos e perspaudo lytį *Wurfchayt* (žr. Sch 708, 713; dar žr. 4.1 poskyrį), vadiną ją **vokišku** žodžiu.

¹²⁸ Dar plg. rytų baltų genetinį atitikmenį top. lie. *Burtkaimis* k. (Pabaiskas, Ukmergės r. [LATŽ 45]), top. la. *burtnieki* vs., *apburtais ceļš* (Plāķis 1939: 364, 368).

¹²⁹ Plg. V. lo. *sortilega* ‘burtininkas, raganius’ (Blaise 1994: 855).

¹³⁰ Dar plg. M. Pretorijaus užrašytus *Burtonei*, *Burtions*, *Burtones*, *Burtininks*, *Burteninki*, *Burteniker*, *Burten*, *Burtii*, *Udburtulli* ‘burtininkai’ ir kt. (WMh 549–550, 556–557, 605; MP I: 238–241, III: 390–391, 398–403, 412–413, 428–431, 438–439, 574–575, 646–647; dar žr. PJa I: 266–267).

III. (α1) a. v. a. *wor-seger* 'aiškiaregys' yra *tatpuruša* tipo dūrinys, kurio grafiniai alternantai suponuoja *de origine* ilgąjį pirmojo sando šaknies balsį **-ā-* (žr. Kluge 2002: 968); a. v. a. *war-seger*, *war-seyger*, *war-sager*, *war-sack* 'aiškiaregys, orakulas, būrėjas resp. V. lo. *veridicus*' (DW 892; Diefenbach 1857: 612 [dar žr. 92 išn.]) ↔ v. v. ž. *wâr-seger*, *wâr-sager* 't. p.' (Diefenbach 1857: 612; LW 1111–1112)¹³¹ ← sub. a. v. a. *war*, *ware* 'tiesa' (Götze 1920: 223; dar žr. Diefenbach 1857: 613) / sub. v. v. ž. *wâr*, *wahr* 'tiesa, teisė' (LW 1107)¹³² + verb. a. v. a. *sagen* 'mokyti, (iš)aiškinti; pranešti; patarti' (Götze 1920: 182; DW 827)¹³³ / v. v. ž. *segen* 'krikštyti; pašventinti; aptarti; užkeikti, užburti, užkerėti, apžavėti' (LW 680).

Pabrėžtina, kad a. v. a. *ā* vokiečių dialektuose buvo **diftongizuojamas**, t. y. jis suponavo a. v. a. /**ou**, ao/ (plačiau žr. FrG 49–50, 59–60), kurio tarpinės grandies elementas yra **antrinis ō**, kažkodėl neaptartas FrG (ibd.), plg. a. v. a. *worseger* 'aiškiaregys' (Götze 1920: 232) ↔¹³⁴ v. *Wahrsage(r)* 'aiškiaregys, žynys, orakulas; būrėjas, burtininkas' (žr. 131 išn.) resp. pr. *Worskaito* (Grunau I: 79). Šis diftongoidas **ou** (← **ā*) yra užfiksuotas SK senuosiuose manuskriptuose: jtv. *Wourschkaite* A(p [WMh 247, 253]), *Wourfchkaitÿ* α 728v, *wourfkaite* B 728v ir kt. S. Grunau formos su šaknies *-u-* (resp. pr. *Wurschayto* / *Wursskai-to*) reflektuoja diftongoido a. v. a. /**ou**/ grafinį variantą **u**, mat a. v. a. kalbos rašto paminkluose (pradedant XV a.) *ou* buvo žymimas grafema *ū* (plačiau žr. FrG 47; dar žr. 105 išn.), užfiksuota ir SK šio mitonimo lytyse¹³⁵, pradedant E nuorašu (resp. jtv. *W-ū-rfchkaytenn* E 377r / †ε, †F → *W-u-rschkayten* J[p] ir kt.). Vadinasi, diftongoido **ou** (← a. v. a. *ā* [plg. *warfowothei* K 166r, *warfkeyten* K 165r]) ↔ **u** variavimas grįstinas grafinės fiksacijos alternacija (žr. 105 išn.) resp. yra **korekcinis**¹³⁶ (žr. 2 schemą).

Vokiečių aukštaičių dialektinėje zonoje užfiksuota identiškas ilgojo *ā* (resp. *-ah-*) > *ō* kaita (ypač prieš **sonantą r** [Ziesemer 1924: 125, 127], plg. sub. v. dial. [RPr.] *ōrbait* ↔ sub. v. *Arbeit* 'darbas'), kuris, sutapęs su v. dial. (RPr.) *ō*, buvo diftongizuojamas (resp. *ō* > *ōu*), plg. verb. v. dial. (RPr.) *plōgō* ↔ *plōgō* 'trukdyti' ↔ verb. v. *plagen* /**pla:**gŋ/ 't. p.' (Ziesemer 1924: 122; dar žr. KSHA 827).

¹³¹ Dar plg. sub. v. v. a. *wârsager* / *wârseger* 'aiškiaregys, orakulas, žynys; būrėjas, burtininkas resp. *aruspex*, *divinator*, *propheta*, *sortilegus*, *veridicus*, *veriloquus*' (MLex III: 696) / sub. v. *Wahrsage(r)* 'aiškiaregys, žynys, orakulas; būrėjas, burtininkas' (DWG XIII: 970, 974–976; dar žr. 137 išn.).

¹³² Dar plg. adj. a. v. a. *ware*, *war*, *waer*, *wair* 'tikras, teisingas' (Diefenbach 1857: 615).

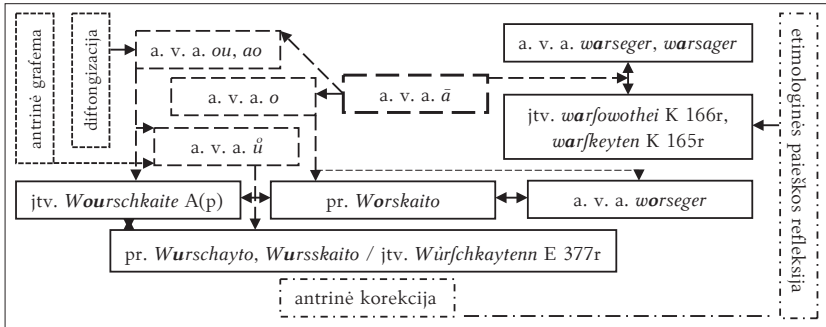
¹³³ Plg. adj. v. *wahr* 'tikras, teisingas', verb. v. *sagen* 'sakyti, kalbėti' (DWG XIII: 970).

¹³⁴ Dar plg. sub. a. v. a. *worschein* 'tikimybė' (DW 892) ↔ v. (arch.) *Wahrschein* 't. p.' (DWG XIII: 994).

¹³⁵ A. Mierzyński (Mährzinskij 1895: 188), negalėdamas paaiškinti SK formos *W-u-rfchkayt* (apie šią lytį žr. 127 išn.) šaknies balsio neatitikimo su jo postuluojuama substratine lytimi *vîrszaitis*, sukūrė neva prūsų kalbos fonetinio kismo dėsninę: *i* prieš *r* virsta *u*.

¹³⁶ Sieti struktūrinio elemento *-u-* kilmę su trumpojo a. v. a. *ō* (↔ *ou*) alternacija negalima, mat jis pakaitinės grafemų vartosenos sekos (resp. *ā* ↔ *ō* ↔ *ū*) nesuponuoja (žr. FrG 38–39, 46–47, 49–50, 56).

a. v. a. *ā* fonologinė koreliacija ir jos refleksija mitonimų pr. *Worskaito*,
Wurschayto, *Wursskaito* / jtv. *Wourschkaite* struktūroje

(α2) Formalųjį S. Grunau nurodomų formų su *-s(s)-* / *-sch-* (resp. pr. *Wurschayto*, *Wursskaito*, *Worskaito*) ir analogišką SK pavyzdžių (resp. jtv. *Wourfkyti* B 729r, *Wourfchkaÿti* B 730r ir kt.) neatitikimą galima eksplikuoti dvejopai, t. y. remiantis:

(α2.1) fonemų /s/ ir /ʃ/ konvergentine distribucija, vyravusia, pvz., Prūsijos Sembos dialekte, po **sonanto** *r* priedantinis frikatyvinis virsdavo **antriniu** alveoliniu pučiamuoju, plg. sub. v. dial. (RPr. [Sembā]) *woršt* 'dešra' ↔ sub. v. *Wurst* /vu*st/ 't. p.' (žr. Ziesemer 1924: 127; dar žr. Hasiuk 1993: 84; Kregždys 2018b: 20; KSHA 1061), t. y. suponuojamas **pirminis** resp. etimologinis duslusis pučiamasis *-s-* /s/, plg. G(p) nuoraše užfiksuotą lytį su *s-fortis* (resp. β) *Wurßkaite* (žr. 91 išn.);

(α2.2) kontaminacija su itin artimos semantinės vertės verb. v. v. ž. *warschouwen* 'įspėti, perspėti iš anksto' (LW 1111), verb. v. dial. (RPr.) *wahrschauen*¹³⁷ 'įspėti, perspėti iš anksto (resp. v. *verwarnen*) ← *žinoti iš anksto resp. būti aiškiaregiu'¹³⁸ (Fr II: 453), kuris suponuoja sub. v. dial. (RPr.) **Wahrschauer* *'aiškiaregys, orakulas, žynys; būrėjas, burtininkas' (plg. v. *Wahrschauer* 'tas, kuris, primena, pataria, įspėja resp. *monitor*, *disuasor*' [DWG XIII: 994]).

(α3) Antrasis kompozitų pr. *Wur-schayto*, *Wur-sskaito*, *Wor-skaito* / jtv. *Wour-schkaite* A(p) sandas, akivaizdu, suponuoja šias lytis esant **partityviniams vertiniams**, darybos aspektu — hibridines formas, t. y. a. v. a. (*war-* / *wor-*) *seger*, (*war-*)*sager* ↔ v. v. ž. (*wâr-*)*seger*, (*wâr-*)*sager* yra pakeisti vakarų

¹³⁷ Plg. semantinę alternantą: verb. v. v. a. *wârsagen* 'burti, spėti, ateiti, žyniauti, burtininkauti resp. *ariolari*, *divinare*, *prophetare*'.

¹³⁸ Plg. verb. v. *wahrschauen* 'gebėti spėti ateiti' (DWG XIII: 992–993).

baltų alternantų morfologiniais semantiniais atitikmenimis: (*war-* / *wor-*) *seger*, (*war-*)*sager* ↔ pr. (*Bor-*)*sskayto*, (*Bor-*)*sskaito*, (*Bor-*)*szkayto* ⇒ pr. *Wur-schayto*, *Wur-sskaito*, *Wor-skaito*;

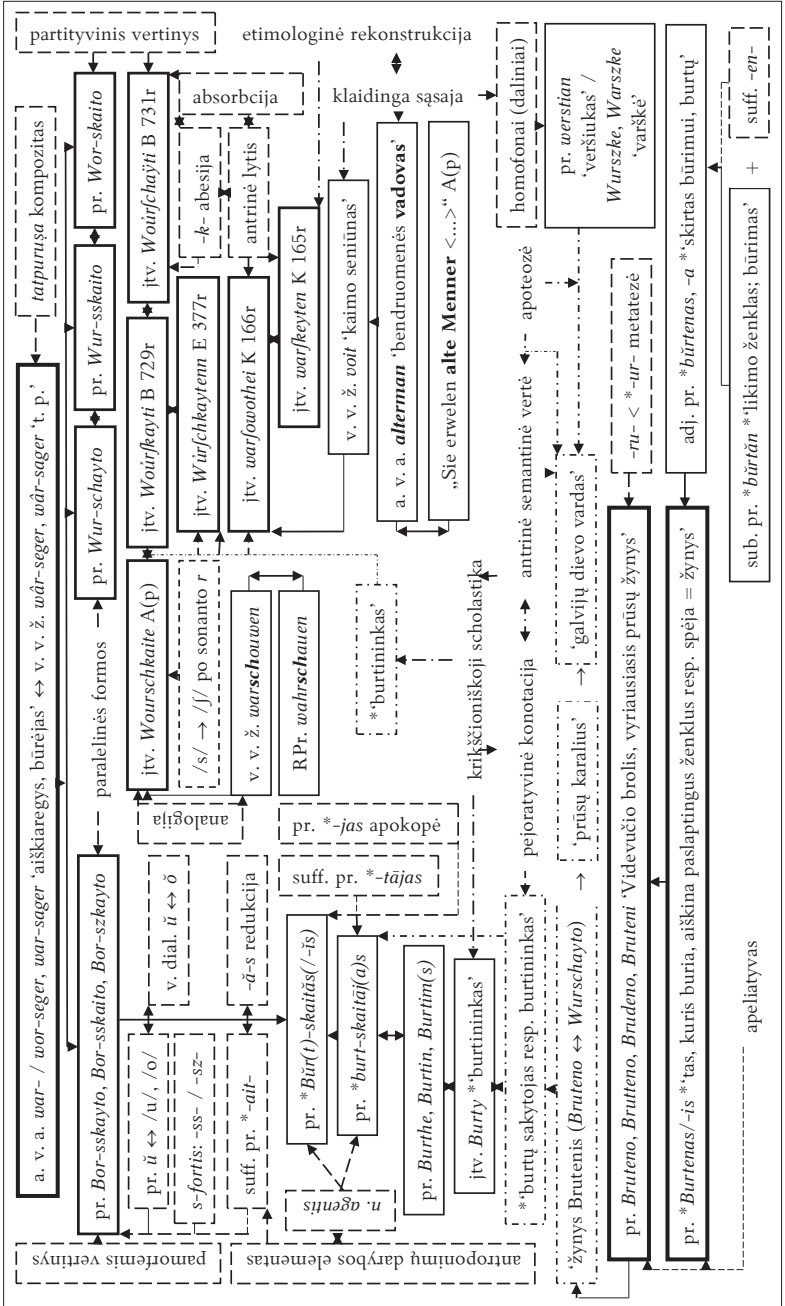
- (α4) S. Grunau formos pr. *Wurschayto* struktūrinio elemento *-k-* abesija, būdinga ir SK lytims (to paties nuorašo, pvz., jtv. *Wouřfchajti* B 731r, *Wouřfch-k-aytj* B 732v), nors visi, spėtina, baltiškos kilmės šio mitonimo atitikmenys šį struktūrinį elementą reflektuoja (plg. pr. *Borss-k-ayto* / *Borss-k-aito* / *Borsz-k-ayto*), grįstina arba sporadine absorbcija (resp. *lapsus calami* argumentu) arba asimiliacija¹³⁹, arba analogijos veikimu resp. panašios konotacijos lytimi be *-k-*, plg. v. dial. (RPr.) **Wahrschauer* (žr. anksčiau);
- (β1) avd. pr. *Borsskayto*, *Borsskaito*, *Borsz kayto* ↔ jtv. *Burty* resp. ū ↔ ö grafinė alternacija grįstina:
- (β1.1) dvejoja pr. ū grafinė raiška dėl šio balsio fonologinės vertės, t. y. jis buvo tariamas atvirai, plg. pr. *prusnan* 'veidą' III 105₂₂₋₂₃ ↔ pr. *prosnan* 't. p.' III 105₁₄ (PEŽ III: 361; dar žr. Mažiulis 2004: 15);
- (β1.2) identišku Prūsijos vokiečių dialektų (ir a. v. a., ir v. v. ž. kalbų vartosenos plotuose) ypatumu v. dial. ū žymėti grafema ö, plg. jau minėtą sub. v. dial. (RPr. [Semba]) *woršt* 'dešra' ↔ sub. v. *Wurst* 't. p.' (žr. Ziesemer 1924: 122, 127; dar žr. Kregždys 2018: 42);
- (β2) grafemų junginio *-sz-* žymėjimas vietoj *-ss-* (resp. pr. *Borsskayto* ↔ *Borsz kayto*) yra įprasta a. v. a. kalba parašytų raštų ypatybė — grafinė *s-fortis* (resp. β) alternacija (žr. FrG 113–114)¹⁴⁰. S. Grunau užfiksuota lytis pr. *Borsz kayto* yra ypatingos svarbos, mat yra svarus argumentas paneigti iki šiol vyraujančią nuomonę apie pr. *Wurschayto* trigrafo *-sch-* fonetinę /s/ vertę (žr. α2.2; dar žr. Mřžinskij 1895: 188), todėl ir klaidingai siejamą su sub. lie. *viršaitis* (žr. 79 išn.), kadangi digrafu *sz* a. v. a. *sch* /s/ nežymimas (FrG 115). Dėl S. Grunau kronikoje pasitaikančių gausių rašybos ir gramatikos klaidų (žr. Mažiulis 1966: 33; BRMŠ II: 38), teigti čia esant pavartotą dėsningą *s-fortis*, kuris a. v. a. kalboje buvo vartojamas intervokalinėje pozicijoje (FrG 113–115), **ne**galima. Spėtina, kad tai dusliojo pučiamojo /s/ grafinis variantas (FrG 112), plg. lytį pr. *Wor-s-kaito*.

¹³⁹ Plg. top. pr. *Au-c-tekaymen* 1354 ↔ *Autekaym* 1291, *Au-c-tigarbin* 1411 / 1419 ↔ *Autigarbe* 1419 (žr. Gerullis 1922: 13, 224).

¹⁴⁰ Tiesa, digrafu *sz* dar gali būti perteikiami a. v. a. *s* (Young, Gloning 2004: 201; dar žr.; Kregždys 2018: 45), afrikata /ts/ (Young, Gloning 2004: 200; dar žr. FrG 72, 130; dar žr. Kregždys 2018: 53), bet šiuo atveju fonologinė pr. *Borsz kayto* vertė abejonių nekelia.

3 schema

Mitonimo pr. *Borsckayto* / jtv. *Wourschkaite A(p)* ir jų variantų morfologinė ir semantinė raida

Vadinasi, galima atsargiai spėti, kad S. Grunau nurodytų lyčių pr. *Borsskayto* / *Borsskaito* / *Borszskayto* reflektuoja kompozitą pr. **Būr(t)-skaitās(-īs)*, kuris, nors ir sudarytas iš baltiškos kilmės dėmenų¹⁴¹, struktūriškai suponuoja defektinį *tatpuruša* tipo kompozitą — **vokiečių kalbos pamorfemį vertinį** (matyt, vartotą paraleliai su paveldėtos morfologinės struktūros pr. **Burtenas/-is*)¹⁴²: *n. agentis* pr. **būrt-skaitas(-īs)* ‘burtininkas ↔ likimo ženklų sakytojas / aiškintojas’ (su antrojo sando resp. *n. agentis* baigmens pr. **-jas* apokope dėl fleksinio formanto *-ā-s* redukcijos¹⁴³, suponavusios sąsają su antroponimų suff. pr. **-ait-* (resp. pr. *-oyt-* / *-eyt-* [plačiau žr. Trautmann 1974: 180–181]¹⁴⁴) darybos tipu) ← pr. **burt-skaitā(a)s* *‘burtų sakytojas resp. burtininkas’ su suff. pr. **-tājas*¹⁴⁵ (plačiau apie jį žr. Mažiulis 2004: 35) < a. v. a. *war-seger*,

¹⁴¹ Plg. rytų baltų genetinius atitikmenis: (1) sub. lie. *būrta* ‘kubiukas su tam tikromis akimis šonuose burtams mesti; šiaip kokia priemonė tokiam reikalui; prietaras, būrimas; likimas ir kt.’ (**senieji raštai** — Mažoji Lietuva [LKŽe]) ↔ sub. la. *burts* ‘būrėjo, burtininko ženklas’ (ME I: 355); (2) verb. lie. *skaityti* ‘kalbėti [maldas]’ R, K. Donel, N (Mažoji Lietuva [LKŽe]) ↔ verb. la. *skāitīt* ‘skaičiuoti; aiškinti; deklamuoti; skaityti’ (ME III: 866–867).

¹⁴² Plg. S. Grunau nurodytą prūsų žynio ir Brutenio genetinę sąsają (plg. „<...> wen is war ihr kirwait gewesen Bruteno <...>“ [Grunau I: 96; žr. 108 išn.]), t. y. galima spėti, kad avd. pr. *Bruteno*, *Brutteno*, *Bruđeno*, *Bruteni* ‘Videučio brolis, vyriausiasis prūsų žynys (VI a.)’ (žr. BRMS II 47, 52–54, 56–59, 61, 64, 67, 68, 70, 75, 76; dar žr. Kregždys 2012: 30) yra **apeliatyvas**, virtęs asmenvardžiu: avd. pr. **Burtenas/-is* *‘tas, kuris buria, aiškina paslaptinius ženklus resp. spėja = žynys’ (su *-ru-* < *-ur-* metateze [apie šį sklandžiojo *r* kitimą žr. Gerullis 1922: 224]; dar plg. avd. pr. *Perbande* 1370 ↔ *Prebande* 1393 [Trautmann 1974: 76]) ← adj. pr. **būrtenas*, *-a* *‘skirtas būrimui, burtų’ (apie prūsų apeliatyvinės kilmės asmenvardžius, sudarytus su suff. pr. *-en-* plačiau žr. Trautmann 1974: 167–168) ← sub. pr. **būrtān* g. neutr. *‘likimo ženklas; būrimas’ (žr. PJa I: 266–267) + suff. *-en-* (apie jį plačiau žr. Mažiulis 2004: 27; Kregždys 2015: 20–21).

Manyti, kad minėtos, S. Grunau pateikiamos, lytys reflektuoja a. v. a. *bruder* ‘brolis; tikėjimo brolis (ir religinis krikščioniškas kreipinys); vienuolis; bendrakeleivis, pažįstamas, bičiulis; cecho narys; karys’ (FHNDWe; Götze 1920: 42 [v. v. ž. pavyzdžiai šiuo atveju negali būti lyginami, mat reflektuoja šaknies balsį *-o-*, neužfiksuotą aptariamuose prūsų asmenvardžiuose, plg. v. v. ž. *broder* ‘brolis; brolis vienuolis’ (LW 138)]) resp. **brolių** Videučio ir Brutenio giminystės saitą, matyt, **negalima**, kadangi a. v. a. *d* → *t* kaita **intervokalinėje** pozicijoje šio vokiečių kalbos laikotarpio raštuose nėra užfiksuota (plačiau žr. FrG 90–97). Dėl šios priežasties, avd. pr. *Bruđeno* su struktūriniu elementu *-d-*, spėtina, priskirtinas antrinėms resp. korekciniams lytims, informacijos pateikėjo sugalvotoms, siekiant pateikti mitologinio vardo ir jo galimo kilmės apeliatyvo genetinį ryšį. Žinoma, šį pavyzdį formaliai galima būtų interpretuoti ir kaip *lapsus calami* refleksiją.

¹⁴³ Plg. sub. pr. *artōys* ‘artojas’ E 236 ← pr. **artājas* ‘t. p.’ (PEŽ I: 93). Dėl prūsų fleksinio formanto **-ās* redukcijos plačiau žr. Mažiulis 2004: 37.

¹⁴⁴ Minėtina, kad T. Grienbergeris (1896: 75), matyt, kartodamas A. Mierzyrskio (Mbržinskij 1895: 188) identišką teiginį, analizuojamo mitonimo suff. *-ait-* aiškino kaip lotynizuotos formos struktūrinį elementą.

¹⁴⁵ Plg. darybinį ir semantinį atitikmenį sub. lie. *skaitytojas* ‘maldų vadovas, sakytojas’ N [Mažoji Lietuva (LKŽe)].

war-sager / v. v. ž. *war-seger*, *wârsager* ‘aiškiaregys, orakulas, **būrėjas** resp. V. lo. *veridicus*’ ir kt. (žr. 3 schemą).

5. Išvados

1. SK sakralinių apeigų indikacinė leksema a. v. a. *bockheiligung* A(p) yra ne ktiniferatinės (t. y. susijusios su aukos nudūrimu, papjovimu), bet idolatrinės (resp. religinio stabo garbinimo) konotacinės vertės, suponuojančios demonologinio simbolio sakralizavimą.
2. Pirmasis rašto paminklas, kuriame minima vakarų baltų ožio kulto pseudoreminiscencija — Erazmo Stellos *De Borussiae Antiquitatibus Libri Duo* (1518).
3. Zoomorfinio objekto — ožio latrija nėra indigeni senosios baltų religijos refleksija, bet itin vėlyva fantasmagorija, sukurta, remiantis ST minimomis τράγος ἀποομπαιός (*caper emissarius*) apeigomis bei demonologine Azazelio kulto savastimi.
4. SK autorius, sugretinęs XVI a. Vokietijoje itin populiarus, religinės konotacijos objektus — judėją ir ožį, implikavo ikonografinį demonologinį burtininko ir velnio vaizdinį alternantą, simbolizavusį blogį ir sąsają su magija.
5. S. Grunau paralelinės mitonimų lytys pr. *Wurschayto*, *Wursskaito*, *Worskaito* ↔ pr. *Borsskayto*, *Borsskaito*, *Borszskayto* suponuoja *tatpuruša* tipo dūrinus, klasifikuotinus į dalinius ir pilnus leksikos vertinius — semantinius germanizmus:
 - 5.1. partityviniai vertiniai — pr. *Wur-schayto*, *Wur-sskaito*, *Wor-skaito* ‘burtininkas’ ← a. v. a. *war-* / *wor-(seger)*, *war-(sager)* / v. v. ž. *wâr-(seger)*, *wâr-(sager)* ‘būrėjas’ (šiam tipui priskirtini ir *Sūduvių knygelės* lytis jtv. *Wour-schkaite* A[p] ir kt. jos variantai);
 - 5.2. pamorfemiai vertiniai — pr. *Bor-sskayto*, *Bor-sskaito*, *Bor-szkayto* ‘burtininkas’ (SK tokių nėra užfiksuota).
 - 5.3. Fonologinė a. v. a. *ā* (→ *ou* [↔ *ū*], *o*) raida suponavo formaliai skirtingos grafinės raiškos, nors ir tos pačios kilmės, pirmojo kompozitų sando pr. *Wor-*, *Wur-* (resp. *Worskaito* / *Wurschayto*, *Wursskaito*) / jtv. *War-*, *Wour-*, *Wur-* (resp. jtv. *warfkeyten* K, *Wourschkaite* A[p], *wurfchkaýt* E) formas.
 - 5.4. Mitonimas pr. *Borsskayto* (ir jo variantai *Borsskaito*, *Borszskayto*) reflektuoja *n. agentis* darybos tipo vertinį pr. **būrt-skaitas*(/-īs) *‘burtininkas ↔ likimo ženklų sakytojas, aiškintojas’ ← pr. **burt-skaitāj(a)s* ‘t. p.’;
 - 5.5. S. Grunau ir SK analizuotų mitonimų struktūrinių kitimų tendencijos yra koherencios.

Trumpiniai

Grafiniai trumpiniai

- ← pirminės etiologinės grandies žymuo
- < antrinės (resp. tolimosios) etiologinės grandies žymuo
- ↔ interferencijos (resp. dviejų modaliųjų lyginamųjų elementų) žymuo
- ⇔ semantinės transformacijos žymuo
- ≠ kontradikcijos (resp. neatitikimo) žymuo
- + struktūrinės jungties žymuo
- ‡ pseudoleksems (įvairių tyrėjų sukurtų žodžių ar kalbos faktų) žymuo
- † dingusio ar neišlikusio dokumento / asmens mirties žymuo
- /.../ fonetinės transkripcijos žymuo
- * rekonstruoti lytis, semantinė jos vertė
- [...] knygų be paginacijos (resp. inkunabulų modelio) puslapių nuoroda, remiantis elektroninės knygos konversine numeracijos sistema

Kalbų ir dialektų, lingvistikos terminų trumpiniai

- adj. — lo. (*nomen*) *adjectivum* ‘būdvardis’
- aram. — aramėjų (vienos semitų tautų kalbės) žodis
- a. v. a. — ankstyvosios vokiečių aukštaičių (kalbės [XIV–XVII a. (iki 1650 m.)]) žodis
- avd. — asmenvardis
- bl. — baltų prokalbės forma
- bžn. lo. — bažnytinės (resp. III–X a.) lotynų (kalbės) žodis
- dial. — dialekto(-inis) (šnektos) žodis
- hebr. — hebrajų (vienos semitų tautų kalbės) žodis
- hidr. — hidronimas (resp. vandenvardis)
- jdš. — jidiš (vakarų germanų kalbės) žodis
- jt. — jotvingių (kalbės) žodis
- la. — latvių (kalbės) žodis
- le. — lenkų (naujojo laikotarpio [nuo XIX a.] kalbės) žodis
- lie. — lietuvių (kalbės) žodis
- lo. — lotynų (resp. klasikinio laikotarpio [t. y. I prieš m. e. — III m. e. a.]) (kalbės) žodis
- pr. — prūsų (kalbės) žodis
- r. — rusų (kalbės) žodis
- RPr. — Rytprūsių arba Rytų Prūsijos (kalbės [resp. *Niederpreußisch* / *Hochpreußisch*]) žodis
- s. — senojo laikotarpio (kalbės) žodis (tik junginyje su kalbos trumpiniu)
- s. le. — senojo laikotarpio lenkų (kalbės [XII a. 2-oji pusė — XV a.]) žodis
- sub. — lo. (*nōmen*) *substantivum* ‘daiktavardis’
- suff. — lo. *suffixus* ‘priesaga’
- s. v. a. — senosios vokiečių aukštaičių (kalbės [VIII–XI a. (iki 1050 m.)]) žodis
- s. v. ž. — senosios vokiečių žemaičių (kalbės [XI–XII a.]) žodis
- top. — toponimas (resp. vietovardis)
- v. — viduriniojo (kalbės) laikotarpio žodis (tik junginyje su kalbos trumpiniu)
- v. — naujosios vokiečių (aukštaičių kalbės [nuo 1650 m.]) žodis
- verb. — lo. *verbum* ‘veiksmažodis’
- v. le. — viduriniojo laikotarpio (resp. XVI–XVIII a.) lenkų (kalbės) žodis
- V. lo. — viduramžių (resp. X–XIV a.) lotynų (kalbės) žodis
- v. v. a. — vidurinėsios vokiečių aukštaičių (kalbės [nuo 1050 m. iki 1350 m.]) žodis
- v. v. ž. — vidurinėsios vokiečių žemaičių (kalbės [nuo XIII a. — XVII a.]) žodis

Kiti trumpiniai

AdvM — Tertulianus *Adversus Marcionem*

Apr — Apreiškimas Jonui

b. — bala

Bar — Barucho knyga

Chr. Camp. — Christianus Campililiensis (Christanus de Campo Liliorum [† 1329]) *Speculum animalium*

Dan — Danielio knyga

En — deuterokanoninė ST Enocho knyga (III–I a. pr. m. e.)

Ez — Ezekielio knyga

ež. — ežeras

Iš — 2 Mozės, arba Išėjimo, knyga

Iz — Izaijo knyga

Įst — 5 Mozės, arba Pakartoto Įstatymo, knyga

Yōm — Yōmā (resp. v. hebr. יוֹמָא 'diena; šviesa') — Mōedo (resp. v. hebr. מוֹעֵד 'susitikimas; šventė, festivalis'), arba Mišnos 2-osios dalies, sudarytos iš 12-os traktatų, 5-asis naratyvas

k. — kaimas

2 Kar — Antroji Karalių knyga

1 Kr — Pirmoji Kronikų knyga

Kun — Kunigų knyga

l. — laukas

Lk — Evangelija pagal Luką

LMAGBR — Lenkijos mokslų akademijos Gdanko bibliotekos Rankraščių skyrius (*Biblioteka Gdańska Polskiej akademii nauk, Pracownia Rękopisów*)

Men — *Mnāhōt* (resp. v. hebr. מְנַחֵם 'valgių aukojimas') — Mišnos 5-osios dalies naratyvas

mš. — miškas

Mt — Evangelija pagal Matą

NT — Naujasis Testamentas

Or. Cels. — Origenes *Contra Celsum*

P. — Παυσανίου Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος

Pes — *P'sāhim* (resp. v. hebr. פְּסָחִים 'Pesacho aukojimai, patiekalai') — Mōedo 3-iasis naratyvas, sukomponuotas iš 10-ies struktūrinių elementų

Ps — Psalmynas

pv. — pieva

r. — rytų (prie kalbos nuorodos)

Sk — Skaičių knyga

ST — Senasis Testamentas

Suk — *Sūkkāh* (resp. v. hebr. סֻכָּה 'palapinė') — Mōedo 6-asis struktūrinis elementas

Tacit. Germ. — *P. Cornelii Taciti libri qui supersunt. Tomus posterior: Historiarum libri. Germania. Agricola. Dialogus de oratoribus.* Lipsiae: Typis B. G. Teubneri, 1936.

VKKSTVB — Viešojo Koperniko knygų saugyklos Torunės vaivadijos biblioteka (*Wojewódzka Biblioteka Publiczna — Książnica Kopernikańska w Toruniu*)

WHAB — Wolfenbütelio hercogo Augusto biblioteka (*Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*)

Zoh — *Zōhar* (resp. v. hebr. זוֹהַר 'šviesa; švytėjimas; mėnulis') — svarbiausias Kabalos tekstas

Literatūra

- ADB I–LVI = *Allgemeine Deutsche Biographie* 1–56. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1875–1912.
- ΑΓ = Η Αγία Γραφή. Πέργαμος: Σκληρό έξώφυλλο, 2005.
- Alseikaitė-Gimbutienė, Marija. 1934. Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje. *Gimtasai kraštas* 31. *Tautotyros vienkartinis leidinys*. Red. P. Bugailiškis. Šiauliai: Šiaulių kraštotyros draugija / „Aušros“ muziejus, 53–80.
- Bagdanavičius, Vytautas Jonas. 1994. Sūduvių religijos klausimas. *Prūsijos kultūra* (Senovės baltų kultūra 3). Vilnius: Academia, 107–118.
- Baldi, Philip. 1999. *The Foundations of Latin*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Balsys, Rimantas. 2006. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Balsys, Rimantas. 2014. Ožys baltų pasaulėjautoje: nuo aukos aukščiausiems dievams iki velnio gyvulio. *Gimtasai kraštas* 7, 38–47.
- Balsys, Rimantas. 2015. *Lietuvių ir prūsų pagonybė: alkai, žyniai, stabai*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Balsys, Rimantas. 2017. *Lietuvių ir prūsų religinė elgsena: aukojimai, draudimai, teofanijos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Barycz, Henryk. 1973. *Jan Łasicki. Studium z dziejów polskiej kultury naukowej XVI wieku*. Wrocław & Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Bartal, Antonius. 1901. *Glossarium Mediae Et Infimae Latinitatis Regni Hungariae*. Lipsiae: In aedibus B. G. Teubneri.
- Barton, George A. 1918. *The Religion of Israel*. New York: The MacMillan Company.
- Bb.e = *Biblija (Senasis Testamentas / Naujasis Testamentas)* — www.biblija.lt
- BBk Jer = Jono Bretkūno veikalas *Biblija, Jeremijo knyga* (1590) elektroninė abėcėlinė žodžių formų konkordancija, kurią 2018 m. parengė dr. Ona Aleknavičienė, Ernesta Kazakėnaitė, Vytautas Zinkevičius (programuotojas); saugoma Lietuvių kalbos institute, Senųjų raštų duomenų bazėje (ISBN: 978-609-411-206-5).
- BBk Job = Jono Bretkūno veikalas *Biblija, Jobo knyga* (1590) elektroninė abėcėlinė žodžių formų konkordancija, kurią 2018 m. parengė dr. Birutė Triškaitė, Vytautas Zinkevičius (programuotojas); saugoma Lietuvių kalbos institute, Senųjų raštų duomenų bazėje (ISBN: 978-609-411-206-5).
- BDB = Francis Brown, Richard Driver, Charles Briggs. *Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon, with an appendix containing the Biblical Aramaic, based on the lexicon of William Gesenius as translated by Edward Robinson, by Francis Brown, with the cooperation of S. R. Driver and Charles A. Briggs*. Based on the 1906 edition originally published by Clarendon Press: Oxford, Washington, 2000.
- Behringer, Wolfgang. 2005. How Waldensians Became Witches: Heretics and Their Journey to the Other World. *Demons, Spirits, Witches 1: Communicating with the spirits*. Ed. G. Klaniczay, É. Pócs. Budapest & New York: Central European University Press, 155–192.

- Beresnevičius, Gintaras. 1995. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura.
- Beresnevičius, Gintaras. 2004. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba.
- Běťáková Marta Eva; Blažek, Václav. 2012. *Encyklopedie baltské mytologie*. Praha: Libri.
- Bethge, Wolfgang. 1970. Riesenbeck. *Monographien 1: Riesenbeck, Kr[eis] Tecklenburg, Gleuel, Kr[eis] Köln. Kriva Bara, Banat. Barossatal, Südaustralien* (Phonai, Band 6). Hrsg. Walter Haas. Tübingen: Max Niermeyer Verlag, 11–66.
- Bezenberger, Adalbert. 1878. Altpreuussisches. *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 2. Göttingen: Verlag von Robert Peppmüller, 135–141.
- Bianchi, George Henry. 1875. *The mythology of Greece and Rome with special reference to its use in art*. London: Chapman and Hall, Ld.
- Bilkis, Laimutis. 2008. *Lietuvių helonimų daryba. Priesaginiai ir priesagėtieji helonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bink, Hermann. 1935. Auf den Spuren der alten Sudauer. *Der ostpreussische Erzähler* 34. Königsberg Pr.: Sturm-Verlag — Ferdinand Hirt, 481–485.
- BL = *Biblia. Die Heilige Schrift. Text der unrevidierten Lutherbibel* 1545.
- Blaise, Albert. 1994. *Dictionnaire Latin-Français des auteurs du Moyen-Âge. Lexicon Latinitatis Medii Aevii*. Tvrnholti: Typographi Brepols editores pontificii.
- Bonino, Serge-Thomas. 2016. *Angels and Demons. A Catholic Introduction*. Washington: The Catholic University of America Press.
- Brauer, Michael. 2008. Die Reformation in Preußen und der heilige Bock. *Gestiftete Zukunft im mittelalterlichen Europa. Festschrift für Michael Borgolte zum 60. Geburtstag*. Hrsg. Wolfgang Huschner, Frank Rexroth. Berlin: Akademie Verlag, 145–164.
- Braun, Joseph. 1907. *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient: nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung.
- Breithauptus, Johannes Fridericus. 1710. *R. Salomonis Jarchi, Commentarius hebraicus in Pentateuchum Mosis, latine versus, cum duobus vetustissimis Codicibus MStis membranaceis collatus, multis in locis auctus & emendatus atque notis illustratus*. Gothæ: Typis Reyherianis.
- Brixianus, Antonius Ricciardus. 1591. *Commentaria Symbolica in duos tomos distributa (in quibus explicantur arcana penè infinita)* 1. Venetia: Apud Franciscum de Francichis Senenfem.
- BRMŠ I–IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* 1–4. Sud. Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 1–2), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 3–4), 1996–2005.
- Brückner I–II = Alexander Brückner. *Encyklopedia staropolska* 1–2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1939.
- Brückner, Alexander. 1904. *Starożytna Litwa. Ludy i bogi*. Warszawa: Druk K. Kowalewskiego.
- Brückner, Alexander. 1922. Osteuropäische Götternamen. Ein Beitrag zur vergleichenden Mythologie. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 50(3/4). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 161–197.

- BSC = *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*
- BSQ I–II = *Biblia Sacra quadrilingua Veteris Testamenti Hebraici cum versionibus e regione positis... M. Christiano Reineccio. Lipsiae: svmtibus haeredvm Lanckisianorvm, 1750–1751.*
- BSV = *Biblia sacra, cum universis Franc. Vatabli, Regii Hebraicæ Linguae quondam Profefforis, et variorum interpretum, annotationibus. Latina Interpretatio duplex est: altera vetus, altera nova... Parisiis: Sumptibus Societatis, 1729.*
- Būga I–III = Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai 1–3. Sud. Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.*
- Bujnicki, Kazimierz. 1852. *Pamiętniki księdza Jordana: obrazek Inflant w XVII wieku. T I. Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego.*
- Burde, Christina. 2005. *Bedeutung und Wirkung der schwarzen Bekleidungsfarbe in Deutschland zur Zeit des 16. Jahrhunderts. Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde durch den Promotionsausschuss Dr. phil. der Universität Bremen. Bremen: Universität Bremen.*
- בורשטין, מנחם. 1988. א. נישלר ושוח: ירושלים. החכלא
- Butkus, Alvydas. 1995. *Lietuvių pravardės. Kaunas: Aesti.*
- Buurman I–XII = Otto Buurman. *Hochdeutsch-plattddeutsches Wörterbuch 1–12. Auf der Grundlage ostfriesischer Mundart. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 1962–1975.*
- CMH = *The Cambridge Medieval History 4. Ed. J. M. Hussey. Cambridge: at the University Press, 1967.*
- Cohen, Simona. 2008. *Animals as Disguised Symbols in Renaissance Art. Leiden: Brill.*
- Cook I–II = Arthur Bernard Cook. *Zeus: A Study in Ancient Religion 1–2. Cambridge: at the University Press, 1925.*
- Crawford, Sidnie White. 2006. *The Rewritten Bible at Qumran. The Bible and the Dead Sea Scrolls, vol. 1. Ed. J. H. Charlesworth. Waco: Baylor University Press, 131–147.*
- Daľ I–IV = Vladimir Daľ. *Tolkovyj slovar' živoego velikorusskogo jazyka 1–4. Moskva: Russkij jazyk, 1989–1991.*
- Davidson, Gustav. 1971. *A Dictionary of Angels: Including the Fallen Angels. New York: Free Press.*
- DCH I–VIII = *The Dictionary of Classical Hebrew 1–8. Ed. David J. A. Clines. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 1993–2011.*
- DDD = *Dictionary of deities and demons in the Dible (DDD). Ed. Karel van der Toorn, Bob Beking, Pieter W. van der Horst. 2nd extensively rev. ed. Leiden: Brill, 1999.*
- Deacy, Susan. 2008. *Athena. New York: Routledge.*
- Dennis, Geoffrey W. 2016. *The encyclopedia of Jewish myth, magic and mysticism. Woodbury, MN: Llewellyn Worldwide.*
- Dever, William G. 2005. *Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in ancient Israel. Grand Rapids & Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.*

- DGWDS I–VI = *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in sechs Bänden.* Mannheim & Zürich: Dudenverlag, 1977–1981.
- Diefenbach, Laurentius. 1857. *Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis.* Francofurti ad Moenum: Sumptibus Josephi Baer Bibliopolae.
- Dini, Pietro Umberto. 2000. *Baltų kalbos.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Dini, Pietro Umberto. 2011. Jotvingių kalba. *Terra Jatwezenorum. Jotvingių krašto istorijos paveldo metraštis 3.* Punkskas: „Aušros“ leidykla, 44–53.
- Dini, Pietro Umberto. 2014. *Foundations of Baltic Languages.* Vilnius: Vilnius University.
- Dmochowski, Franciszek Salezy. 1860. *Dawne obyczaje i zwyczaje szlachty i ludu wiejskiego w Polsce i w ościennych prowincjach.* Warszawa: w Drukarni J. Jaworskiego.
- Dowden, Ken. 2000. *European Paganism. The Realities of Cult from Antiquity to the Middle Ages.* New York: Routledge.
- Dtm = Wolff Ditmar. *Kurzer Auszug Der Ankunfft, Regierung, vnd lebens, aller Hohemeister des Deudfchen Ordens in Preuffen, sampt den Ceremonien, so vnter jrem Regiment für der erkenntnis Göttlichs Worts fein gehalten worden, Auch wie lange sie regirt, vnd was sie gefitttet haben.* Elbing, 1564.
- Du Cange Lat I–VII = Du Cange, Charles du Fresne. *Glossarium Mediae et Infimae Latinitatis conditum a Carolo Dufresne domino du Cange auctum a monachis ordinis S. Benedicti cum supplementis integris D. P. Carpenterii et additamentis Adelungii et aliorum digessit G. A. L. Henschel 1–7.* Parisiis: excudebant Firmin Didot fratres, 1840–1850.
- Dvd I–VIII = *M. Lucas David's Preussische Chronik 1–8.* Königsberg: in der Hartungfchen Hofbuchdruckerei, 1812–1817.
- DW = Lorenz Diefenbach, Ernst Wülcker. *Hoch- und Nieder-deutsches Wörterbuch der mittleren und neueren Zeit.* Basel: Benno Schwabe Verlagsbuchhandlung, 1885.
- DWG I–XVI = *Deutsches Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm.* 16 Bde. in 32 Teilbänden. Leipzig: S. Hirzel, 1854–1961 (Quellenverzeichnis — 1971).
- Dworzackowa, Jolanta. 1958. Kronika pruska Szymona Grunauna jako źródło historyczne. *Studia Źródloznawcze II.* Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 119–146.
- Easton, Matthew George. 1997. *Easton's Bible Dictionary.* Albany: Books for the Ages.
- EB I–IV = *Encyclopædia Biblica 1–4. A Critical Dictionary of the Literary Political and Religious History, the Archæology, Geography and Natural History of the Bible.* Edited by the Rev. T. K. Cheyne, M.A., D.D. Oriel Professor of the Interpretation of Holy Scripture at Oxford and Formerly Fellow of Balliol College Canon of Rochester and J. Sutherland Black, M.A., LL.D. New York & London: the Macmillan Company; Adam and Charles Black, 1899–1903.
- EH I–II = Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Miilenbacha Latviešu valodas vārdnīcai 1–2.* Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938 (sj. 1), 1938–1946 (sj. 2).

- Ehret, Ramona. 2015. Der Jude im Dorn (Märchen von Jakob und Wilhelm Grimm, 1815). *Handbuch des Antisemitismus. Judenfeindschaft in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. W. Benz. Band 7: Literatur, Film, Theater, und Kunst. Berlin & Boston: Walter de Gruyter GmbH, 208–211.
- EJ I–XXII = *Encyclopaedia Judaica* 1–22. Fred Skolnik, Editor in Chief. Michael Berenbaum, Executive Editor. Detroit & London: Thomson & Gale, USA; Keter Publishing House Ltd., Jerusalem, 2007.
- Engensperger, Ernst. 1965. Reminiszenzen zur modischen Entwicklung des Schuhs. *Aesthetische Medizin* 14(7), 198–206.
- Erzepki, Bolesław. 1900. *Słownik Łaciński-Polski Bartłomieja z Bydgoszczy. Podług rękopisu z roku 1532*. Poznań: Drukarnia dziennika Poznańskiego.
- Estkowski, Ewaryst. 1859. *Zbiorek rzeczy swojskich ku nauce i rozrywce dla młodzieży*. Poznań: Nakładem Księgarni Konstantego Żupańskiego.
- Feldman, Ariel; Goldman, Liora. 2014. *Scripture and Interpretation. Qumran Texts that Rework the Bible*. Berlin & Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- Feyerabend, Karl. 1905. *A complete Hebrew-English Pocket-Dictionary to the Old Testament*. Berlin & New York: The International News Company.
- FHNDWe = *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* 1–11... Hrsg. O. Reichmann. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 1986–2016 (<https://fwb-online.de/>).
- Ford, Michael W. 2006. *Book of the Witch Moon: Chaos, Vampiric & Luciferian Sorcery*. Salt Lake City: Succubus Publishing.
- Fr I–II = Hermann Frischbier. *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge* 1–2. Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin, 1882–1883.
- Freise, Fridrun. 2012. Elbing. *Handbuch kultureller Zentren der Frühen Neuzeit. Städte und Residenzen im alten deutschen Sprachraum. Bd. 1: Augsburg–Gottorf*. Hrsg. W. Adam, S. Westphal. Berlin & Boston: Walter de Gruyter GmbH, 467–502.
- FrG = *Frühneuhochdeutsche Grammatik* von Robert Peter Ebert, Oskar Reichmann, Hans-Joachim Solms und Klaus-Peter Wegera. Hrsg. Oscar Reichmann, Klaus-Peter Wegera. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1993.
- Frifchbier, Hermann. 1870. *Hexenspruch und Zauberbann. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens in der Provinz Preußen*. Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin.
- Gaerte, Wilhelm. 1959. Sakrale Herrschaftsform bei den heidnischen Preussen, Litauern und Letten. *The Sacral Kingship. Contributions of the Central Theme of the VIII th International Congress for the History of Religions (Rome, April 1955) / La regalita sacra. Contributi al tema dell VIII Congresso Internazionale di Storia delle Religioni (Roma, aprile 1955)*. Leiden: E. J. Brill, 635–650.
- Gantz, Timothy. 1993. *Early Greek myth: a guide to literary and artistic sources*. Baltimore & London: Johns Hopkins University Press.

- Gerullis, Georg. 1922. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Vereinigung wissenschaftlicher Verleger.
- Gimbutas, Marija. 1963. *The Balts*. London: Thames and Hudson.
- Glagolev, Sergej Sergeevič. 1909. *Grečeskaja religija 1. Vnbrovanija*. Sergiev Posad: Tipografija Svjato Troickoj Sergejevoj Lavry.
- Gloger I–IV = Zygmunt Gloger. *Encyklopedja staropolska ilustrowana* 1–4. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1900–1903.
- Górski, Karol. 1982. *Zanik dawnych prusów. Zapiski Historyczne poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich* 47(4). Warszawa & Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 81–88.
- Götze, Alfred. 1920. *Frühneuhochdeutsches Glossar. Zweite, stark vermehrte Auflage*. Bonn: A. Marcus und E. Weber's Verlag.
- Green, Yosef. 2013. Who knows seven? *Jewish Bible Quarterly* 41(4), 255–261.
- Greimas, Algirdas Julius. 1990. *Tautos atminties beiškant*. Vilnius & Chicago: Mokslas.
- Grienberger, Theodor von. 1896. Die Baltica des Libellus Łasicki. Untersuchungen zur litauischen Mythologie. *Archiv für slavische Philologie* 18. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1–86.
- Grimm I–IV = Jacob Grimm. *Teutonic Mythology* 1–4. London: George Bell and Sons, 1882–1888.
- Grimm, Jakob. 1835. *Deutsche Mythologie*. Göttingen: In der Dieterichschen Buchhandlung.
- Grunau I–III = *Simon Grunau's preussische Chronik* (Die preussischen Geschichtschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts). Bd. 1–3. Hrsg. M. Perlbach, R. Philippi, P. Wagner. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1876–1896.
- Gruppe I–II = Otto Gruppe. *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte* 1–2. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1906.
- Guiley, Ellen Rosemary. 2008. *The Encyclopedia of Witches, Witchcraft and Wicca*. New York: Facts on File, Inc.
- Guiley, Ellen Rosemary. 2009. *The Encyclopedia of Demons and Demonology*. New York: Facts on File, Inc.
- Harrison, Jane Ellen. 1913. *The Religion of Ancient Greece*. London: Contable & Company Ltd.
- Hartknoch, Christoph Johann. 1679. *Selectæ dissertationes historicæ de variis rebus Prussicis. Opera & studio Christophori Hartknoch*. Francofurti & Lipsiae; Jenae: Sumtibus Martini Hallervordii.
- Hartknoch, Christoph Johann. 1684. *Alt und neues Preuffen oder preuffischer Historien. 3wey Theile...* Franckfurt und Leipzig: In Verlegung Martin Hallervorden.
- Hasiuk, Michał. 1993. Bemerkungen zum Text Hieronymi Meletii „Wahrhaftige Beschreibung der Sudawen auf Samland, sammt ihrem Bockheiligen und Ceremonien“. *Contributions to Baltic Linguistics* (Linguistic and Oriental Studies — Monograph Supplement 2). Poznań: Adam Mickiewicz University, 83–86.
- Heyne I–III = Moritz Heyne. *Deutsches Wörterbuch* 1–3. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1890–1895.

- Hennenberger, Casparus. 1584. *Kurtze vnd warhafftige Beschreibung des Landes zu Preuffen. Item: Der alten heidenijchen undeutschen Preuffen sampt irer Religion, Göttern Bapften und Pfaffen... Letzlichen eine kurtze Austeilung des Landes wie daffelbige in der Heiden schafft... bewonet worden.* Königsperg.
- Henricus de Lettis. 1874. *Heinrici Chronicon Lyvoniae ex recensione Wilhelmi Arndt. In usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis reduci fecit Georgius Heinrichus Pertz* (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Ex monumentis germaniae 29). Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani.
- Hertz, Joseph H. 1999. *The Pentateuch and Haftorahs: Hebrew Text English Translation and Commentary.* Jerusalem: Gesharim.
- Hess, Cordelia. 2017. *The Absent Jews. Kurt Forstreuter and the Historiography of Medieval Prussia.* New York & Oxford: Berghahn Books.
- Hooke, Samuel Henry. 1968. *Middle Eastern Mythology.* Middlesex: Penguin Books.
- Hunter, Erica D. C. 1996. Incantation Bowls: A Mesopotamian Phenomenon? *Orientalia* 65(3), 220–233.
- Ivanov I–II = Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov. *Trudy po etimologii indoevropskikh i dreoneperedneaziatskikh jazykov* 1–2. Moskva: Jazyki slavjanskih kultur, 2007–2008.
- Ivanov, Vjačeslav Vsevolodovič; Toporov, Vladimir Nikolaevič. 1983. K probleme ltš. *Jumis* i baltijskogo bliznečnogo kul'ta. *Baltoslavjanskije issledovanija* 1982. Moskva: Nauka, 140–175.
- Jastrow I–II = Marcus Jastrow. *A Dictionary of the Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature.* London & New York: Luzac & Co., G. P. Putnam's Sons, 1903.
- JBR I–V = Jonas Balys. *Raštai* 1–5. Par. R. Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.
- Jones, George Fenwick. 1960. The Function of Food in Mediaeval German Literature. *Speculum* 35(1). Chicago: The University of Chicago Press 78–86.
- Juciewicz, Ludwik Adam. 1846. *Litwa pod względem starożytnych zabytków, obyczajów i zwyczajów.* Wilno: Drukarnia M. Romma.
- Kagarov", Evgenij. 1913. *Kul' fetišej, rastenij, životnyh" v" Drevnej Grecii.* S.-Peterburg": Senatskaja Tipografija.
- Kajackas, Algimantas. 1998. *Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje.* Kaunas: Lietuvos katechetikos centras.
- Kawiński, Paweł. 2011. Staropruskie słownictwo aksjologiczne i sakralne w ujęciu etnolingwistycznym. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 271. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 33–60.
- Kawiński, Paweł. 2018. *Sacrum w wyobrażeniach pogańskich Prusów. Próba interpretacji na pograniczu historii i etnologii religii.* Olsztyn: Towarzystwo Naukowe Pruthenia.
- Klein, Ernest. 1987. *A comprehensive etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English.* Jerusalem & Tel Aviv: Eisenbrauns.
- Kluge, Friedrich. 2002. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 24 Aufl. Bearb. von Elmar Seebold. Berlin & New York: Walter de Gruyter.

- Knauth, Christian. 1767. *Derer Oberlaufitzer Sorberwenden umständliche Kirchengeschichte, darinnen derselben Heidenthum, Bezwungung zur christlichen Religion, derselben erste Befchaffenheit, evangelische Reformation und folgender Zustand des Christenthums, imgleichn die wendischen Kirchspiele, und dann der wendischen Sprache Geschichte und Bücher, so zum Theil einen großen Einfluß in die Kirchengeschichte der Oberlaufitzer Deutschen hat, ordentlich und deutlich beschrieben.* Görlitz; gedruckt bey Joh. Friedr. Fickelcherer.
- Kobielski, Stanisław. 2002. *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze.* Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax.
- Köbler, Gerhard. 1993. *Wörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes.* Paderborn: F. Schöningh.
- Kohut, Alexander. 1866. *Ueber die jüdische Angelologie und Daemonologie in ihrer Abhängigkeit vom Parsismus.* Leipzig: bei F. A. Brockhaus.
- Kraszewski, Józef Ignacy. 1847. *Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d. Tom I. Historia do XIII wieku.* Warszawa: w drukarni Stanisława Strąbskiego.
- Kregždys, Rolandas. 2009. *Sūduvių knygelė—vakarų baltų religijos ir kultūros šaltinis. I dalis: formalių analizė.* *Lituanistica* 55 (3–4 [79–80]), 174–187.
- Kregždys, Rolandas. 2012. *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis.* Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys, Rolandas. 2015. Baltų mitonimų kilmė: vak. bl. *Pargrubi(j)us (G[r]ubrium, Pergrubrius ir kt.)*; lie. *maselis.* *Acta Linguistica Lithuanica* 73(1), 9–37.
- Kregždys, Rolandas. 2016. *Lietuvių kalbos polonizmų žodyno specifikacija / Charakterystyka Słownika Polonizmów w języku litewskim* (Studia Etymologica Baltica I). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kregždys, Rolandas. 2016_a. *Lietuvių kalbos polonizmų žodynas / Słownik Polonizmów w języku litewskim* (Studia Etymologica Baltica II). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kregždys, Rolandas. 2016_b. Gotfrydo Ostermejerio *Kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte* (1775) mitonimų etimologijos svarstymai. *Senoji Lietuvos literatūra* 41, 83–114.
- Kregždys, Rolandas. 2017. Lithuanian religious and ceremonial terms of semitic origin: phenomenon of Azazel. *Etnolingwistyka* 29. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 257–267.
- Kregždys, Rolandas. 2018. *Sūduvių knygelės etnomitologinė faktografija: mitonimų Deywoty Zudwoty, Ockopirmus etimologinė raida ir semantinė transformacija.* *Baltu Filologija* 26(2) 2017. Rīga: Latvijas Universitāte, 37–94.
- Kregždys, Rolandas. 2018_a. *Sūduvių knygelės nuorašų formalių analizė bei analitinė eksplikacija.* *Archivum Lithuanicum* 20. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 89–124.
- Kregždys, Rolandas. 2018_b. *Sūduvių knygelės etnomitologinė faktografija: mitonimų Swayxtix, Auschauts etimologinė raida ir semantinė transformacija.* *Baltu filologija* 27(1). Rīga: Latvijas Universitāte, 13–73.

- KSHA = Eva-Maria Krech, Eberhard Stock, Ursula Hirschfeld, Lutz Christian Anders. *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2009.
- Lasch, Agathe. 1914. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle a.S.: Verlag von Max Niemeyer.
- Lasicius, Johanus Polonus. 1868. *De Diis Samagitarum Libellus*. Hrsg. von W. Mannhardt. Riga: Verlag von J. Bacmeister.
- LATŽ = Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas 2. Vilnius: Mintis, 1976.
- LE I–XXXVII = *Lietuvių enciklopedija* 1–37. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
- LEEŽ = *Lietuvių etnografijos enciklopedinis žodynas*. Sud. B. Kulnytė, E. Lazauskaitė. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.
- Lelewel, Joachim. 1863. *Polska. Dzieje i rzeczy jej. Tom V*. Poznań: Nakładem księgarni Jana Konst. Żupańskiego.
- Lepner, Theodor. 1744. *Der Preuſche Littauer oder Vorſtellung der Nahmens-Herleitung...* Danzig: bey Joh. Heinrig Rüdigersn.
- Lewis, Charlton Thomas; Short, Charles. 1958. *A Latin Dictionary founded on Andrews' edition of Freud's Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Lewy, Ernst. 1904. *Die alpreussischen Personennamen*. Breslau: Buchdruckerei H. Fleischmann.
- Linde I–VI = M. Samuil Bogumil Linde. *Słownik języka polskiego* 1–6. Warszawa: v Drukarni Xięży Piarów, 1807–1814.
- Lipec, Rahil' Solomonovna. 1969. *Ėpos i Drevnjaja Rus'*. Moskva: Nauka.
- LKA I–III = *Lietuvių kalbos atlasas* 1–3. Vilnius: Mokslas, 1977–1991.
- LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas* (t. 1–20, 1941–2002) elektroninis variantas. Antrasis elektroninis leidimas. Red. kolegija: G. Naktinienė ir kt. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- LM I–III = *Lietuvių mitologija* 1–3. Sudarė Norbertas Vėlius (t. 1–2), Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius (t. 3). Vilnius: Mintis, 1995–2003.
- LMV = *Lietuvos miškų vardynas. I dalis*. Sud. A. Brukas, B. Elsbergienė, A. Kozlovienė, D. Budriunienė. Kaunas: Lietuvos miškininkų sąjunga.
- Lopuhin' I–XI = Aleksandr' Pavlovič' Lopuhin'. *Tolkovaja Biblija, ili Kommentarij na vsn knigi Sv. Pisanija Vethago i Novago Zavrta* 1–11. Peterburg': Obšedostupnaja bogoslovskaja biblioteka, 1904–1913.
- LS = Henry George Liddell, Robert Scott. *A Greek-English lexicon*. New York & Cincinnati: American Book Company, 1882.
- Lukšaitė, Ingė. 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis—XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius: Baltos lankos.
- LW = August Lübben, Christoph Walther. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1888.

- MacGregor, Neil. 2014. *Germany: Memories of a Nation*. London: Allen Lane.
- Mack, Carol K.; Mack, Dinah. 1999. *A field guide to demons, fairies, fallen angels, and other subversive spirits*. New York: An Owl Book.
- Maguire, Henry. 1997. Magic and Money in the Early Middle Ages. *Speculum* 72(4), 1037–1054.
- Mališauskas, Jurgis. 2009. Baltische Elemente im Werk von Simon Dach. *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen* 17, 176–190.
- Manlius, Christophorus. 1719. *Scriptores Rerum Lusaticarum Antiqui & recentiores, Seu Opus, In quo Lusaticae Gentis Origines, Res gestae, Temporum vices... recensentur: quidam nunc primam ex Manuscriptis eruti, inter quos Christophori Manlii Rerum Lusaticarum Commentarii diu desiderati deprehenduntur, nonnulli vero ex Libellis fugientibus, ob raritatem in Corpus conjecti, ex Bibliotheca Senatus Zittaviensis editi*. Lipsiae & Budissae: Sumpt. Davidis Richteri.
- Mather, Samuel. 1705. *The Figures or Types of the Old Testament...* London: at the Prince's Arms.
- Maurus, Rabanus Magnentius. 1467. *De Sermonum proprietate, sive Opus de universo*. Strassburg: Adolf Rusch.
- Mažiulis, Vytautas. 1966. *Prūsų kalbos paminklai*. Vilnius: Mintis.
- Mažiulis, Vytautas. 2004. *Prūsų kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- McDaniel, Walton Brooks. 1948. *Conception, Birth and Infancy in Ancient Rome and Modern Italy*. Coconut Grove, Fla.: "Sunnyrest".
- ME I–IV = *K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca* 1–4, red. Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija (sj. 1); Kultūras fonds (sj. 2–4), 1923–1932.
- Memminger, Anton. 1904. *Das verhexte Kloster: nach den Akten dargestellt*. Würzburg: Memminger's Verlagsanstalt.
- Mierzyński, Antoni. 1900. *Romowe*. Poznań: Drukarnia dziennika poznańskiego.
- Migne, Jacobus Paulus. 1832. *B. Rabani Mauri Fuldensis abbatis et Moguntini archiepiscopi opera omnia* (Patrologiæ cursus completus, tomus CXI). Lutetia Parisiorum: apud J.-P. Migne editorem.
- Mikhailov, Nikolai. 1998. *Baltische und slawische Mythologie*. Madrid: ACTAS.
- Mislenta, Coelestinus. 1626. *Manuale Prutenicum, seu Repetito corporis doctrinæ ecclesiarum Pruthenicarum Commentario explicata: ac præmissâ Dissertatione Proæmiali Historico-Chronologica, tum de Corpore ipso Prutenico; tum de Statu Religionis, & Ecclesiæ in Ducatu Prutenico ab ipso statim primordio usq. ad jam inchoatum novum Seculum A. 1626. ex variis auctoribus...* Regiomontus: Typis & Sumptibus Laurentii Segebadii.
- MLex I–III = *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch von Matthias Lexer* 1–3. Leipzig: Verlag von S. Hirzel, 1872–1878.
- Molitor, Ulricus. 1561. *Tractatus de Lamiis et Pythonicis, autore Vlrico Molitore Constan-tienfi, ad Sigismundum Archiducem Auftriæ, anno 1489*. Parisiis: Apud Ægidium Corrozer.

- Możdzeń, Julia. 2011. Synkretizm religijny Prusów na podstawie kroniki Szymona Grunaua. *Pruthenia 6. Journal of the history of Prussians and the Baltic Nations*. Olsztyn: Towarzystwo Naukowe Pruthenia, 221–248.
- Możdzeń, Julia. 2013. “Von ihrem irtumb und seltzam wan noch heutt in tagk”. The role of real life experience in the records of the Prussians made by Szymon Grunau (Mid-15th century-1529/30). *Conversions: Looking for Ideological Change in the Early Middle Ages*. Ed. L. Stupecki, R. Simek. Vienna: Fassbaender, 223–264.
- MP I–IV = Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* 1–4. Parengė I. Lukšaitė. Vilnius: Pradai (t. 1 — 1999), Lietuvos istorijos instituto leidykla (t. 2 — 2004, t. 3 — 2006, t. 4 — 2011).
- MS = *Missale Romanum. Ex decreto SS. Consilii Tridentini restitutum Summorum Pontificum cura recognitum*. Romae: ex aedibus Sacrae Rituum Congregationis, 1962.
- Młrżinskij, Antoni. 1895. Prusskij žrec’ „Sicco“. *Trudy vošmago arheologičeskago s’rzdza v’ Moskve 1890. Tom’ 2*. Red. P. S. Uvarova, M. N. Speranskij. Moskva: Tovarišestvo tipografii A. I. Mamontova, 183–190.
- Młrżinskij, A. Ø. 1899. *Romove. Arheologičeskoe izslėdovanie*. Moskva: Tipografija G. Lissnera i A. Gešelja.
- Narbutt, Teodor. 1835. *Dzieje starożytne narodu litewskiego. Tom I. Mitologia litewska*. Wilno: Nakładem i drukiem A. Marciniowskiego.
- Nesselmann, Georg Heinrich Ferdinand. 1873. *Thesaurus linguae Prussicae*. Berlin: Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung.
- Niermeyer, Jan Frederik. 1976. *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Leiden: E. J. Brill.
- Okulicz-Kozaryn, Lucja. 1983. *Życie codzienne Prusów i Jaćwiggów w wiekach średnich (IX–XIII w.)*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- OLD = *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: At the Clarendon Press, 1968.
- Orlov, Andrei A. 2016. *The Atoning Dyad: The Two Goats of Yom Kippur in the Apocalypse of Abraham*. Leiden & Boston: Brill.
- Ostermeyer, Gottfried. 1775. *Pastors zu Trempen im Amte Nordenburg. kritischer Beytrag zur Altpreußischen Religionsgeschichte*. Marienwerder: in der Königl. Westpreuß. Hofbuchdruckerey bey Johann Jacob Kanter.
- Otrębski, Jan. 1963. Das Jatwingerproblem. *Die Sprache* 9, 157–167.
- Pape I–II = *Dr. W. Pape’s Wörterbuch der griechischen Eigennamen* 1–2 (I: α–κ; II: λ–ω). Braunschweig: Druck und Verlag von Fried. Bieweg & Sohn, 1911.
- Penzl, Herbert. 1968. Die mittelhochdeutschen Sibilanten und ihre Weiterentwicklung. *Word* 24: 1–3, 340–349.
- Petit, Daniel. 2010. *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen*. Leiden & Boston: Brill.
- PEŽ I–IV = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslo (t. 1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 2, 3), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 4), 1988–1997.
- Pifanski, Georg Christoph. 1791. *Entwurf der Preußischen Litterärgeschichte*. Königsberg: In Verlag der Hartung’schen Buchhandlung.

- PJa I–V = Vladimir Nikolaevič Toporov. *Prusskij jazyk: Slovar' 1–5*. Moskva: Nauka, 1975–1990.
- Plāķis, Juris. 1939. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. II. Zemgales vārdi. *Latvijas universitātes raksti* V(5). Rīga: Latvijas universitāte, 213–528.
- Po-Chia Hsia, Ronnie. 1988. *The Myth of Ritual Murder: Jews and Magic in Reformation Germany*. New Haven & London: Yale University Press.
- Preller I–II = Ludwig Preller. *Griechische Mythologie* 1–2. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1872–1921.
- Preller, Ludwig. 1858. *Römische Mythologie*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Przybytek, Rozalia. 1993. *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Pūtelis, Aldis. 2014. Mācītie ļaudis un vienkārša tauta. Divas tradīcijas latviešu mitoloģijā. *Māksla un mūzika kultūras diskursā. III starptautiskās zinātniski praktiskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 57–72.
- Rosen-Zvi, Ishay. 2011. *Demonic Desires. Yetzer Hara and the Problem of Evil in Late Antiquity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Russell, Jeffrey Burton. 1986. *Lucifer—The Devil in the Middle Ages*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Savukinas, Bronis. 1966. K probleme zapadnobaltijskogo substrata v jugozapadnoj Litve. *Baltistica* 1(2), 165–176.
- Sch = Valentin Schlieff. [H. Meletius] Wahrhaftige Befchreibung der Sudawen auf Samland, fammt ihrem Bockheiligen und Ceremonien. *Erleutertes Preußens* 5. Königsberg: gedruckt bey Johann Heinrich Hartung, 1742 (p. 701–721).
- SchL I–VI = Karl Schiller, August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–6. Bremen: Verlag von J. Kührtmann's Buchhandlung, 1875–1881.
- Schouwink, Wilfried. 1984. The Sow Salaura and her Relatives in Medieval Literature and Art. *Épopée animale, fable, fabliau* (Atti du IVe Colloque de la Société Internationale Renardienne; Evreux, 7–11 septembre 1981). Éd. G. Bianciotto, M. Salvat. Paris: Presses universitaires de France, 509–523.
- Schulte, Rolf. 2009. *Man as Witch. Male Witches in Central Europe*. London & New York: Palgrave Macmillan.
- Schützeichel, Rudolf. 2012. *Althochdeutsches Wörterbuch* (7., durchgesehene und verbesserte Auflage). Berlin & Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- SDJa I–XI... = *Slovar' drevnerusskogo jazyka* (XI–XIV vv.) 1–11. Gl. red. R. I. Avanesov / V. B. Krysko. Moskva: Izdatel'stvo «Russkij jazyk» / Azbukovnik, 1988–2016.
- Seebold, Elmar. 2008. *Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes 2 (Der Wortschatz des 9. Jahrhunderts)*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Sekulski, Jerzy. 1988. *Bibliografia druków elbląskich 1558–1772*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.

- SEMSO I–VII = *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych* 1–7 (1. Odapelatywne nazwy osobowe; 2. Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego; 3. Odmiejscowe nazwy osobowe; 4. Nazwy osobowe pochodzące od etników; 5. Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego; 6. Nazwy heraldyczne; 7. Suplement. Rozwiązanie licznych zagadek staropolskiej antroponimii). Kraków: Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, 1995–2002.
- Shea, William H. 2002. *Azazel in the Pseudepigrapha. Journal of the Adventist Theological Society* 13(1). Berrien Springs: Adventist Theological Society, 1–9.
- Skardžius I–VII = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai* 1–7. Par. Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996–2013.
- Sleumer, Albert. 1926. *Kirchenlateinisches Wörterbuch. Ausführliches Wörterverzeichnis zum Römischen Missale, Breviarium, Rituale, Graduale, Pontificale, Caeremoniale, Martyrologium, sowie zur Vulgata und zum Codex juris canonici; desgleichen zu den Proprien der Bistümer Deutschlands, Österreichs, Ungarns, Luxemburgs, der Schweiz und zahlreicher kirchlicher Orden und Kongregationen. Zweite, sehr vermehrte Auflage des „Liturgischen Lexikons“*. Limburg an der Lahn: Verlag von Gebrüder Steffen.
- Smith, William. 1880. *A Dictionary of the Bible...* Boston: D. Lothrop & Co.
- Snyder, Jackson H.; Dornan, Theodore. 2010. *The Epistle of Barnabas: Revised Greek with Hebraic-English Translation*. New Hampshire: YL Wisdom.
- Sokoloff, Michael. 1992. *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*. Ramat-Gan: Bar Ilan University Press.
- SPW I–XXXVI... = *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1–36. Wrocław & Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1966–2012...
- SRP I–VI = *Scriptores rerum Prussicarum: Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft* 1–6. Hrsg. von Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke, W. Hubatsch, U. Arnold, E. Maschke. Leipzig / Frankfurt am Main: Verlag von S. Hirzel / Minerva GmbH, 1861–1968.
- SSt I–XI = *Słownik staropolski* 1–11. Red. S. Urbańczyk (t. 1, A–Ć, Warszawa 1953–1955; t. 2, D–H, Wrocław–Kraków–Warszawa 1956–1959; t. 3, I–K, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960–1962; t. 4, L–M, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963–1965; t. 5, N–Ó, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965–1969; t. 6, P–Pożnienie, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1970–1973; t. 7, Póć–Rozproszyc, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973–1977; t. 8, Rozpróchnieć–Szyszki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: 1977–1981; t. 9, Ściady–Używanie, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982–1987; t. 10, W–Wżgim, Kraków 1988–1993; t. 11, Z–Ż, Kraków 1995–2002). Zakład narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk.
- Stern, Selma. 1925. *Der preussische Staat und die Juden*. Bd. 1. Berlin: C. A. Schwetschke & Sohn / Verlagsbuchhandlung.
- Stela, Erazmas. 2004. *Apie Prūsijos senybes*. Vilnius: Aidai.

- Stella, Erasmus. 1518. *Erasmii Stellae Libonothani De Borussiae Antiquitatibus Libri Duo*. Basileae: Froben.
- Stender, Gotthard Friedrich. 1783. *Letiſche Grammatik*. Zweyte Auflage. Mitau: gedruckt und zu haben bey Johann Fried. Steffenhagen.
- Strykowski, Maciej Osostevicius. 1582. *Kronika Polska, Litewska, Źmódzka i wszystkiej Rusi*. Krolewen.
- Suchocki, Jerzy. 1991. *Mitologia bałtyjska*. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe.
- Šmits, Pēteris. 1926. *Latviešu mītoloģija*. Otrs pārstrādāts izdevums. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums.
- Štejnberg, Ioſua. 1878. *Evrejskij i haldejskij etimoloģičeskij slovar' k' knigam' Vethago Zavnta*. Tom 1. Evrejsko-russkij. Viļna: V tipografii L. L. Maca.
- Tandecki, Janusz. 2011. Dziejopisarstwo miejskie w Toruniu i w Prusach w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych. *Rocznik Toruński* 38. Toruń: Towarzystwo Miłośników Torunia / Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 7–22.
- Tatai, Erzsebet. 2006. An Iconographical Approach to Representations of the Devil in Medieval Hungary. *Demons, Spirits, Witches 2: Christian Demonology and Popular Mythology*. Ed. G. Klaniczay, É. Pócs. Budapest & New York: Central European University Press, 54–71.
- Tiefenbach, Heinrich. 2010. *Altsächsisches Handwörterbuch. A Concise Old Saxon Dictionary*. Berlin & New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Tybjerg, Tove. 1993. Wilhelm Mannhardt — A Pioneer in the Study of Rituals. *The Problem of Ritual: Based on Papers Read at the Symposium on Religious Rites Held at Åbo, Finland on the 13th–16th of August 1991*. Ed. Tore Ahlbäck. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 27–37.
- Töppen, Max Pollux. 1846. Geschichte des Heidenthums in Preußen. *Neue Preußische Provinzial-Blätter* 1. Hrsg. A. Hagen, F. A. Meckelburg. Königsberg: In Commiſſion bei Tag & Koch, 297–316, 339–353.
- Töppen, Max Pollux. 1846. Die letzten Spuren des Heidenthums in Preußen. *Neue Preußische Provinzial-Blätter* 2. Hrsg. A. Hagen, F. A. Meckelburg. Königsberg: In Commiſſion bei Tag & Koch, 210–228.
- Töppen, Max Pollux. 1853. *Geschichte der Preussischen Historiographie von P.v. Dusbarg bis auf K. Schütz. Oder Nachweisung und Kritik gedruckten und ungedruckten Chroniken zur Geschichte Preussens unter der Herrschaft des deutschen Ordens*. Berlin: Verlag von Wilhelm Hertz.
- Trachtenberg, Joshua. 1939. *Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion*. New York: Behrman's Jewish Book House.
- Trachtenberg, Joshua. 2001. *The devil and the Jews. The medieval conception of the Jew and its relation to modern antisemitism*. Skokie: Varda Books.
- Trautmann, Reinhold. 1974. *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Treu Ursula. 1998. *Physiologus. Naturkunde in frühchristlicher Deutung*. Aus dem Griechischen übersetzt und herausgegeben von Ursula Treu. Hanau: Artia-Verlag.
- Trusman, Georgij Georgievič. 1884. *Vvedenie hristianstva v' Lifljandii*. S.-Peterburg: Tipografija F. Eleonskago i K°.

- Turska, Krystyna. 1984. *Ubiór dworski w Polsce w dobie pierwszych Jagiellonów*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk.
- Usener, Hermann. 1896. *Götternamen: Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*. Bonn: Verlag von Friedrich Cohen.
- Vanagas, Aleksandras. 1970. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis.
- Vanagas, Aleksandras. 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Moksas.
- Vėlius, Norbertas. 1977. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Vaga.
- Vėlius, Norbertas. 1983. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius: Mintis.
- Vyšniauskaitė, Angelė. 1994. *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Voigt I–V = Johannes Voigt. *Gefchichte Preuffens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens* 1–5. Königsberg: im Verlage der Gebrüder Bornträger, 1827–1832.
- Wachter, Ferdinand. 1836. Ozinek. *Allgemeine Encyclopädie der Wissenchaften und Künste*. In alphabetischer Folge von genannten Schrifttellern bearbeitet und herausgegeben von J. S. Erfch und J. G. Gruber. Dritte Section O – Z. Leipzig: F. A. Brockhaus, 235–236.
- Wackernagel, Wilhelm. 1878. *Altddeutsches Handwörterbuch*. Basel: Schweighauserische Verlags-Buchhandlung (Hugo Richter).
- Wenta, Jarosław. 1992. O hipotezach czyli zaginionych kronikach. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia* 26. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 165–172.
- Whitney, William Dwight. 1888. *A Compendious German Grammar*. Sixth Edition. New York: Henry Holt and Company.
- Wiedl, Birgit. 2010. Laughing at the Beast: The Judensau: Anti-Jewish Propaganda and Humor from the Middle Ages to the Early Modern Period. *Laughter in the Middle Ages and Early Modern Times. Epistemology of a Fundamental Human Behavior, its Meaning, and Consequences*. Ed. Albrecht Classen. Berlin & New York: Walter de Gruyter GmbH & Co., 325–364.
- Winer, Georg Benedikt. 1833. *Biblisches Realwörterbuch zum Handgebrauch für Studirende, Kandidaten, Gymnasiallehrer und Prediger*. Leipzig: bei Carl Heinrich Reclam.
- Witczak, Krzysztof Tomasz. 1989. *Wurszajtis* — jaćwięski kapłan-ofiarnik. Przyczynek do identyfikacji „gwar pogańskich z N arewu”. *Acta Baltico-Slavica* 20, 339–342.
- Witczak, Krzysztof Tomasz. 2015. *Węgra* — dawny hydronim jaćwięski. *Onomastica* 59, 271–280.
- Witton, Davies T. 1910. “*Magie*” black and white charms and counter charms. *Divination and demonology among the Hindus, Hebrews, Arabs and Egyptians*. Chicago: de Laurence, Scott & Co.
- WMh = Wilhelm Mannhardt. *Letto-Preussische Götterlehre*. Riga: Herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft, 1936.
- Ws = Matthævs Waisselius. *Chronica Alter Preuffcher, Eifflendjcher vnd Curlendjcher Hifstorien*. Königsberg: bey Georgen Olterbergern, 1599.

- Young, Christopher;
Gloning, Thomas. 2004.
Ziesemer I⁽¹⁻¹⁴⁾–II⁽¹⁵⁻²²⁾ =
Walther Ziesemer. *Preußisches Wörterbuch. Sprache und Volkstum Nordostdeutschlands. Im Auftrag und mit Unterstützung der Preußischen Akademie der Wissenschaften, der Deutschen Forschungsgemeinschaft und der Provinz Ostpreußen* 1–2. Königsberg Pr.: Verlag Gräfe und Unzer, 1936–1944.
- Ziesemer, Walther. 1924. *Die ostpreussischen Mundarten*. Königsberg: Ferdinand Hirt in Breslau.
- Ziesemer, Walther. 1930. *Die Prophetenübersetzung des Claus Cranc* (Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft — Sonderreihe Band 1). Halle: Max Niemeyer Verlag.
- Zimmels, Hirsch Jakob. 1952. *Magicians, Theologians, and Doctors: Studies in Folk-medicine and Folklore as reflected in the Rabbinical Responsa (Twelfth-Nineteenth Centuries)*. London: Edward Goldston and Son.
- Zonenberg, Sławomir. 2009. *Kronika Szymona Grunaua*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Zonenberg, Sławomir. 2010. *Prahistoria Prus w Preußische Chronik Szymona Grunaua. Sensus Historiae. Studia interdyscyplinarne* 1. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza Epigram, 79–90

Rolandas Kregždys

Baltų ir Lietuvos kultūros istorijos skyrius

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Saltoniškių g. 58, Vilnius, LT-08105, Lietuva

rolandaskregzdys@gmail.com

KOPSAVILKUMS

„Jātvingu grāmatiņas“ etnomitoloģiskā faktogrāfija: upurēšanas rituāla ģenēze un tipoloģiskā atbilsme lingvistiskā un ikonogrāfiskā aspektā

Rolandas KREGŽDYS

16. gs. sākuma rakstu avots — Simona Grūnava hronikā un t. s. „Jātvingu grāmatiņā“ — aprakstīti Prūsijas iedzīvotāju pagāniskie kultū. Balstoties uz šo avotu materiāla, rakstā: (1) aktualizēta nepieciešamība izvērtēt rietumbaltu rituāla — āža nogalināšanas, lai panāktu izlīgumu par ciema iedzīvotāju grēkiem, — esamības pamatojumu; (2) mēģināts pārbaudīt mitonīma jāt. *Wourschkaite* iespējamo patieso funkciju. Pētījuma rezultātā izvirzīti vairāki secinājumi:

1. Sakrālas nozīmes leksēma jav. *bockheiligung* A(p) ir lietota, lai apzīmētu ‘āža pielūgšanu’, nevis ‘āža upurēšanu’, kā tas ir skaidrots līdz šim.
2. Pirmais rakstu piemineklis, kurā minēts rietumbaltu āža upurēšanas rituāls, ir Erasma Stellā *De Borussiae Antiquitatibus Libri Dvo* (1518).
3. Āža pielūgšanas rituāls nepieder rietumbaltu kultūras mantojumam, bet ir vēlīna fantasmagorija, kas radīta, balstoties uz Vecajā Derībā minēto *τράγος ἀποπομπῆς* (*caper emissaries* ‘grēkazīs’) rituālu un Azazela kultū.

4. „Jātvingu grāmatiņas“ autors savienojis divus 16. gs. Vācijā ļoti populārus reliģiskās konotācijas objektus — ebreju, viduslaiku Eiropā izplatītajā ļaunā burvja izpratnē, kā arī melnu āzi, velna dubultnieku, kas simbolizē ļaunumu un maģiju.
5. S. Grūnavs savā hronikā lietojis divējādas mitonīmu formas pr. *Wurschayto*, *Wursskaito*, *Worskaito* ↔ pr. *Borsskayto*, *Borsskaito*, *Borsz kayto*. Tie ir *tatpuruša* tipa salikteņi, kas uzskatāmi par daļējiem un pilnīgiem kalkiem — semantiskiem ģermānismiem.
 - 5.1. Daļēji kalki — pr. *Wur-schayto*, *Wur-sskaito*, *Wor-skaito* ‘burvis’ ← jav. *war-* / *wor-* (*seger*), *war-(sager)* / vlv. *wâr-(seger)*, *wâr-(sager)* ‘burvis’ (šim tipam pieder arī „Jātvingu grāmatiņas“ forma jāt. *Wour-schkaite* A[p] un citi varianti).
 - 5.2. Pilnīgi kalki — pr. *Bor-sskayto*, *Bor-sskaito*, *Bor-szkayto* ‘burvis’ („Jātvingu grāmatiņa“ tādi nav fiksēti).
 - 5.3. Fonoloģiskā atistība jav. *ā* (→ *ou* [↔ *ū*], *o*) veicināja vienas cilmes, taču grafiski atšķirīgi izteiktu, salikteņu pirmā komponenta formu rašanos pr. *Wor-*, *Wur-* (resp. *Worskaito* / *Wurschayto*, *Wursskaito*) / jāt. *War-*, *Wour-*, *Wur-* (resp. jāt. *warfkeyten* K, *Wourschkaite* A[p], *wîrfchkaýt* E).
 - 5.4. Mitonīms pr. *Borsskayto* (un tā varianti *Borsskaito*, *Borsz kayto*) atspoguļo *nomen agentis* vārddarināšanas tipa kalku: pr. **būrt-skaitas* (/ -īs) **burvis* ↔ likteņa zīmju izskaidrotājs’ ← pr. **burt-skaitā*(a)s ‘t. p.’.
 - 5.5. S. Grūnava hronikā un „Jātvingu grāmatiņa“ minēto mitonīmu strukturālajām maiņām ir viena un tā pati izcelsme.

SUMMARY

Factographic Motifs of the *Yatvagian Book*: Genesis and Typological Analysis of the Sacrifice Ritual Using Linguistic and Iconographic Methodology

Rolandas KREGŽDYS

The written sources of the late period — such as the chronicle of Simon Grunau (the beginning of the 16th c) and the so-called *Yatvagian Book* (of the same period) — explain the pagan cult of the peoples of Prussia. It is assumed that Western Balts, i.e. Prussians and Yatvigiens, had their own notions of gods. They made animal sacrifices as an act of thanksgiving or as a prayer for grace, protection, prosperity and fertility. The killing and offering of an animal usually formed part of a pagan religious ritual. This kind of religious behaviour was conducted with the aim of getting a favour from a deity.

The article newly (1) actualizes the necessity of assessing the rationale of the existence of the ritual of Western Balts, i.e. killing a goat to atone for the sins of the people of the village; (2) pursues the aim of verification of the possible true function of the mythonym Yatv. *Wourschkaite*.

Special attention is focussed on the iconographical analysis of two illustrations of the *A* and *B* manuscripts of the *Yatvagian Book* (hereinafter *YB*) which are still preserved. A new hypothesis is presented that the author of *YB* used a form of phantasmagorical story of the sacrifice to the devil in his description of the immolating of a goat instead of presenting an authentic factographic relict of the Yatvagian ritual. To quote the authors of the Medieval Prussian written sources, the tribes of Western Baltic countries were deeply involved in demonological rites.

Also an etymology of the mythonym OPr. *Wurschayto*, *Wursskaito*, *Worskaito* / OPr. *Borsskayto*, *Borsskaito*, *Borsz kayto* / Yatv. *Wourschkaite* A(p), *wîrfchkaýt* E, *warfkeyten* K is presented.

In summing up the results of the examination of the factographic motifs of S. Grunau's chronicle and YB, the following conclusions may be drawn:

1. A lexeme with the sacral connotation EHG *bockheiligung* was used to indicate a sememe 'worship of a goat', but not 'immolation of a goat', as has been explained until now by the authors of the *Sources of Baltic Religion and Mythology* (i.e. BRMŠ).
2. The first fabled description of the West Baltic rite of goat sacrifice is presented in *De Borussiae Antiquitatibus Libri Dvo* (1518) by Erasmus Stella.
3. The ritual of goat worshipping does not belong to the cultural heritage of the West Baltic peoples, but reflects the motifs of the ancient Semitic rite to abolish an evil using τράγος ἀποπομπᾶτος (*caper emissaries* 'a scapegoat'), mentioned in the Holy Writ. It is also called the Phenomenon of Azazel.
4. Based on the structural elements of the illustrations of copies of the old edition (resp. α and Β), the demonological iconographical essence of the drawings of YB should be explained by distinguishing two main components — the Jew in the negative sense of the sorcerer obtaining in Medieval Europe and the black goat, a pictorial double of the devil, symbolizing evil and magic.
5. S. Grunau in his chronicle presented twofold examples of the same mythonym, i.e. OPr. *Wurschayto*, *Wursskaito*, *Worskaito* ↔ OPr. *Borsskayto*, *Borsskaito*, *Borsskayto*. All of them are compounds of the *tatpuruṣa* type and are to be attributed to German loan-translations of two different types:
 - 5.1. OPr. *Wur-schayto*, *Wur-sskaito*, *Wor-skaito* 'sorcerer' ← EHG *war-* / *wor-(seger)*, *war-(sager)* / MLG *wâr-(seger)*, *wâr-(sager)* 'ditto' are half-calqued lexemes. Mythonym Yatv. *Wour-schkaite* mentioned in YB also belongs to the same morphological type.
 - 5.2. OPr. *Bor-sskayto*, *Bor-sskaito*, *Bor-szkayto* 'sorcerer' are representatives of the complete loan-transition word type. None of these is recorded in YB.
 - 5.3. The development of a vocal cluster EHG *ā* (→ *ou* [↔ *ū*], *o*) presupposed the emergence of atypical phonotactic links in the 1st component of the mythonyms OPr. *Wor-*, *Wur-* (i.e. OPr. *Worskaito* / *Wurschayto*, *Wursskaito*) / Yatv. *War-*, *Wour-*, *Wur-* (i.e. Yatv. *warſkeyten* K, *Wourschkaite* A[p], *würſchkaýt* E).
 - 5.4. The mythonym OPr. *Borsskayto* and its variants *Borsskaito*, *Borsskayto* are to be explained as calques of the morphological type of *nomina agentis*, i.e. OPr. **būrt-skaitas* (/ *-is*) *'sorcerer ↔ he who describes future events, explains mysterious signs' ← OPr. **burt-skaitā*(/ *a*)s 'ditto'.
 - 5.5. The structural changes of the analysed mythonyms mentioned in S. Grunau's chronicle and YB are of the same origin.